

TAHVA ODVA PIEZA

TARTU ÜLIKOOL

XII

TARTU ÜLIKOOL

Žurnalistika kateeder

FAKT, SÕNA, PILT XII

TARTU 1989

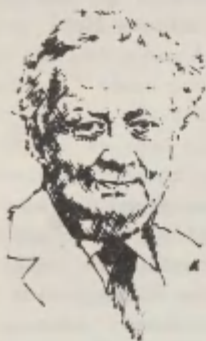
Toimetuskolleegium: H. H a r r o (koostaja), E. L a u k
(vast. toimetaja), A. U n t, S. U u s

Kinnitatud filoloogiateaduskonna nõukogus 17. IV 1989

Kaane kujundanud A. Peegel

SISUKORD

1. J. Peegel	Mis on meie rahvuskultuuri aluseks ja kas tal üldse on veel mingit sidet kaasajaga. ("Viimase kella" loeng žurnalistikaosakonna lõpetajatele 1987. a. kevadel).....	4
2. T. Rosenberg	Ajalooteaduslikud ajakirjad Eestis historiograafilise allikana. "Ajalooline Ajakiri" (1922-1940) ja "Ajalo Ajakiri" (1941).....	20
3. H. Harro	Kirjastusühisuse ja päevalehe "Postimees" sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses).....	45
4. E. Lauk	Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlustest 1905. a.	58
5. S. Uus	Punktiirjoooni Academia Journalistica pikalt teelt.....	76
6. Ü. Tedre	Juhan Peegel ja folkloristika.....	87
7. H. Rätsep	Juhan Peegel ja eesti keeleteadus....	91
8. P. Olesk	Olemise peegeldamisest. Juhan Pegli mõistmiseks.....	97
9. H. Laulik	Kes vana asja meelde tuletab.....	102
10. A. Luur	Kolmandat korda (kordamistega).....	106
11. Ü. Tuulik	Modus vivendi.....	110
12. K. Hellerma	Kui vaim oli vardas.....	112
13. M. Ummelas	Pegli ees.....	115
14. M. Tarand	"Juhan Peegel on meie jaoks kogu aeg olemas".....	116
15. Autoritest.....		119

Pühendame selle kogumiku eesti
ajakirjanike paljude põlvkonda-
de koolitajale, armastatud pro-
fessor Juhan Peeglile tema 70.
sünnipäeval.

Tartu Ülikooli
ajakirjanduse kateeder

Kui püüda seda tunnet kuidagi iseloomustada, siis on see niiviisi, et kui lähed mööda suurt võsastunud metsa või võsa ja järsku on seal võsa sees suur-suur rändrahn või kivi. Või näiteks suur-suur tamm. Juhan on ka niisugune. Niisuguse ümbritseva metsa sees ja seepärast saab Juhani juurde alati tulla. Ta ei pruugi kutsuda, aga tulla saab ikka. See on niisugune tulemine. Ja ka sellepärast on Juhanil niisugune teistmoodi mõju, et tal on teine ajaarvamine. Niimoodi nagu sellel tammel või kivil: ajaarvamine on aastasadades või tuhandetes, aga ümberringi on kümnetes või aastates. Nii on Juhanil ka. Ja see on väga tähtis, kui sa sellest aru saad või selle omaks võtad.

Juhan ei ole kunagi teinud ega pea lugu päevapoliitikast, ta on lihtsalt teises ajamõõtmes. Näiteks räägib ta ikka sellest, et üks rahvas, kes on kolm tuhat aastat siin elanud, see ei saa olla väikerahvas. Kultuur, mis on kolm tuhat aastat püsinud, ei saa olla väikekultuur. Sellelt pinnalt on ta meile õpetanud ajakirjandust ja ajakirjanduse olemust, õpetanud hindama seda, mis on olnud. Ja see on lihtsalt teine mõte. Aga see vist ongi kõige tähtsam.

Marju Lauristini mõtisklus
filmist "Rahutaevas"

Mis on meie rahvuskultuuri aluseks ja kas tal
üldse on veel mingit sidet kaasajaga
("Viimase kella" loeng žurnalistikaosakonna lõ-
petajatele 1987.a. kevadel)

Juhan Peegel

Ma olen sündinud niisuguses kohas, mida praegu kutsu-
takse ääremaaks - Saaremaal, kus elukord oli võib-olla ar-
hailisem, ja ma mäletan üsna selgesti veel seda, et meil
kodus - ma olen maapoiss, sündinud väga vanas talus, kus
sajandeid on elatud - oli niisugune asi, et kaks korda
aastas seisis laud meil ööläbi kaetud. See oli jõululau-
päeva öösel ja vana-aasta õhtul vastu uut aastat. Tuled
pôlesid ja neid ei kustutatud terveks ööks ära. Tol ajal
seda nii sõnaselgelt ei väljendatud, aga väga vana tava ko-
haselt oodati seda et need, kes olid sealt ära läinud en-
ne meid - esivanemad, et nad tuleksid koju käima pühade
ajal, et neil oleks siis laud kaetud ja nad saaksid olla
seal, kust nad üle Toonela jõe suurde vaikusse olid läinud.
Praegu vist seda kommet enam ei ole. Muistsetel eestlastel
oli hingede aeg, pisut enne jõule ja keskajal oli see Tal-
linna linnas ametlik püha, eesti nimega, kuigi me kujutame
ette, et Tallinn keskajal oli läbinisti saksa linn. See
ei olnud nõnda, eesti elementi oli küllalt palju. Hingkepe
oli selle püha nimi ajalooallikates - hingepäev. Ja ma
olen ise mõelnud, et mis neil hingedel oligi siis viga
tulla, sest vanad teed ja rajad olid neile kõik tuttavad
väga ammustest aegadest peale, muudkui tulid.

Me oleme saanud hakkama sellise omamoodi kangelas-
teoga, et oleme Euroopa üks vanemaid rahvaid (balti hõimud
kuuluksid ka siia, ilmselt ka saamid-laplased, soomlased
on nooremad), kes siinmail elanud ümmarguselt viis tuhat
aastat ja sellisena säilinud - rahvana ja rahvusena. Juba
meie olemasolemine on omaette küsimus. Kui meie asustus
on sellisena olnud järjepidev, siis toepoolest: esivanema-
tel on päris lihtne siia tulla, kõik teed ja rajad on tõe-
poolest tuttavad. See kajastub ka kohanimedes. Ei oska
küll arvata, kas maailmas on veel üks teine maa, kus oleks
(kui me räägime oma põlisest talupoja-asustusest) oma nimi

suurematel kividel, teeradadel, mis lähevad põldudele või karjamaale; igal künkakesel on oma nimi, igal eraldi seisval põllulapil on oma nimi. Oma sünnikohast võiksin ma kirjutada mitukümmend nime selle ühe talu maade kohta. See on lihtsalt hämmastav. See on tingitud sellest paiksusest; siin on tõesti põlvede kaupja järjest elatud. Ühtlasi on need kohanimed ka nagu elavad legendid. Me teame XIII saj. I poolest Põhja-Eesti kohta Taani hindamisraamatut ja kui sealt lugeda Põhja-Eesti nimesid, siis on need ju omaette legendid. Juba see nimi on legend, mis mitu tuhat aastat püsinud. Ja Põhja-Eesti külad ning üldse Eesti külad oma sajan-dite-vanuste nimedega, oma rajakeste ja kividega on omaette legendid, sest keegi ju kunagi hallis minevikus selle nime pani, sellel oli oma põhjus, see on säilinud, see on aega-de vältel ajaloos keeleliselt muutunud jne.

Aino Kaldal on üks kiri sajandi algusest (1908.a.), mille ta on kirjutanud Gustav Suitsule ja see on nõnda: "Mäletan üsna hästi kuidas mu mees nelja aasta eest Peterburis näitas mulle seda kohta "Kiired III"-s, kus keegi - ei tea kes - annab nõu, et hakkaksin kirjutama eesti ainetest. Mäletan, et ütlesin järsult: "Ei kunagi! Ei iialgi!" Nii võõras oli mulle siis see mõte. Aga Saaremaa, mille pinnaal ma veelgi ei suuda astuda, tundmata imelikku, romantilist pinget, kus kõik, mis ma näen, kohe selgib luuleks, otsustas neljaks aastaks mu kunstilise kalduvuse" (A. Kalda kirjust G. Suitsule 1.I 1908. A. Thauvõn-Suits, Gustav Suitsu noorus, Lund, 1964, lk. 166.).

Tähendab - see maa hakkas Aino Kaldaga kõnelema siis, kui ta oma jala sinna pani. Seesama iidne legend, mis on loodud aastatuhandetega, millest on läbi imtunud kõik see, mis inimest ümbritseb: maa, selle keel, kohanimed, rahvapärinus ja nõnda edasi. See hakkas niisugust tundliku, kirjandusliku hingega inimest nagu Aino Kallas juba siis mõjutama, kui ta jala üldse sinna pani.

Ilmselt see maa kõigiga ei kõnele. Minu arvates see maa meiega, kes me siin praegu elame, mitte ainult ei peaks kõnlema, vaid peaks päris kisendama. Minu arvates ongi meie kultuuri aluseks see erakordne kangelastegu, et me siin veel elame, see tõutu pikk paiksus. Oleme me siin siis elanud hästi või halvasti, tõepoolest ümmarguselt viie aastatuhande ümber.

Mõni aasta tagasi oli siin rahvusvaheliselt tuntud aja-

kirja "National Geographic" toimetaja. Ilmus selle erinum-
ber Eestist. Toimetaja oli sügavalt imestunud, kuidas nii
väike rahvas on püsinud ja rahvuseni välja jõudnud ja
veel selleni, et ta saab maailmakultuurist osa ja sellele
maailmakultuurile ka anda. Sest ega ikka naljalt ei saa
enam kaotada sellist rahvast, kes on maailmale andnud üt-
leme Underi või Tammsaare või teaduses kasvõi Ernst Öpiku,
Ludvig Puusepa või Paul Ariste või spordis Lurichi ja Pa-
lusalu, males Kerese või laval Georg Otsa ja Liina Reimani,
muusikas Tobiase, Tubina ja Neeme Järvi või midagi taolist.
Üks kultuuri loomise põhieeldusi ongi paiksus ja seetõttu
need rahvad ja rahva osad, mis rändavad, keda me oleme ni-
metanud juurtetuteks - need ei ole võimelised looma kul-
tuuri püsiväärtusi, kuigi nad ei ole ka jäljetult kadu-
nud - need rändarahvad - sest midagi neist ikkagi on säili-
nud. Võib-olla mõni sõna laenatuna mõne teise keele poolt,
mõni kombekene, mõni kalme, mõni rüüstatud linn. Kuid maa-
ilmakultuuri seisukohalt püsiväärtust ei ole nad kunagi
suutnud anda ja seetõttu on ka kahtlane, kas praegugi nii-
sugune liikuv element (kui me räägime kultuurikontaktidest),
kas sellel jutul üldse mõtet on, sest kultuuri pinnal nad
ju ei kontakteeru. Neil pole ju maad, mis nendega kõneleks.
Seda paiksuse vajalikkust on rõhutanud kõik kultuuriajaloo
uurijad. Mitu nõukogude vene akadeemikut on selle kohta sõ-
na võtnud.

See on eeldus. Aga kultuuriloominguks on vaja, et see
oma kultuur oleks ka avatud ja et kultuuri loomisel oleks
v a i m n e v a b a d u s ja see rahvas, kes seda kul-
tuuri loob, et tal oleks a j a l u g u ja et ta teaks
seda ilma aukudeta ja et tal oleks a d e k v a a t n e
e n e s e h i n n a n g. See tähendab seda, et ta oskaks
õiglaselt hinnata ennast ja enda saavutusi ja et tal ei te-
kiks alaväärsustunne näit. sellepärast, et see rahvas on
väike. Rahvaarv ei määra rahva suurust. Rahvas võib olla
väike, aga see ei tähenda, et ta keel või kultuur on väike.
Ma kardan, et selle enesehinnanguga on meil olnud lähimi-
nevikus võrdlemisi raske, sest on olnud perioode, kus me
vaimse loomingu vabadusest pole saanud rääkida, kus meid
on harjutatud sellega, et meil ei tohiks olla ajalugu. Aga
mäletate, mida enne "Kalevipoja" ilmumist ütles Schultz-
Bertram: "Mõteltge ometi, missugust ergutavat mõju peab ühe-

le allarõhnutud rahvale avaldama ärganud teadvus tema ajaloolisest olemisest ja suurusest? Kas ei sünni temaga nagu kerjusega, kellele järsku öeldakse: sa oled kuningapoeg! /.../ Anname rahvale eepose ja ajaloo ja kõik on võidetud!" (Kõnest ÜES-is 1839). See tähendab, et kui me kaotaksime oma ajaloo, oleksime väga palju kaotanud. Kui mitte kõik. Seda aga kuskil tahtetigi. Ja me mäletame ka, et seda adekvaatset enesehinnangut, seda ei tohtinud ka olla, sest see viidi natsionalismi alla, mis oli üks hirmus asi. Hoolimata sellest suurest paiksusest ja meie kultuuri omadäolisusest, mis ikkagi aastatuhandete jooksul loodud oli - teate ju ise küll neid raskusi, mis olid.

Muidugi on kultuuriloos olemas mõiste kõrgkultuur, mille alla teatavasti kuuluvad Vana-Ida, Kesk- ja Lõuna-Ameerika kultuurid, muistne India, muistne Hiina. Üks kõrgkultuuri tunnuseid on, et oleks olnud kiri ja arenenud vaimne ja tehniline kultuur. Need olid kõik põhilised orjandusühiskonnad, kus tänu sellele karmile tööjaotusele, mis oli, sai osa ühiskonna liikmetest tegelda teadusega ja kunstidega, lõi kirja ja muu. Nüüd muidugi tekib küsimus, et mis me siin oma kultuurist räägime, me nende tunnuste alusel ei saa ju oma esivanemaid panna kõrgkultuuriga ühte ritta. Meil orjanduslikku korda ka ei olnud, selles mõttes tõepoolest ei saa kõnelda kõrgkultuurist, kuid minu arvates on siin asi ikkagi nõnda, et meil on - kui räägime vaimesusest ja ka ainelisest kultuurist - selliseid saavutusi, millega mõni teine rahvas ei ole toime tulnud. Me oleme seda vist vähe rõhutanud, ja ilmselt koolis või ka ülikooliõpikutes on sellest vähe juttu olnud.

Asi on kõigepealt selles, et me oleme loonud maailma kõige põhjapoolsema künnipõllunduse. Ligikaudu kaks aastatuhandet tagasi, meie ajaarvamise algul või esimestel sajanditel meie ajaarvamise järgi. Ja see loodi maailma ühel kõige kehvema mullastikuga pinnal! See leiutis, mis võttis arenguks küllalt aega, see ei toimunud muidugi päevapealt ega käsukorras ülevalt poolt. See kehv maa on toitnud - nii kummaline kui see ka on - peaaegu et siiaaani kogu seda rahvast, kes on siin elanud, ja omal ajal oli see maa kuulus (aastat paarsada või rohkem tagasi) oma viljaekspordiga, sest nii head rukist, kui kasvatati Liivimaal, ei tuntud mujal. Leivavili oli sajandite jooksul põllumajanduses omandatud tehnoloogiaga lõigatud, ta oli järelvalminud nap-

rades, siis viidud rehetuppa; seal anti talle suitsu, mis vilja konserveeris ja kuivatas, millega see säilitas idanemisvõime mitmeteks -mitmeteks aastateks. Praegu me niisugust rukkiseemet üldse ei saa ja ka mitte sellist leivavilja. Ma ei tea, kas te puhast, seda vana m a a r u k i s t, mida Saaremaal hüüti sääsenokaks, olete elus söönud? Üldiselt asendas selle juba sajandivahetusel, eriti 20. aastatel sangaste rukis, aga see maatõugu oli nii peenike kui kastehein ja ta andis vähe välja, aga kui te kunagi elus oleksite saanud selle leiva maiku, siis seda ei unusta kunagi. No nüüd läks lüürikasse...

Minu arvates on see rahva ainelise kultuuri seisukohalt omaette kangelastegu. Kui me meenutame neid põllutööriistu, meenutame neid kliimast tingitud looduslike katastroofe, mis käisid siin ikaldusaastatena (eriti kui oli külm ja sadas suve läbi), millal tõesti midagi peale nõgeste ja ohakate ei olnud saada - aga ometigi elati ära.

Ma räägin siia nüüd ühe anekdoodi-moodi loo vahele. Oli omal ajal niisugune mees nagu Oskar Luts, kelle juures matengina mõne aasta oma perega elasin. Temal oli kalduvus vahest seda "vedelat leiba" võtta (mitte vahest, vaid üsna tihti) ja ükskord läks ta tülili ühe vene ohvitseriga. Mõlemad olid natuke võtnud ja ohvitser siis ähvardas (see oli 40. aastate lõpus) Lutsu, et eesti rahvas tuleks kõik Siberisse saata, kus üks osa oli muidugi juba ees ja Luts, kes teadagi valdas väga hästi vene keelt, vastas talle niimoodi, et "Noh me võime ju sinna minna, aga te tulete ka kohe järele." Ohvitser küsis: "Aga mispärast?" -- "Aa, te jääte ju nälga," oli vastus.

Minu meelest on selles vastuses üsna suur tõetera sellepärast, et need, kes on harjunud tõesti mustade muldadega, mida ei ole tarvis väetada ja mille pärast niipalju vaeva ja muret ei ole tunda, nendel oleks siin tõesti raskusi.

Sellel seoses on muidugi üks niisugune leiutus, mis on paratamatult selle põlispõllunduse, künnipõllundusega seotud (ma ei räägi alepõllundusest, see on iseasi, see oli paralleelselt künnipõllundusega veel väga pikka aega) - see on meie rehielamu, mis võimaldas siin üldse elada ja mis on omamoodi täiesti andekalt läbimõeldud elamutüüp. Tõsi küll, see oli pime ja suitsune, selles mõttes ebatervislik, kuid ei tea, mis imega ka nendes majades terved lastekarjad üles kasvasid. Suremus oli küll muidugi suur, kuid üldsegi polnud

see meil suurem kui mujal, nagu ajaloolased on näidanud.

Rehielamu oli tööpoolest vaimukas leiutis, kus oli ühendatud niihästi elamine, kui ka tootmine. On räägitud põlastavalt, et loomad toodi vahest talvel rehetuppa: ter-vel põhjamaal on seda tehtud, see ei olnud midagi niisugust, mida eriti tuleks häbeneda. Külмага vahest toodi ikkagi - ka minu mäletadeski vahest - mõni väiksem loom rehetuppa. Eriti tore oli, kui nendeks olid näit. lambatalled. Möödunud sajandil oli enamik rehielamutest saanud juba korstna, köetavad kambrid ja klaasaknad.

Kui me vaatame nüüd ainelist kultuuri, siis põlis põllundus ja sellega seotud elamine, see on minu meelest tõesti midagi sellist, mida võiks rõhutada kui saavutust. Muidugi pole tegu klassikalise kõrgkultuuriga, mille tekkeks nii kõrgel põhjas pole juba looduslikke eeldusi. Suur saavutus on see ikkagi. Minu arvates on ka meil niisuguseid suuri ja võimsaid ehitisi, mille üle me võime uhked olla ja mis näitavad, et meie esivanemate sotsiaalne organiseeritus oli suhteliselt kõrge. Kui te vaatate neid linnuseid, mida meil hakati tegema ütleme IX - XI sajandil, kus on kivivallid küll veel mullaga seotud, võimsad pihttarad peal, võrdlemisi suure pindalaga, nagu seda on Lääne-Eesti ja saarte linnused, sest seal selliseid mägesid ei ole, mis oleksid ehitamist kergendanud. Nüüd võiks tõesti mõelda, milline organisatsioon siin pidi taga olema. Pidad olema mehed, kellel olid kogemused, kes olid linnuseid näinud, kes oskasid planeerida. Kui mitu härjakoormat on sinna ki-ve läinud. Kuidas oli see korraldatud, külade või mille kaupa see käis. Kes valvas selle järele, kes juhendas neid asju. See on ju ikkagi tohutu organiseerimistöö. Siin pidi ikkagi suhteliselt arenenud ühiskondlik korraldus olema ja peale selle vabade inimeste teadlik töö. Selle tegid vabad mehed, kellel oli oma kodu ja maa kaitsmine verre kasvata-tud missiooniks.

On räägitud sellest, et kui me oleksime varem kris-tianiseerunud, kui Liivimaa oleks olnud näit. Rooma kiri-kuriigi all ja oleksime tutvunud kaasaegse ehitus- ja sõ-jatehnikaga, et võibolla oleksime siis keskaja hoopis tei-siti üle elanud jne. See võiks kõik nii olla, kuid seda va-ba-olemise püüet ja tahet seda viimseni kaitsta - see kõ-neleb muistsete esiisade hingejõust, mida meil tänapäeval vajaka jääb. Ma usun, et seda tuleks meil kõrgelt hinnata.

Materiaalse kultuuri muistsest tasemest räägivad kõne-
kas keeles ka suurejoonelised tarandkalmed (restaureeritud
näit. Kõmsis; mille põhiplaan on juba neljakandiline - kül-
lap siis maapealsete majade järgi) ja võimas laevaehitus,
mis võimaldas pikki mereretki - olgu rahumeelseid, olgu vae-
nulisi.

Nüüd kerkib ka küsimus kirjaoskusest. Kas meil sel nn.
eelajaloolisel või esiajal, mille kohta meil kirjalikke and-
meid pole, kas meil oli mingi kirjaoskus? Mina arvan seda
küll, et oli, vähemalt mingi märgisüsteem küll. Sest kui
meil praegu tuleb kaevamistel juhuleidudena mõnikord kilode
kaupa igasugust raha, siis pidi ju ka mingi arvepidamine
olema. Teame, et siitkaudu käis väga elav kaubatee ja Ees-
ti aladelt on näit. Araabia münte leitud ikka hämmastavalt
palju. Kuidas pidi see kaupmees rehkendama, sest hõbeda si-
saldus ja rahaüksused olid ju väga erinevad, igasugust raha
liikus, seda tuli kaaluda ja tuli ka vaadata, et sulle nii-
õelda külma ei tehta. Kaupmees pidi ikkagi ärist ka kasu
saama, tähendab mingisugune rehkendus ikkagi oli.

Samal ajal me teame, et Novgorodiga olid elavad kauba-
suhted ja seal on soodsates pinnasetingimustes kiri säili-
nud tohturikutel, kus on palju ka läänemeresoome sõnu sel-
lepärast, et Novgorodi alla kuulus ka nn. Vadja viiendik.
Võiks arvata, et ilmselt on need märkmed siin meil olnud
kirjutatud puule ja aja jooksul hävinud. Keskajast on tea-
da mitmeid haritud eestlasi, need esimesed mungadki, kes
siis tulid, olid eestlased, oskasid eesti keelt. Niisugu-
seid kõrgharidusega inimesi on meil keskajast XIII sajan-
dist üsna mitmeid teada, kuid muidugi ei ole need eesti nõ.
kirjakultuurile midagi jätanud.

Veel üks fakt organiseerituse, poliitilise mõtlemise
ja missioonitunde kohta. 1260. aasta juulikuus, kui Saksa
ja Liivi ordu vägi sai Kuramaal leedulaste käest lüüa, puh-
kes sama aasta sügisel Saaremaal ülestõus. Sakslaste abi-
vões oli ka eestlasi. Kujutlegem nüüd korraks asja käiku.
See sõnum pidi jõudma Saaremaale, seal pidid mehed kokku tu-
lema ja arutama, et mis me siis nüüd teeme: sakslased on
lüüa saanud ja ei saa ilmselt väge välja saata, aeg on soo-
dus, teeme saare puhtaks. Ja samal sügisel see toimuski,
seega ülimalt kiiresti. Tähendab käisid käskjalad, viisid
sõnumi, oli tarvis organiseerida malev, oli tarvis ülestõu-
su kindlal ajal, ühe korraga, oli tarvis relvi, oli tarvis

panna juhid kohale. Teate ju, kui tähtis on juhtimine, sellest on praeguselgi ajal palju juttu. Ja tehtigi kõik ära, ilusti, korralikult, kõik rõhujad hävitati. Tähendab, ei olnud see mingisugune pasteldes tume matsikari, kes ei osanud oma asju korraldada. Isegi siis, kui meil ei olnud enam oma välispoliitikat, tulid arukad mehed kokku ja otsustasid, et meie kohus on seesama, mille pärast me kunagi need linnused ehitasime, mille pärast me kunagi sõdisime, tarvis on ka praegu sedasama missiooni täita. See ei olnud niisugune rahvas, kes oleks juba algusest peale olnud maha surutud, organiseerimatu ja rumal, nagu mõni võib praegu arvata, kõneldes pikkadest ja väga sünetest orjaagadest, mis küll edaspidi ka tulid.

Aga nüüd veel ka kunstist. Kui me loeme Läti Henrikut, siis jah tõepoolest olid mingid puukujudki meil olemas pühas hiies kuskil Virumaal. Preestrid läksid neile kirvestega kallale ja rahvas imestas, miks neist verd ei jookse. See kuulub muidugi pigem usundilukku kui kunsti valdkonda. Arheoloogid on päevavalgele toonud kauneid kohalikke ehteid, hinnatud olid siinsed vaibad, mida tihti sõjasaaki kokku lugedes mainitakse. Muide Läänemaal ja ka Muhus on leitud trapetsikujulisi hauakivisid, mida ei osata praegu veel kuhugi panna, sest neil on paganlikud märgid peal. Ilmselt on siin tegu kristluse ja paganluse mingisuguse sünteesinähtusega. Üks niisugustest kividest on ehitamise ajal sisse müüritud Muhu kiriku trepivõlvi, aga neid on veel ka õues ja ka Läänemaal, Karusel on neid. Nii, et võibolla oli olemas ka omapärane raidkunst.

Kõige võimsam kultuurivara on muidugi meie rahvaluule. Valdkond, mida me vähe tunneme, mille vastu me nüüd oleme nagu huvi kaotanud, mida me koolist mõne meeldejäänud värsirea näol teame, ehkki seda on tohtu palju kogutud. Ehk hakatakse sellest seoses Hurda juubeliga (150 aastat sünnist) rohkem rääkima. See on lõpmata suur aare, mida meil algusest peale võrdlemisi süstemaatiliselt on kogutud ja koondatud ühte kohta. Sellisena on meie rahvaluulekogud (eriti mis puudutab regivärsse ja lühijänreid) maailma kõige suuremad (säilitusühikute poolest). Iirimaal olevat rohkem rahvajutte.

Mäletatavasti loodi meil hiljuti üleliiduline kultuurfond. Ma juhtusin kuulama saadet "Vremja" ja seal küsiti ühe vene seltsimehe käest, et mis nüüd selle kultuurfondi suu-

remad ülesanded on, mida ta peaks aineliselt toetama ja see vastas, et vene folkloori kogumist. See on asi, mille meil põhiliselt lahendas Hurt väga lähimõeldult oma korrespondentide võrgu kaudu sada aastat tagasi. 1888. aastal ilmus tema "Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele". Venemaal säilitatakse folkloori kogusid, nagu andmed ütlevad, umbes 350-s kohas. Need on kõik laiali, paljud on hävimisohus, paljud on üksikute teadlaste juures kapis või kartoteegis jne. Suurel rahval sellist järjekindlust ja süsteemi ei olnud, aga meie saame asjast koondatult täieliku ülevaate. Me võime praegu üleolevalt öelda, et mis see siis ikkagi nii väga ära ei ole, elus ka meil praegu rahvaluulet eriti tarvis ei lähe - mis ta siis ikkagi konkreetset meile tänapäeval pakub.

Tänapäeva kirjakultuuri kiht on meil suhteliselt tööpoolest õhuke, laiem kirjaoskus hakkas meil levima Hootsi aja lõpul, üle 300 aasta tagasi, millal kutselised koolmeistrid asusid ametisse. Aga meie regivärsikultuur on üpriski vana, kõnelemata läänemeresoome ühtsusest: meil on üsna palju laule, mis on ühised, ütleme isuritega, mis on ühised karjalastega ja soomlastega, kuid on ka selliseid, mida me tunneme Mordvast, so. mis on ühist algupära volga-soomlastega. Kindlasti oli meie rahva väga rikas suuline kirjandus üks neid tegureid, mis aitas meie rahval üldse püsida, sest tänu sellele, et meil selline kirjandus oli olemas rahvajuttude ja regivärsside näol, ei tekkinud mingisugust vaimset vaakumit, vaid anti edasi ka põhilist maailmavaadet, uskumusi ja eetikat, moraali. Ka alistumisolukorras jäi ju v a i m n e v a b a d u s - keel, rahvaluule, uskumused, kombed. Selles valdkonnas olime a l i s t a m a t u d. See ilmselt aitas rahval püsida ka nendel tohututel ohuaegadel, mis siit maalt üle on käinud. Kui me sajandi lõpul hakkasime neid laule massiliselt koguma, olid ju need ainult riismed ja kui me kõneleme, et neid on siiski seevõrra palju - neid variante ja üldse laule - on need siiski ju ainult mis säilinud olid. Sest kui me kujutame ette XVI saj. lõpupoolt, oli see maa ju täiesti tühi Vene-Liivi sõja tagajärjel. Teine suur laastamine käis siit üle pärast Põhjasõda, mil tõesti ei olnud kuulda ei kukelaulu ega koera haukumist, nagu rahvas räägib, Pärnust Narvani. Ometi oli vaimne varandus olemas: meil on ligi 400000 rahvalaulude üleskirjutust; Ülo Tedre koostatud regivärsside antoloogias

on ümmarguselt 5000 varianti; "Setukeste laulude" kolmes köites (1904-1907) on 999 eri laulu, 1975 varianti, sest meil on laulikuid, kes peast on üleskirjutajale laulnud rohkem värse, kui seda on "Kalevipojas". Mihkel Veske kirjutas Epp Vasaralt üles 1874-1875 14 tuhat värssi (800 laulu). Miko Odelt on üles kirjutatud 20720, Martina Irölt 10800 värssi. Võrdluseks: "Kalevipojas" on 19000 värssi... See on ikkagi tohutu kirjandus, millest üks osa on kindlasti maailmakirjanduse tasemel. Ja üliandekad laulikud, kes selle pärandi talletasid. Ma tootsin ühe juhusliku näite: on olemas ballaadiline "Maie laul". See räägib noorest neiust, kelle rikas mees ära meelitab, nad abielluvad, aga pulmaööl see noor naine tapab oma mehe. Ta peab ära jooksuma ja läheb varju metsast otsima, kuid ükski puu ei varja teda. Kask ütleb: "Mine, minust tullakse vihta viima, ma ei saa sind varjata." Naine läheb haava juurde, ka see ei saa teda varjata jne. Kuni lõpuks (see on Saaremaa variantis, mille lugemine mind täiesti vapustas) ta uputab ennast. Laulik ütleb lõpuks nõnda, et kes näeb järvest õhtul udu tõusvat, see andku sellele vaesele hingearmu. Tähendab rahvas a n d i s t a l l e a n d e k s. Milline eetika! Milline vorm! Murdesõnavara ma mõnevõrra tunnen, olen sellega tegelnud, aga kui seda nüüd lugema hakata, seal on hämmastav arhailine sõnavara, terve värss veereb nagu muistne puutelgedega vanker. See on täiesti omaette kunstiteos, täielik šedöövr. Mul on kahju, et seda ja teisi taolisi nüüd nii vähe tuntakse.

Ja kui jutt juba korra sinna läks, siis olen ma mitukümmend aastat idioodi järjekindlusega tegelenud regivärsside sõnavaraga, eriti poetilise sõnavaraga ning nüüd pean ma ütleva, et minu lugupidamine eesti naise vastu (mis oli ennegi kõrge) on selle jooksul aina tõusnud. Eesti naisel on eesti rahva kultuuris (ja eriti luules) olnud tohutu osa. Kui ma saaksin, lasaksin püstitada kusagile Eestimaa keskele ühe niisuguse mälestusmärgi, kus on ema, kes ketrab ja õpetab lapsele laulmist-lugemist, sest kodus, voki kõrvalt käis see asi ja seda on tehtud sadu aastaid. Koduõpetus oli laiemini levinud, see oli isegi rangem kui koolid, mida mõnel pool oli tihedamalt, mõnel pool vähem. Tähendab, ka selle - raamatuhariduse - koha pealt on eesti naiste osa olnud tohutu, aga kõigepealt on eesti regilaulud enamasti naiste laulud. Minu arvates on nai-

sed hakanud suulist kirjandust väga hoogsalt looma siis, kui nad mehega töös said võrdseks, mis toimus ilmselt siis, kui hakkas tulema korralik põllumajandus oma põlispõllundusega. Mina seaksin selle just künnipõllunduse algusega, mis oli meie ajaarvamise esimestel sajanditel. Eesti naine on olnud mehega sotsiaalselt võrdne. Kui me võtame näiteks muinasislandi laulud, skaldiluuile, siis seal on naise osa olnud hoopis teine. Võtame karjala või soome laulud, siis seal on jutustavat elementi rohkem ja see tingib laulude struktuuri teatava omapära ja naisteomase lüürika vähesuse. Ka põllumajandusega otseselt või kaudselt seotud regivärssi on Soomes vähem, sest seal püüdsid mehed rohkem kala ja käisid jahil. Näiteks kui palju on hundi kohta Eestis sünonüüme ja loitse; kui võrrelda seda Soomes teadaolevatega, siis on neid neil küll märksa vähem. Esiteks ei olnud hunt jahiloom ja teiseks oli meie põllumajandus seevõrra ees, et hunt karja kahjustava loomana oli siin väga kardetud, sest meil oli loomakasvatus rohkem järjele seatud.

Kaasajal, mil me rohkem seda mürtsmuusikat harrastame, tundub originaalne rahvaviis väga igav ja monotoonne, korratakse ja korratakse ja need paralleelvärsid jne. Asi ei ole siiski nõnda. Ma võtsin kaasa oma sõnastiku (Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides) 3. köite, kus on märksõna 'neiu'. Neiu kohta eraldi sõnu on siin umbes 170-1 leheküljel. Naised on ise need laulud teinud ja siis on nad enda kohta leiutanud väga ilusaid sõnu (aga kes see pidi neid tegema, kes siis ikka ennast kergitab, kui mitte laulik!) See on lihtsalt hämmastav varieeruvus. Kokku on neid sünonüümseid asendussõnu siin 836! Laulutüübiti ja geograafiliselt on need väga erinevad. Kui praegu mõni mees oskaks oma pruudile öelda nii ilusaid sõnu, siis oleks see naine täiesti meelest ära. Täiesti juhuslikult loeksin mõned näited. Näiteks liitsõnad, kus põhisõnaks on sõrm: - hõbesõrm, siidisõrm, sulasõrm (hästi meeldiv ja pehme). Edasi: niidipõll, ninnipõll (ninn - lill), pikkpõll, pilupõll, punapõll, rohipõll, siidipõll, sinipõll, valgepõll; hõbepärg, kardpärg, kuldapärg, punapärg, päikesepärg; helmerind, hõberind, kuldrind, lehrind (leht - suur sõlg); merehelm, kullerpea, vahalatu, kuldkägu, mulimari jne. Vaadake siis, milline on olnud meie naiste loogika ja sõnaloomevõime ja ärge imestage, kui eesti suuri-

mad poeedid ongi enamasti naised. Siin on midagi siiski taga ja kasvõi sellise poeetilise sõnaloomingu pärast peaks nende muistsete, suurel osal nimetute laulikute ees (kellel oli kuni paarkümmend tuhat värsirida peas) tõepoolest maani kumnardama. Olen kindel, et kuskilt mujalt maailmas ei leia me nii rikkalikku poetilist sõnavara. Seda polnudki nii lihtne luua; oli vaja arvestada värsimõõtu ja algriimi, sisu loogikast rääkimata.

Nii, et kindlasti vaimse kultuuri selline võimas osa, millest tänapäevaks on ainult riismed, aitas kindlasti oma rahvast püsida ka neil ränkadel kooluagadel, millal sõda, peninukid ja sissid ning katk käisid üle maa, millal rahvast tapeti ja vooride kaupa ära viidi. Me teame, et Põhja-sõjas läksid siit, Lõuna-Eestist eriti, Venemaale terved suured loomade ja vangide voorid. Šeremetjevi vägi tegi siin puhta töö nõnda, et Lõuna-Eesti talupoegi müüdi Venemaa laatadel odavamini kui veiseid.

Peab olema mingi vaimne tugi, kui rahvas üldse tahab püsima jääda: on see siis oma usund, usk oma maajumalatesse, vaimne looming. See on valdkond, millesse võõral on raske (kui mitte võimatu) tungida, milles rahvas tundis ennast vaimselt vabana ka kõige raskemal ajal. Sellisena on meie folkloor võimas ja mõtlemapanev tunnistus rahva vaimse kultuuri suurusest. Selle aluseks on muidugi keel. C.R. Jakobson oma kolmes isamaakõnes on keele kohta niiviisi öelnud: "Pääasi aga, kust ühe rahva vaimuharimise järke ära tunnukse on tema keel. Keel on ühe rahva harimise kandja ja seepärast ka tema kauni korra ja priiuse sünnitaja, on tema kõige kallim pärandus. Keel on, kes üht rahvast rahvaks teeb, ta varjab lõpmata väge ja pühandust oma sees. Keel ja mõistus käivad käsikäes, sest keel on avalikuks saanud mõistus. Seepärast võime ka sest, kuidas ühe rahva keel haritud on, kõige paremini rahva enese vaimujärke ära tunda."

Minu arvates on meie keele arengus ka mõned hämmastavad ilmingud. Esiteks see, et ta oma originaalsuses ja genuiinsuses on suutnud nii kaua püsida. Meie keeles on ürgvana soome-ugrilist elementi, aga vastu võeti ürgsetest aegadest alates ka teistest keeltest.

Sel ajal, kui meie soome-ugri esivanemad üldse siia tulid - kolm tuhat aastat e.m.a., elas siin ilmselt mingisugune indo-euroopa rahvakilluke, nagu on arvatud. Sellised sõnad nagu meri, mets, nõmm, soo, rida kalanimetusi: haug,

vimb ja isegi kehaosade nimetused - rind jne. on pärit selle rahva keelest, kes sulas tulnukatega ühte. Neid sõnu kuidagi teisiti seletada ei suudeta, prof. Ariste on neid käsitletud. Siis seguneti veel balti hõimudega esimesel aastatuhandel e.m.a. Keelde tuli hulgake laensõnu, nende seas põllumajanduskultuuri-alast sõnavara: hernes, hein, seeme, uba, hammas, hõim, vagu, hani, härg, äke jms. Seejärel esimesel aastatuhandel e.m.a. puutusime kokku germaani hõimudega, võibolla neid paiguti elaski siin. Hulga sõnu on sealt pärit, mõned näited ühiskondliku elu alasest sõnavarast: haldjas, jõulud, kaup, kuningas, vald, varas. Slaavi laenud on hilisemad, pärit V-IX saj. m.a.j. millal nad siia meie naabriteks tulid. Muidugi on meil väga palju alamsaksa laene - üle tuhande. Need on kultuuri-sõnad, mille me õppisime vallutajate käest.

Hämmastav on see, et eesti keel nendes tingimustes - selles vahetus ja eriti pikaajalises läbikäimises ja kooselus teistega on säilitanud keelelise omapära ja genuiinse sõnavara määrava osa. Prof. Tuldava on oma doktoritöös toonud sellised andmed, et tuhandest kõige enam tarvitatavast sõnast on eesti keeles 588 sõna, mille vanus on 800 aastat või rohkem. Samal ajal on niisuguste sõnade arv prantsuse ja saksa keeles vastavalt 680 ja 675. Inglise keeles aga on see arv 461, mis näitab, et hulgaliselt on tulnud juurde hilisemaid sõnu. Vene keeles, mis on küll suure rahva keel, on vana sõnavara vähem - 463 ja tšehhi keeles 455 sõna.

Eestikeelne raamat on neli ja pool sajandit vana, kuid ühtlustatud, normeeritud kirjakeel puudus meil kuni XX saj. alguseni. Sellel sajandil on eesti keele arengus väga kiiresti toimunud tohutu hüpe, mis kõneleb taas meie väikese rahva vaimsest potentsist. Sajandivahetusel katsus K.A. Hermann välja anda esimest eestikeelset entsüklopeediat ja luua oskussõnavara selle jaoks. Ta ei saanud aga esimesest köitest kaugemale: puudus teaduslik kaastöö ning ka keel ei kandnud. Kuid eesti kultuuriloos hakkas juba käesoleva sajandi alguses suur tõus, mis jätkus ka revolutsioonijärgsetel reaktsiooniaastatel, so. just esimese Vene revolutsiooni ja Esimese maailmasõja vahel. Tuli juurde uusi kirjanikke ("Noor-Eesti" liikumine, Luts, Tuglas, Tammisaare, Enno, Metsanurk, Ridala jt., ilmub rida tähtteoseid: Suitsu "Elu tuli" ja "Tuulemaa", J. Liivi teosed, Vilde

"Tabamata ime" ja "Pisuhänd", A. Kitzbergi "Libahunt" jne.), ehitati kaks teatrimaja ("Vanemuine" ja "Estonia"), eesti üliõpilaste arv, mis sajandi algul oli alla saja, kasvas kiiresti (ainuüksi Tartu ülikoolis oli 1910. a. 269 eestlast). Neil aastail loodi Eesti Rahva Muuseum. Ajalehtede arv kasvas suure hooga (1907. a. 112 lehte) ja ajalehtedeväljas toimus nüüd omamoodi jaotus, nõnda et ükski väike linn ei olnud enne sõda ilma oma leheta. 1910. a. oli Eestis 58 trükikoda, 1913. a. ilmus juba 702 nimetust eesti-keelseid raamatuid. 1906 hakkas ilmuma ajakiri "Eesti Kirjandus", 1912. a. alustas oma keeleuuendusvõitlust Johannes Aavik.

Omariikluse ajal läks tarvis a i n u l t kümnekond aastat, kui meil oli olemas juba oma normeeritud kirjakeel, mis moodustas sünteesi Aaviku ja Veski keelelistest püüdlustest. Kiiresti loodi oma oskuskeel, rahvuslikus ülikoolis toimus õppetöö eesti keeles.

Kui me räägime ühe rahva keele kultuurikeeleks saamisest, siis siin on niisugused vanad traditsioonilised mõõdupuud: et sellesse keelde peab saama tõlkida antiikeeposeid ja teiseks, selles keeles saab välja anda entsüklopeedia. Meil on seda tehtud. Mujal on antiikeeposte tõlkimine olnud kultuurisündmuseks, meil Annist tõlkis nad vaikselt ära (ilmusid 1960, 1963) ja eriti suurt juttu polnudki. Meil oli vist nagu häbi, et meil nii arenenud keel on, kuhu saame kreeka värssi ilusti tõlkida, "Kalevalast" ma ei räägigi, kuigi ka selle tõlkimine oli raske. 1932-1937 ilmus meil oma entsüklopeedia ja teisi teatmeteoseid ja nüüd anname siis välja ENE uut trükki astronoomilises tiraažis. Ukrainalased andsid vist juba kümnekond aastat tagasi välja ukrainakeelse entsüklopeedia; kui ma nüüd õigesti mäletan, oli selle tiraaž 30000 ja realiseerida suudeti vaid 8000. Emakeele prestiiž on erinevates liiduvabariikides erinev. Ukrainas on küllalt levinud suhtumine niisugune, et ukraina keel on küla keel. Sisuliselt on see keeleline genotsiid, mis valmistab ette rahvuse kadumist.

Ma tahtsin eelnevaga öelda, et meie kultuuripotents oli suur ka neil aegadel, kui tõsiselt kultuuriga tegelejaid oli vähe, näit. sajandi algul. Tohtu palju suudeti ära teha. Kui me jälgime meie kirjakeele arengutempot vabariigi päevil, siis mul on raske siia kõrvale tuua mõnda teist Euroopa keelt, kus areng ühtseks ja kogu kaasaja kultuuri

kandvaks ning eri alasi terminoloogilaga katvaks keeleks oleks toimunud seevõrra ruttu. Mul on raske seda potentsi seletada ja muidugi oleks kahju, kui selline loomepotents praeguses kultuurisituatsioonis läheks kaduma või oleks nagu vait. Ja need tottrad vaidlused selle nn. kakskeelsuse ümber. Minu arvates on see täiesti tarbetult sisse toodud termin, nende poolt, kes vihkavad meie arenenud kultuuri ja seda kandvat keelt. Selle kohta kirjutas väga õigesti Mati Hint: "Kakskeelsus on midagi muud, kui mõne teise keele korralik oskus. Meil ei ole mitte midagi muud vaja kui et meie inimesed oskaksid korralikult teist keelt. Kakskeelsus on hoopis midagi muud." Te olete neid kakskeelseid küll näinud. Nende keel tavaliselt ei kanna mitte ühtegi kultuuri. Selles see traagika ongi ja küsimus ei ole mitte ainult selles, et me valdaksime vene keelt, vaid me peaksime valdama ka vähemalt üht võõrkeelt ja praegusel ajal on selleks keeleks inglise keel. Kui me tahame olla haritud inimesed, peame me vähemalt inglise keelt oskama korralikult lugedagi. Ja see inimene, kes tegeleb eesti ajaloo, ei pääse muidugi ilma saksa keeleta. Saksa keele rahvusvaheline prestiiž ei ole praegu see, mis ta oli, praegu on tähtsam inglise keele oskus. See peaks keskkoolis olema täiesti korralikult ära õpitav. Kui meie põlvkond omal ajal lõpetas gümnaasiumi, valdasime päris korralikult kahte võõrkeelt; ladina keel oli peale selle, nii klassikalise hariduse mõttes, ja ma ei leia, et see oleks olnud midagi üle jõu käivat.

Ma tahtsin terve selle looga öelda seda, et meie, kui me räägime adekvaatselt enesehinnangust, siis ei maksaks meil oma talupojakultuurist pärinevat ürgpõhja häbeneda. Ei seda kultuuri, mis me oleme siin loonud ainelises mõttes, sest me oleme saanud hakkama mõnegi suure asjaga, mida teistel rahvastel ei ole kõrvale panna ja ei ole meil ka häbeneda oma vaimse kultuuri pärast, mida kannab meie keel, mida oleme harukordselt kiiresti suutnud arendada tunnustatud kultuurkeele tasandile ja millises keeles oleme muiste suutnud luua sellise võimsa kirjutamata kirjanduse, usundi ja kombestiku, mis on meil aidanud siamaani püsida. Sellepärast ei maksa häbeneda, vastupidi, me peaksime seda teadvustama ka teistele, kellega meil on kokkupuuteid. Me peaksime selle üle mõõdukalt uhked olema. Kas me oleme seda alati suutnud olla? Ma ei tea, millegipärast

on neid asju sageli viidud natsionalismi alla. Näit. tähistasime 1966. a. eesti ajakirjanduse 200. aastapäeva. Siis oli ainuke keskus, kus seda tähistati, meie oma ülikool. Siis öeldi "ülaltpoolt" niiviisi: "Jah, hea küll. Pidage siis Tartus oma ettekanded ära, aga Jumala pärast, tasa, vaikselt. Briti üleliidulistes väljaannetes ei ole mõtet sellest kirjutada." Noh 200 aastat - võibolla tõesti...

Nüüd mitte kauges minevikus me tähistasime oma Forseliuse rajatud rahvakoolide 300. aastapäeva. Siin oli tervelt mituteistkümmend kooli, mille juurde majandid püstitasid ilusaid mälestusmärke. "Edasi" kirjutas neist, aga ma ei leidnud sealt, et "ülaltpoolt" ministeeriumist või kõrgemalt oleks nendest pidustustest osa võetud. Ma võin eksida, aga lehes küll ei olnud sellest juttu. Jäi taas niisugune tunne, et kuskil on nagu häbi, et meil nii vanad koolid on ... Ja kui me võtaksime need andmed, mis meil on nekrutite kirjaoskuse kohta, siis selgub, et sada aastat tagasi oli eesti rahvas peaaegu 100%-liselt kirjaoskaja. No mis sa hulludega teed!

Seega oleme siis pikkade aegade jooksul olnud avatud teistele kultuuridele, oleme sealt võtnud ja midagi ka sinna andnud. Oleme olnud oma arvulises väiksuses ja raskete aegade rüüstes siiski nii tugevad, et oleme võõralt võetu suutnud endale vastuvõetavaks assimileerida ja ka füüsiliselt püsima jääda. Selles on meid toetanud oma ürgne kultuuripõhi ja mõnetigi otse üllatav loomevõime, mis on avaldunud ka ebasoodsail aegadel.

See sisendab lootust.

Ajalooteaduslikud ajakirjad Eestis historiograafilise allikana. "Ajalooline Ajakiri" (1922-1940) ja "Ajaloo Ajakiri" (1941)

Tiit Rosenberg

Teaduse ajaloo uurimine on viimastel aastakümnetel saanud praktiliseks vajaduseks ja sellest tuleneb nõue uurida ka teaduse organisatsioonilisi vorme - eeskätt teaduslike keskuste ja nende väljaannete kujunemist ja tegevust. On kujunemas teoreetilised lähtekohad ajaloo perioodika kui historiograafilise nähtuse ja allika uurimiseks ning on valminud esimesed väitekirjad ja monograafiad, milles vaadeldakse ajalooperioodikat kui üht teaduse organisatsioonilist vormi.

Nõukogude Eesti ajalookirjanduses on perioodika osa rahvusliku ajalooteaduse kujunemises ja arengus seni täiesti uurimata. Spetsiaalset historiograafilist käsitlemist pole leidnud näiteks sellised rohkesti ajaloo-alast materjali sisaldavad humanitaarteaduslikud ja ühiskondlik-poliitilised ajakirjad nagu "Eesti Kirjandus" (1906-1940), "Klassivõitlus" (1919-1936), "Proletaarne Revolutsioon Eestis" (1926-1933), "Eesti Bolševik" (1945-1952) jt. Historiograafilisest ja praegu puhtpraktilisestki aspektist pakuvad neist aga erilist huvi meie seni ainsad puhtajaloolased väljaanded "Ajalooline Ajakiri" ja "Ajaloo Ajakiri". Nõukogude Eesti ajalooteaduse arengu käsitlemine on mõeldamatu Eesti Vabariigi perioodil ning esimesel nõukogude aastal tehtud tööd arvestamata, sest just siis rajati rahvuslik professionaalne ajalooteadus ning astuti esimesed sammud selle üleviimiseks marksistliku ajaloo käsitlemise alustele. Ajalooteaduse arengut sel perioodil on vaadeldud seni ainult üldjoontes ning nimetatud ajakirju on vaid mainitud.² Selle lünga täitmiseks püütakse käesolevas artiklis anda ülevaade ajaloolisest ajakirjadest kui teaduse eripärasest organisatsioonilisest vormist toimetuskolleegiumi, autorite kollektiivi, kirjastusbaasi ja kindla lugejaskonnaga ning näidata ajakirju kui võimalikku allikat ajalooteaduse ajaloo uurimiseks. Lisaks ajakirjadele on kasutatud arhiivimaterjali ENSV Riik-

likus Ajaloo Keskarhiivis (RAKA) säilitatavatest Akadeemilise Ajaloo Seltsi (AAS) ja "Ajalooline Ajakirja" toimetuse fondidest.

"Ajalooline Ajakiri"

"Ajalooline Ajakiri" ilmus AAS-i väljaandena. AAS ise asutati 11. märtsil 1920 rühma Tartu Ülikooli õppejõudude poolt tollase Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori A.R. Cederbergi (AAS-i esimees 1920-1928) initsiatiivil.³ Kuni 1939. a. alguseni, teaduslike seltside üleandmiseni vastasutatud Eesti Teaduste Akadeemiale, tegutses AAS Tartu Ülikooli juures. Seltsi liikmeskonna moodustasid õppejõud, üliõpilased, arhiivitöötajad, kooliõpetajad ja üksikud teiste elukutsete esindajad. Liikmete arv kõikus seltsi tegevusaaja jooksul 40-100 vahel. Seltsi asutajad olid algul seadnud võrdlemisi kitsad sihid - koondada ajalugu harrastavaid üliõpilasi, kuid ajalooteadusliku organisatsiooni puudumise tõttu Eestis pidi asutatud akadeemiline koondis ka selle aset täitma. 13. mail 1928 vastuvõetud AAS-i uus põhikirj fikseeris seltsi eesmärgidena: elustada ajaloolist huvi, silmas pidades eriti kodumaa ajalugu, ja töötada Eesti ja üldajaloo uurimise alal.⁴ AAS kujunes algusest peale üheks kõige aktiivsemaks ja teovõimelisemaks teaduslikuks seltsiks kodanlikus Eestis, olles tüüpiliseks elukutselistele ja asjaarmastajate ajaloolaste ühenduseks, millised eksisteerivad enamikes kodanlikes ja mitmetes sotsialistlikes riikides. Seltsi 10. aastapäeva aktusel 4. mail 1930 võis prof. P. Tarvel (kuni 1936. a.-ni Treiberg, AAS-i esimees 1928-40) põhjendatult öelda, et AAS on muutunud ajaloo uurimist juhtivaks ja sellega seotud eriülesandeid täitvaks keskeks asutiseks Eestis.⁵ AAS-i juhtrolli tollases ajalooteaduses määras ära ka "Ajalooline Ajakirja" tähendus.

Esmakordselt tõstatus oma ajakirja väljaandmise mōte 17. oktoobril 1921 AAS-i kümnendal üldkoosolekul (üldkoosolekud olid ühtlasi ettekandekoosolekuteks), kui prof. A.R. Cederberg teatas, et riigivanem oli annetanud seltsile Scheeli pangakapitalist 50 tuhat Eesti marka. Ajakirja väljaandmise võimaluste selgitamiseks valiti komisjon, mis esines juba järgmisel koosolekul 7. novembril täpsema informatsiooniga. Esialgsete arvestuste järgi pidi aastas nelja numbri väljaandmiseks kuluma umbes 75 tuhat marka. Init-

siaatorid astusid energilisi samme ajakirjale toetuse hankimiseks ning 5. detsembri üldkoosolekuks olid asjad nii-kaugel, et võis valida ajakirja toimetuse eesotsas dotsent P. Tarveliga. Seltsi üldkoosolekul 6. veebruaril 1922 teatas toimetaja, et ajakirja esimese numbriga materjal on koos ja läheb järgmisel päeval trükki. Ajakiri pidi ilmuma neli korda aastas: veebruaris, mais, septembris ja detsembris. AAS-i teiseks aastakoosolekuks 3. aprillil 1922 oli "Ajaloolise Ajakirja" esimene number juba ilmunud. Nime-
tatud aastakoosolek oli seltsi elus üks olulisemaid, sest edust tiivustatuna otsustati tegevusala laiendada ja kavandati mitmed olulised ettevõtmised järgnevateks aastateks - eesti ajaloo bibliograafia, biograafilise käsiraamatu ja allikpublikatsiooniseeria "Ajalooline Arhiiv" koostamine ja väljaandmine. Samuti otsustati laiendada ka vastloodud ajakirja.⁸

Ajakiri ilmus AAS-i kulul. 1920. aastate keskpai-
gaks kujunes seltsil välja range eelarvesüsteem kindlate finantseerimisallikate ja aastaid püsiva väljaminekute nomenklatuuriga.⁹ Seltsi peamiseks sissetulekuallikateks olid toetused Haridusministeeriumilt ja Eesti kultuurkapitalilt (mõlemalt kokku umbes 2-3 tuhat krooni aastas ehk 60-80% seltsi sissetulekutest) ning Tartu Ülikoolilt (kuni tuhat krooni ehk 5-20%). Majanduslikult oli seltsile kõige soodsamaks perioodiks 1920. aastate teine pool. Kui AAS võis selle kümnendi algul kulutada oma ettevõtmisteks keskmiselt 250 tuhat marka aastas, siis kümnendi teisel poolel kulutati aastas juba üle 6500 krooni (1 kroon = 100 marka). Järgmise kümnendi algul langes see summa alla 4000 krooni, tõustes alles 1930. aastate lõpul üle 5000 krooni. Pea kogu vaadeldava perioodi vältel moodustasid seltsi väljaminekutest üle 40% kulutused "Ajaloolise Ajakirja" väljaandmiseks (ainult 1926-1930 üle 30%). Ajakirja müügist saadud tulu moodustas vaid veerandi väljaandmiskuludest, mis olenevalt ajakirja mahust ja tiraažist ulatus 1300-2200 kroonini aastas. Lõviosa sellest võtsid paberi, ajakirja trükkimise ja ekspeditsioonikulud. Esimesel kolmel aastal toimetamistasu ning honorari kaastöö eest ei makstud. Edaspidi sai toimetaja kuni 240 krooni aastas ning artiklite autorid honorari 200-250 senti leheküljelt.¹⁰
Kuni 1925. aastani anti ajakirja välja "Odamehe" kirjas-
tuse kaudu. Viimase likvideerimise järel läks kirjastami-

ne Enakeele Seltsi kätte, kuni 1927. aasta märtsis sõlmiti leping kirjastusega "Loodus", kellele anti üle ajakirja trükkimine, ekspedeerimine ja levitamine.¹¹ Ajakirja esimese viie aastakäigu mahuks oli 160 lehekülge aastas. Alates 1927. aastast kasvas ajakirja aastamaht 240 leheküljele ning paranes ka välimus paberi, trüki ja kujunduse poolest.

Kujunduselt oli ajakiri lihtne. Esikaant ehtis vaid liivakella kujutisega AAS-i embleem. Sise- ja tagakaantel toodi ära numbri sisukord, tutvustati ajakirja iseloomu ja nimetati seniseid autoreid. Alles 1937. aastast hakati vabu kaanepindu kasutama raamatureklaamiks. Illustratsioonid ja fotomaterjal ajakirjas peaaegu puudusid.

Kuni 1930. aastani oli ajakirja ühekordseks tiraažiks 1000 eksemplari.¹² AAS-i juhatuse koosolekul 25. jaanuaril 1930 otsustati aga ajakirja trükieksemplaride arvu vähendada 600-le, et vähendada iga-aastasi puudujääke. Peeti otstarbetuks ajakirja nii suurel arvul trükkida, sest aastane levik oli umbes 250 eksemplari.¹³ Ajakirja tiraaži kärpimine tulenes seltsi üldisest raskest rahalisest olukorrast, nagu märgiti seltsi aastakoosolekul 1933. aastal. Seltsi eelarvet kärpides tuli vähendada ka ajakirja trükipoognate arvu viieteistkümnelt kaheteistkümnenele ja autorite honorari, ehkki ajakirja mahu vähendamine oli vastuolus ajaloouurijate ringi laienemisega ja ajaloohuvi tõusuga.¹⁴ Siiski tuli ka järgmisel aastakoosolekul peatoimetajal teatada, et ajakirja trükiarvu on tulnud veelgi vähendada - 400 eksemplarile, sest tellijate arv ei ulatu üle saja. Kui varem olnud tellijate arv suurem, siis seda peamiselt tänu seltsi liikmete aktiivsusele.¹⁵ Ajakirja levitamine valmistas raskusi kõigil ilmumisaastatel, kuigi pidevalt avaldati reklaamikuulutusi ajakirjanduses, pöörduti tellimissoovitustega koolide poole ning katsuti tellijaid hankida AAS-i liikmete kaudu. Ka 1939. aasta jaanuaris peetud AAS-i juhatuse koosolekul märgiti, et ajakirja levitamine on endiselt probleemiks.¹⁶ Nüüd otsustati uuesti suurendada ajakirja mahtu ning tõsta honorari ja muuta sisu mitmekesisemaks. Ajakirja süstemaatiliseks levitamiseks moodustati eritoimkond ja pöörduti Tallinna ja Narva Ajaloo Seltside poole ettepanekuga toetada ajakirja kaastööga ja levitamisega oma liikmeskonnas.¹⁷ "Ajaloalise Ajakirja" tellijate hulgas oli peale üksikisikute veel ri-

da raamatukogusid, asutusi ja seltse, õpetajate seminare ja gümnaasiume. Teatud hulk ajakirja numbreid läks igal aastal vastavalt AAS-i juhatuse otsusele prii- ja vahetusekssemplarideks. Priieksemplari said tavaliselt AAS-i juhatuse ja ajakirja toimetuse liikmed. Pidevalt kasvas vahetusekssemplaride arv, sest laienesid AAS-i teadussidemed. Nii läks 1939. aastal ajakirja 72 prii- ja vahetusekssemplari Eesti ajakirjadele-ajalehtedele 16, teadusasutustele ja seltsidele 14, teadusasutustele ja väljaannetele Rootsis 5, Poolas 5, Soomes 4, NSV Liidus 4, Saksamaal 4, Lätis 3, Taanis 1, Norras 1.¹⁸ Eriti suurenes välispartnerite huvi "Ajaloolise Ajakirja" vastu 1937. aastast, kui selles hakkasid ilmuma artiklite võõrkeelsed (algul prantsuse-, hiljem ka saksa- ja ingliskeelsed) resümeed.

NSV Liidu teadusasutustest kujunesid vahetussidemed juba 1920. aastate lõpul Leningradi soome-ugri rahvaste kultuuri uurimise ühinguga, mille bületääne ja kogumike võis leida AAS-i raamatukogust.¹⁹ 1932. aastal sai AAS Harkovi Riiklikult Raamatukogult ja Leningradis ilmunud eesti ajakirjalt "Klassivõitlus" ettepaneku astuda väljaannete vahetusse. Vaatamata AAS-i nõusolekule vahetus siiski ei teostunud. 1935. aastal tegid AAS-ile analoogilise ettepaneku Leningradi Materiaalse Kultuuri Ajaloo Riiklik Akadeemia ja NSV Liidu TA Raamatukogu Leningradis, 1937. aastal ka Ukraina NSV TA Raamatukogu Kiievis.²⁰ Ka neile ettepanekutele vastati jaatavalt. Et vahetus ka teoks sai, tunnistavad nimetatud asutuste väljaanded AAS-i raamatukogus.²¹

Määrav osa "Ajaloolise Ajakirja" teadusliku taseme ja ühiskondlik-poliitilise suunitluse kujundamisel oli tema peatoimetajatel ja toimetuse kauaaegsematel liikmetel. Ajakirja peatoimetaja kinnitati iga aasta lõpu AAS-i üldkoosolekul seltsi juhatuse ettepanekul ning tavaliselt kinnitati samas peatoimetaja ettepanekul ka toimetuse liikmed. Kümme aastat oli ajakirja eesotsas ning seejärel toimetuse liikmeks üldajaloo õppejõud Peeter Tarvel. 1932. aastal, kui Tarvel suure töökoormuse tõttu tagasi astus, sai peatoimetajaks AAS-i aseesimees, verivärske Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor Hans Kruus (toimetuse liige 1925-1935 ja 1937-1940). 1937. aastal loovutas ta samadel põhjustel kui eelkäija peatoimetaja koha Eesti Riigi Keskarhiivi noorele energilisele direktorile aja-

loodoktor Otto Liivile (oli toimetuse liige juba 1926-1936), kes juhtis toimetust ajakirja seismajäämiseni 1940.

a.²²

Toimetusse kuulus 1920. aastail 6-8 liiget, nende hulgas tavaliselt ka paar üliõpilast. Vähemalt kolm aastat kuulusid sel perioodil toimetusse A.R. Cederberg (1922-1929), P. Haliste (Bauman) (1922-1929), H. Sepp (1922-1929), R. Kleis (1924-1929), H. Moora (1922-1925), J. Kõpp (1926-1929), J. Vasar (1926-1928) ja H. Ottenson (1923-1925). 1930. aastal otsustati vähendada toimetusliikmete arvu ja täpsemalt määrata nende ülesanded. Uue toimetuse liikmeteks valiti kodumaa ajaloo alal H. Kruus, arheoloogia alal M. Schmiedehelm ja arhiivinduse alal O. Liiv. Järgmisel aastal lisandus neile veel H. Sepp. Leiti, et oleks vaja ka toimetuse sekretäri, kelle hooleks jääks korrektuuri lugemine, mida seni oli teinud peatoimetaja. Sekretäri küsimus jäi siiski lahtiseks.²³ O. Liivi peatoimetajaks saades suurendati toimetust uuesti ning senistele liikmetele lisandusid E. Blumfeldt, J. Vasar ja H. Fischer, neist viimane sekretärina.²⁴ 1939. aastast asendas M. Schmiedehelmi R. Indreko. Selliseks jäi toimetuse koosseis ajakirja lõpuni.

Nagu näha, olid toimetuses kogu ilmumisperioodil tooni andmas P. Tarvel, H. Kruus ja O. Liiv. Materialistliku maailmavaate pooldajatena ning demokraatlike vaadetega meestena olid nad 1920.-1930. aastail eesti ajalooteaduses demokraatliku suuna liidriteks ning läksid ka 1940. aastal uue rahvavõimuga kaasa. Olles tunnustatud autoriteetideks teadlastena, õppejõududena ja teaduse organisaatoritena, andsid nad teaduslikku objektiivsust taotledes ajakirjale akadeemilise ilme ja suutsid säilitada selle demokraatliku suunitluse ka kolmekümnendate aastate teisel poolel.

Järgnevalt vaatleme, mida taotles ja sisaldas "Ajalooline Ajakiri". Avaartiklis "Tööd alates" püstitati ajakirja eesmärgiks virgutada ajaloo harrastust ja levitada ajaloolaseid teadmisi, edendades sellega ka rahvuskultuuri. Ajakiri pidas vajalikuks pöörata tähelepanu kõigile nähtustele eesti ajaloo uurimise ja ajalookirjanduse alal. Avaartiklis kirjutati: "Teame väga hästi, et sel alal on palju tööd juba tehtud, kuid veel rohkem on teha, kui paljud küsimused ootavad alles lahendajaid ja otsustajaid. Suures ajaloolises uurimistöös, mis viimase saja aasta jooksul

ikka hoogsamini on arenenud, on eesti rahva ajalugu hoopis kõrvalisel kohal seisnud. Sellepärast tahame oma rahva ajaloole, selle üksiknähtuste selgitamisele erilist tähelepanu pöörata, hoidudes siiski ühekülgsest hukkamõistmisest ja mõttetust rahvuslikust kõrkusest.²⁵ Kokkuvõtlikult, kuid siiski mitmekülgselt lubas "Ajalooline Ajakiri" valgustada ka üldise ajaloo uurimistöö olukorda ja saavutusi teistes maades. Ajakiri, taotledes teaduslikkuse põhinõuetest kinnipidamist, püüdis samal ajal esitada materjali võimalikult niisugusel kujul, mis võis huvi äratada ka laiemalt, väljaspool ajaloo-uurijate ja õppijate kitsast ringi. Neid põhimõtteid ajakiri ka järgis.

"Ajalooline Ajakiri" annab hea ülevaate eesti ajaloo-teaduse arengust Eesti Vabariigis - tollastest võimistest ja võimalustest, peamistest uurimisvaldkondadest ja probleemidest ning teadlastest, kes sellega tegelesid, nende vaadetest, silmaringist ja teadussidemetest.

"Ajaloolist Ajakirja" ilmus kokku 74 numbrit, mis 3640 leheküljel sisaldasid ligi 300 artiklit ja 400 lühikäsitlust ja -arvustust.²⁶ Ajakirjas ilmunud kirjutised võib rühmitada järgmiselt: 1) ajaloo-teaduse üldküsimesi käsitlevad artiklid, 2) uurimuslikud artiklid, 3) dokumentide publikatsioonid, 4) arvustused, 5) ülevaated, 6) nekroloogid, 7) lühiteated.

Ajaloo-teaduse üldküsimusi käsitles paarkümmend artiklit. Neis vaeti teaduse päevaprobleeme, hinnati ühe või teise valdkonna uurimise hetkeseisu ja visandati tulevase ülesandeid. Sellised kirjutised väärivad historiograafilisest aspektist erilist tähelepanu. Nii tuleb lausa suunda andvaks pidada 1920. aastail eesti ajaloo-teaduses juhiosa etendanud professor A. R. Cederbergi kirjutist "Tähtis uurimisülesanne" (1922, nr. 1). Autor kutsus üles uurima nn. suurt reduktsiooni, mis olevat olnud Rootsi ajaloo XVII sajandi lõpul täielikuks majanduslikuks revolutsiooniks ja seetõttu ka Eesti ajaloo seisukohalt eriti tähtis, sest sellega oli seotud maaküsimus, mis oli ajaloolaste poolt veel lähemalt selgitamata. Üsna tundmata olevat reduktsiooni maksmapanemise sisemine ajalugu ja selle ainelised tagajärjed, mis A.R. Cederbergi arvates olid just kõige tähtsamad. Professor A.R. Cederbergi suunamisel hakkasidki järgnevalt nn. Rootsi ajaga, eriti selle lõpuperioodiga tegelema mitmed noored ajaloolased. Reduktsiooni-

küsimust asus otseselt uurima J. Vasar, kellel 1931. aastal valmis sel teemal doktoriväitekirj.

Kujuneva rahvusliku historiograafia jaoks oli üheks keskseks küsimuseks voitlus baltisaksa apologeetilise historiograafia seisukohtadega. Seda mõisteti juba 1920. aastate algul.²⁷ Kõige selgemalt sõnastas vastava programmi H. Kruus, kirjutades, et baltisaksa ja hiljem ka vene kodanliku ajaloo uurimise tendentslikkus, mis avaldus nii käsitlusaine ja probleemi valikul kui ka vastavas käsitlemis-suunas, oli paljude aastakümnete vältel meie kodumaa mineviku uurimist mõjustanud. Eesti ajaloo teadusel on aga hoopis uus ülesanne - tundma õppida eesti rahva ajalugu, mis tähendab meie ajaloo teaduse uurimisobjektis raskuspunkti ümberasetamist õiguskondlik-poliitilistelt koorekihtidelt ja nende institutsioonidelt rahvamassile, tema olundile ja eneseavaldusile.²⁸

Mitmed kirjutised käsitlesid 1920. aastate keskpaiku päevakorral olnud arhiivikorraldust ja kohalike arhiivide saatust. Huvipakkuv on R. Kleisi esitatud Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo toimikonna kirjastusprogramm järgnevas kümneks aastaks eestikeelse teadusliku ja populaarteadusliku ajaloo kirjanduse väljaandmiseks (1929, nr. 1). 1928. aasta aprillis peetud AAS-i aastakoosolekul võeti vastu otsus anda seltsi 10. aastapäeva puhul välja ajakirja erinumber, mis sisaldaks ülevaateid kodumaa ajaloo uurimise seniste tulemuste kohta ja mõningaid tuleviku ülesandeid tähistavaid kirjutisi. 1930. aastal ilmunud ajakirja kaksiknumber (nr. 1/2) vääriski historiograafilisest seisukohast erilist huvi, sest selle lehekülgedel tegi eesti professionaalne ajaloo teadus oma esimesi kokkuvõtteid.²⁹

Uuesti kerkisid ajaloo teaduse üldised probleemid "Ajaloosises Ajakirjas" esile 1930. aastate lõpul O. Liivi artiklites "Eesti ajaloo uurimise mõningaist ülesandeist" (1938, nr. 1) ja "Kuidas publitseerida üld- ja rahvasajaloo allikaid" (1939, nr. 2). Mõlemas kirjutises tõstatub ajaloo uurimise aktuaalsuse küsimus, mida autor käsitas kodanliku riigi nõudmistest lähtudes. Tähtsamate ja ulatuslikumate küsimustena tõi O. Liiv esile Eesti majandusajaloo, mere- ja laevanduse arengu, agraarajaloo, ajaloolise statistika ja topograafia, kultuuriloo, sõjaajaloo, tavaõiguse ajaloo jt. küsimused. Üheks senise uurimistöö puuduseks pidas O. Liiv ajaloo uurimise nõrka kontakti naabriteadustega,

mis võinuks näiteks tihedam olla sellisel tähtsal ja väheuuritud alal nagu külaühiskonna ja selle kodukultuuri valas, kus tuleks rohkem kasutada rahvaluule, etnograafia jt. teaduste uurimistulemusi. Märkides, et analüüsi ja sünteesi n.-ö. esmasel kujul esitavad üldteosed ("Eesti ajalugu", "Eesti rahva ajalugu", "Eesti majandusajalugu" I) on juba ilmunud või ilmumisel, rõhutas O. Liiv, et nüüd tuleks jätkata tõsisemalt tööd sügavuti. Selliselt fikseeris eesti ajalooteadus oma hetkeseisu 1930. aastate lõpul.

Uurimusi, mille maht võis ulatuda 5-50 leheküljeni, ilmus ajakirjas ligi 140. Aastas ilmus tavaliselt 5-12 artiklit, pikemad neist jooksid läbi mitme numbri.

Üksikud artiklid olid pühendatud ajaloo metodoloogia küsimustele. Sellised olid H. Oldekopi "Oswald Spengleri ajaloo morfoloogia" (1923, nr. 3), K. Ramuli "Ajalugu kui teadus" (1924, nr. 1) ja "Psühholoogia ja ajalugu" (1935, nr. 1), A. Koorti "Ajaloolisest teadvusest" (1929, nr. 4) ja "Max Weberi sotsioloogia küsimuseseadest" (1934, nr. 1).

Üldajaloo teemasid käsitles 23 artiklit 10 autorilt, kelledest viljakamad olid antiikajaloo õppejõud P. Haliste 6 ning uue- ja uusima ajaloo spetsialist P. Tarvel 7 artikliga. Viimane oligi üldajaloolasena silmapaistvaim, tundes huvi laia küsimuste ringi vastu keskajast uusima ajani. P. Tarvel käsitles renessansi ja valgustusajastute olemust, Thomas Müntzerit, nn. pööraste liikumist Prantsuse revolutsiooni ajal ja Prantsuse revolutsiooni historiograafiat, Bismarcki ja Wilhelm II, Versailles'i rahu 1919. aastal ja imperialismi kui uusima ajaloo perioodi. Materialistina tundis ta huvi ka marksistliku ajalookäsitluse vastu ja oli sellest tugevamini mõjustatud kui teised eesti ajaloolased. Urijana jõudis P. Tarvel käsitleda ajakirjas ka Eesti ajalugu. Üldajaloo alaste kirjutiste arv tõusis 1930. aastate teisel poolel, kui ajakirjas avaldati mitme noore ajaloolase (L. Mark, H. Fischer, M. Sorgsepp) uurimused XX sajandi alguse rahvusvahelistest suhetest, mis olid kirjutatud prof. P. Tarveli juhendamisel valminud magistritööde baasil.

Eesti ja Põhjamaade ajalugu käsitles 110 uurimust. Selle valdkonna uurijate ring oli märksa laiem ning kasvas samuti 1930. aastatel märgatavalt. Artiklitega esines ligi 50 ajaloolast, kelledest viljakamateks olid ülikooli õppejõud H. Kruus, H. Sepp, J. Vasar, A. R. Cederberg, arhivaarid O. Liiv, P. Johansen, E. Blumfeldt, A. Soom, N. Loone (Treumuth).

Kümmekond uurimust Eestiga seotud teemadel ilmus ajakirjas ka Läti, Soome ja Rootsi ajaloolastelt. Käsitletud uurimistemaatika ja ajajärgude lõikes jaotusid artiklid järgmiselt:

Temaatika	Kuni XIII saj. kesk-paigani	XIII saj. II p. 1582	1583 - 1710	1711 -XIX saj. kesk-paigani	XIX saj. IIp.-XX saj. algus	Kokku	%
Agraar- ja talurahva ajalugu	2	2	6	8	1	19	17,3
Linnad ja kaubandus	1	5	12	4	2	24	21,8
Poliitiline ajalugu	3	4	12	7	8	34	30,9
Haridus ja kultuur	-	1	77	4	5	17	15,5
Arheoloogia, kunstiajalugu jt.	5	4	1	2	4	16	14,5
Kokku	11	16	38	25	20	110	100
%	10,0	14,5	34,6	22,7	18,2	100	

Lühiaurimustena ilmusid ajakirjas mitmete ajaloolaste (H. Kruusi, H. Sepa, J. Vasara, O. Liivi) doktoritööde või monograafiate olulisemad osad. Nagu näeme, oli autorite huvi koondunud eesti rahva ajaloole ja eriti tema sotsiaalmajandusliku ajaloo küsimustele. Lõviosa kirjutistest oli omakorda pühendatud XVI saj. lõpu - XVIII saj. alguse perioodile, nn. Rootsi ajale, mis oli eelneva, baltisaksa historiograafia poolt suhteliselt vähem uuritud. Rootsi võimu perioodiga tegeldi eriti intensiivselt 1920. aastate teisel - 1930. aastate esimesel poolel, kui sellest valmis 3 doktoritööd (J. Vasar, H. Sepp, O. Liiv). 1930. aastate teisel poolel on märgata majandusajalooliste tööde arvu kasv. O. Liivi kõrvale, kelle huvid kaldusid järgnevalt rohkem arhiivinduse alale, kerkisid viljakate XVI - XVII sajandi majandusajaloo uurijatena E. Blumfeldt ja A. Soom.

XIX sajandi kaubandusajaloo viljelejana andis endast märku noor majandusteadlane F. Sauks. XVIII - XIX sajandi majandusajalooga hakkasid tõsisemalt tegelema ka H. Sepp ja J. Vasar, kes seni olid uurinud rohkem XVII sajandi ja XVIII sajandi alguse sõja- ja sotsiaal-poliitilise ajaloo küsimu-

si. Selline nihe uurimistemaatikas on seletatav asjaoluga, et Eesti majandusajaloo ja teiste üldkäsitluste koostamisel oli tekkinud vajadus ka hilisemate perioodide põhjalikumaks läbitöötamiseks. Varem olid XVIII - XIX sajandi ag-raarajalooga tegelenud baltisakslased, kelle mõisniklikud seisukohad vajasid revideerimist.

Sotsiaal-majanduslikku ajalugu käsitlevatest kirjutistest "Ajaloolises Ajakirjas" oli huvipakkuvamaid J. Vasara artikkel "Teoorjuse-aja põhiprobleemidest" (1935, nr. 3). See probleeme püstitav, hingeloendeile kui uuele perspektiivsele allikaliigile tähelepanu juhtiv ning uusi uurimismeetodeid rakendav töö on üks esimesi ajaloolis-demograafilisi uurimusi eesti historiograafias. Mitmete siin J. Vasara poolt tõstatatud küsimuste lahendamiseni jõudsid Nõukogude Eesti ajaloolased alles mitukümmend aastat hiljem. Väga heade teaduslike eeldustega J. Vasar oli aga neid kodanlikke ajaloolasi, kes valitseva ringkonna sõiduvette sattudes lähtus ajalookäsitluses sagedasti päevapoliitilistest kaalutlustest. Sama võib öelda ka H. Sepa kohta, keda iseloomustas samuti mõnetine konjunktuurlus. See asjaolu rääkis üsna otsustavalt kaasa mitmete oluliste ametikohtade täitmisel. Nii sai 1938. aastal Tartu ülikoolis esimeseks majandusajaloo professoriks J. Vasar. Samal aastal moodustatud Eesti Teaduste Akadeemia ainus akadeemiku koht ajaloo alal anti aga H. Sepale ülesandega uurida asustusajalugu.³⁰

Tinglikult poliitilise ajaloo valdkonda loetud kirjutistest oli suur osa pühendatud talurahva ajaloo sotsiaalpoliitilistele aspektidele. Kui sotsiaal-majandusliku ajaloo vallas domineerisid ajakirjas XVII sajandi küsimused, siis poliitilise ajaloo osas kaldus rõhk XIX sajandile. Avaldatu põhjal kuulus keskne koht H. Kruusile (13 artiklit), kes käsitles peamiselt XIX sajandi keskpaiga ja teise poole talurahva- ja rahvuslikku liikumist. H. Kruusile sekundeeris XIX sajandi teise poole talurahvaliidumise uurijana L. Rebane (Loone) 2 artikliga. XIX sajandi alguse agraarseaduse vastu ilmutas huvi ka varalahkunud N. Loone, kelle põnihuviks olid siiski vastureformatsiooni ja Põhjasõja alguse poliitilised küsimused. Rootsi võimuperioodi sõjaajalugu ja Rootsi valitsuse talurahvapoliitikat vaatlus H. Sepp (5 artiklit) ja mõisate reduktsiooni J. Vasar (2 artiklit).

Haridus- ja kultuuriajaloolised artiklid käsitlesid Tartu rootsiaegse ülikooli küsimusi (A. R. Cederberg ja Fr. Puksoo), XVI - XIX sajandi kooliolusid ja eesti raamatu ajalugu.

Ajaloo eridistsipliinide valdkonda kuuluvaist käsitlustest väärrib märkimist O. Liivi kirjutis eesti arhiivinduse ajalooost (1932, nr. 1) ja J. Vasara historiograafilise uurimus Carl Schirrenist ajaloolasena (1926, nr. 2-3).

"Ajaloolisele Ajakirjale" oli omane, et uurimuslike kirjutiste ajaline haare ei ulatunud kaugemale XX sajandi algusest. Lähimineviku - 1905.-1907. ja 1917. aasta revolutsioonide ja neile järgnenud sündmuste ajalugu jõuab ajakirja kaante vahele ainult ilmunud kirjanduse ülevaadete ja arvustuste kujul ja sedagi peamiselt 1930. aastate teisel poolel, kui artikli- või mälestuskogumikena ja üldkäsitlustena ilmus rohkesti sellealast kirjandust.

1920. aastail - 1930. aastate algul, kui ajakirja toimetus ei saanud kiidelda uurimuslike artiklite küllusega, anti ruumi ka dokumentide avaldamiseks. Reeglina valgustasid eessõna ja kommentaaridega varustatud dokumendid mingit kitsamat Eesti ajaloo küsimust. Nii ilmus ajakirjas aastail 1922-1934 üle veerandsaja üksikdokumendi või allikkatkendi ca 150 leheküljel. Neist suurimaiks olid P. Treibergi avaldatud esimene Eestimaa talurahva regulatiiv "Iggäüks" (1927, nr. 1), P. Johanseni uurimuseks ülekasvat publikatsioon kolme vanima eesti vakuraamatu säilinud osadest (1930, nr. 3-4), H. Kruusi publitseeritud Jakob Hurda kõne esimesel eesti üldlaulupeol 1869. aastal (1932, nr. 1) ja E. Blumfeldti avaldatud Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid aastaist 1519-1522 (1933, nr. 1-3). Ajaloodokumentide publitseerimise üheks eesmärgiks oli teaduslike editsioonipõhimõtete tutvustamine laiemale lugejaskonnale. Osa allikpublikatsioone oli nagu musternäidiseks, juhtides tähelepanu samaliigiliste tekstide otsimise ja avaldamise tarbele.

1920. aastatel, mis olid eesti ajalooteaduse kujunemise perioodiks, ilmus ajakirjas keskmiselt 5 lühiaurimust aastas ning suhteliselt palju ülevaatliku ja üldise sisuga kirjutisi. 1930. aastate esimesel poolel määrasid ajakirja ilme täielikult uurimuslikud artiklid (keskmiselt 7,5 artiklit aastas). 1930. aastate keskpaigast muutus ajakirjas avaldatavate materjalide iseloom jälle tunduvalt. Märgatavalt vähenes selles avaldatavate uurimuste osakaal

(keskmiselt 6,3 artiklit aastas), sest eesti ajaloolaste tervikuna hakkas artiklite staadiumist jõudma monograafia- te ja üldkäsitluste koostamise ja avaldamise staadiumi ning kasvas teaduslik produktsioon. Ajakirjas lakkas dokumentide avaldamine ning järsult tõusis arvustuste arv ja maht. Teaduselu mitmekesisustumise ja elavnemise tõttu kasvas ka lühimuudiste jaoks eraldatav kirjaruum. Kui ajakirjas avaldatud uurimused võimaldavad meil pilku heita tollaste teadlaste "uurimislaboratooriumi", tutvumaks nende vaadete ja silmaringiga, metodoloogia, allikbaasi ja konkreetsete uurimistulemustega, siis ajakirja arvustav- ülevaateline osa lubab meil jälgida tolle aja teaduselu selle mitmekesisuses.

"Ajaloolise Ajakirja" kaudu saab kõige kontsentreeritumal kujul pildi enamiku Eesti ajaloo valdkondade ja küsimuste uurimise seisust 1920.-1930. aastail, sest ajakirjas arvustati, refereeriti või nimetati kõiki olulise- maid Eestis ilmunud kirjutisi, eesti ajaloolaste välismaal avaldatud töid või sealsete teadlaste Eestit puudutavaid uurimusi. Vaatlusväljast ei jäänud kõrvale isegi ajalooli- ne romaan, mis elas 1930. aastate keskpaiku Eestis üle tõelise buumi. Soomes, Rootsis, Lätis ja Saksamaal ning teistes riikides Estica ja Baltica alal tehtava uurimis- töö kajastamise kõrval pälvis tähelepanu ka NSV Liidus il- munud ajalookirjandus.³¹ Kui 1920. aastate algupoole avaldati ajakirjas rohkesti pikemaid ülevaatelisi kirjutisi teatud perioodil mingi probleemi kohta ilmunud kirjan- dusest, siis järgnevatel aastatel leidis uudiskirjandus kä- sitlemist eeskätt arvustuse vormis või ajakirja varia-osas veerand- kuni poolteiseleheküljelise sisurefereeringu näol. Eriti kasvas ajakirjas arvustustele antav ruum O. Liivi toi- metajaks saamisel, kes oli ise agar arvustuste kirjutaja ning laiendas ka retsensentide ringi arvustusi tellides. Nii ilmus rohkesti sellealast kaastööd tema kaasteenijatelt Riigi Keskarhiivist (H. Fischer, L. Mark, H. Rebane, A. Pe- randi jt.) Kuna arvustuslikku laadi kirjutised olid väga eriilmelised, siis on raske nimetada nende täpset arvu (li- gi sada), niisamuti nagu arvustatud-tutvustatud tööde arvu (mõnisada).

Arvestatavat historiograafilist väärtust omavad aja- loolaste biograafiad ja nekroloogid (44 kirjutist), mis si- saldavad peale ajalooliste andmete veel nende loomingu ana-

lүүsi või vähemalt hinnangut. Nii heideti ajakirjas pilk eesti ajaloolaste või ajalooarrastajate V. Reimani, H. Prantsu, A. Kruusbergi, H. Oldekopi, N. Loone, baltisaksa ajaloolaste H. v. Bruiningki ja A. v. Tobieni, silmapaistvate ajaloolaste N. Karajevi, E. Meyeri, L. K. Goetzi, A. Aulardi, K. O. Lindequisti, nõukogude arheoloogi A. Spitsõni jt. ajaloolaste loometeele.

"Ajalooline Ajakiri" andis hea ülevaate ka mitmesuguste teaduslike asutuste ja organisatsioonide tegevusest. Nii ilmusid regulaarselt AAS-i sekretäri sulest põhjalikud aastaülevaated seltsi töö kõigist lõikudest - ajaloolise traditsiooni kogumisest suviti, ajaloo oskussõnastiku, Eesti biograafilise leksikoni ja Eesti ajaloo bibliograafia koostamisest, seltsi väljaannetest jt. seltsi ettevõtmistest. Toodi ära kõik seltsi ettekandekoosolekud ning refereeriti kuni poolteise lehekülje ulatuses iga ettekande sisu, juhul, kui seda ei avaldatud ajakirjas artiklina. 1930. aastast alates ilmusid regulaarsed aastaülevaated ja teised kirjutised (15 artiklit) ka Riigi Keskarhiivi tegevusest - arhiivimaterjali laekumisest ja korraldamisest, arhiivis töötavatest uurijatest, arhiivi näitustest, väljaannetest, arhiivitöötajate teadustööst ja ettekandekoosolekuist. 1930. aastail kujunes Riigi Keskarhiiv hea arhivistide kaadriga arvestatavaks teadusasutuseks, kelle töötajad olid ka uurijatena produktiivsed. Alates 1931. aastast hakkasid ajakirjas ilmuma ülevaated Tartu ülikooli arheoloogiakabineti tööst (7 kirjutist). Ülejäänud asutuste ja seltside - nagu Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu linnaarhiivide, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi, Tallinna ja Narva ajaloo seltside, Viljandi muuseumi, Eesti arhiivaaride ühingu jt. organisatsioonide ajalugu ja tegevust valgustas 20 kirjutist. Mitmed neist asutustest olid oma tegevust alustanud alles 1930. aastail.

"Ajalooline Ajakiri" kajastas ka eesti ajaloolaste osavõttu ja esinemisi ajalooteaduslikel kongressidel ja päevadel (16 kirjutist). Nii anti ülevaade ajalooteaduse VI-VIII rahvusvahelisest kongressist (Oslos 1928, Varssavis 1933 ja Zürichis 1938), I ja II Soome-Eesti ajaloolaste päevadest (Tartus 1933 ja Helsingis 1936), I Balti muinasteadlaste kongressist (Riias 1930), I Balti ajaloolaste kongressist (Riias 1937) jt. ajaloolaste kohtumistest, mis tihenesid 1930. aastail.

Ehkki eesti ajalooteadus oli 1920.-1930. aastail ter-
vikuna orienteeritud sidemetele Põhja- ja Lääne-Euroopa
ajalooteadusega, leidub "Ajaloolises Ajakirjas" tea-
teid ka põgusatest kontaktidest nõukogude ajalooteadusega,
seda peamiselt arheoloogia, etnograafia ja arhiivinduse val-
las. Nii refereeriti ajakirjas mitmel korral rahvusvaheli-
ses muinasteaduslikus kogumikus "Eurasia Septentrionalis An-
tiqua" ilmunud nõukogude arheoloogide töid ning ka nõuko-
gude arhiivindusalaseid väljaandeid. 1931. aastal ilmus Ee-
rik Laiult ajakirja neljandas numbris objektiivne ülevaade
Moskva ja Leningradi keskestest muinasteaduslikest ning et-
nograafilistest uurimisasutustest ja muuseumidest, mida ta
ise oli külastanud. Samas ajakirjanumbris ilmus E. Laidi
sulest järelehüüe silmapaistva nõukogude arheoloogi, NSVL
TA korrespondentliikme A. Spitsõni surma puhul. Siiski jäid
teated nõukogude teaduselust ajakirjas üsna juhuslikeks ning
lakkasid 1930. aastate lõpul sootuks. Alles 1940. aastal
tekkis võimalusi sidemete loomiseks nõukogude ajaloolastega.
8. juulil 1940 pöördus "Ajaloolise Ajakirja" toimetuse sek-
retär H. Fischer NSV Liidu saatkonna kaudu kirjaga NSVL TA
Ajaloos Instituudi poole, paludes toimetuse nimel ajakirjale
kaastööd, rõhutades selle suurt tähtsust siiralt sõbralike
suhete puhul NSV Liidu ja Eesti vahel. Soovitud artiklite
teemadeks oli "Ajalooteaduse areng NSV Liidus" ja "Ülevaa-
de teaduslikest töödest NSV Liidus Baltikumi ja eriti Eesti
ajaloos alal".³²

Ajaloolise ajakirja püüdlus sisulisele ümberorientee-
rumisele vanas vormis aga ei teostunud. 1940. aasta revol-
utsioonilised ümberkorraldused muutsid mitte ainult seni-
seid olusid, vaid ka nendele oludele vastanud institutsioo-
ne. "Ajaloolise Ajakirja" saatuse otsustas kirjastusasjade
nõukogulik ümberkorraldamine 1940. aasta septembri algul,
mis seiskas kõik kodanlikus Eestis ilmunud ajakirjad, ENSV
ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadusega 2. septembrist
1940 asutati ENSV Riiklik Kirjastuskeskus. Sellest hetkest
võis kõigi trükiste, nende hulgas ka ajakirjade kirjastami-
ne toimuda ainult Riikliku Kirjastuskeskuse juhtimisel ja
loal selleks loodavate 5 riikliku kirjastuse kaudu.³³ Riik-
liku Kirjastuskeskuse ülesandeks oli ka kõikide ilmuvate
teoste käsikirjade kontrollimine ja avaldamislubade andmine.
ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 4. septembrist 1940
natsionaliseeriti kõik kirjastused ja neile kuulunud raama-

tukauplused, mis anti üle Riikliku Kirjastuskeskuse valdamisele ja valitsemisele.³⁴ Sellega likvideeriti ka kirjastus "Loodus", mis oli senini olnud "Ajaloolise Ajakirja" kirjastaja.

"Ajaloolises Ajakirjas" 1920.-1930. aastail ilmunud materjale tervikuna hinnates tuleb märkida, et uurimuslikul tasemel ei anna ajakiri siiski hõlmavat pilti tollasest eesti ajalookäsitlusest, vaid:

- 1) peegeldas peamiselt vanema ajaloo uurimist kuigi XX sajandi alguseni, püüdes sellega vähem sõltuda valitsuse poliitilisest tellimusest ja propagandistlik-utilitaarsetest taotlustest;
- 2) esindas ainult akadeemilis-objektivistlikku ajalookäsitlust.

Ajakiri esindas suunda, millega polnud päris rahul valitsevad ringkonnad, kes eriti 1930. aastate keskpaigast alates püüdsid ajaloo teadust järjekindlamalt oma päevapoliitika teenistusse rakendada. Just Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegelaste ja "Ajaloo Ajakirja" poolt esindatava suuna aadressil oli sihitud ilmselt valitsusringkondadest lähtuv kriitika valitsusmeelses ajalehes "Uus Eesti". Ajaloolastele heideti ette, et nad traditsioonilise vene kooli mõjul tegelevad küsimustega, mis olid aktuaalsed nende vanaisade päevil, kusjuures neil on esiplaanil mitte rahvuslus, vaid materialistlik ajalookäsitlus segamini tugeva pahempoolse värvinguga.³⁵

Ehkki selline hinnang oli mõneti teravdatud, olid materialistlikud tendentsid ajalookäsitluses ning teatud opositsioonilisus valitseva ametliku ideoloogia suhtes iseloomulikud enamikule AAS-i ja "Ajaloolise Ajakirja" ümber koondunud ajaloolastele.

"Ajaloo Ajakiri"

Ehkki "Ajaloolise Ajakirja" väljaandmine oli 1940. a. septembris seiskunud, polnud tema edasine saatus veel lõplikult selge. Akadeemiline Ajaloo Selts taotles oma väljaande jätkamist, ehkki ka selts ise seisis ümberkorralduste ees. Pärast Eesti Teaduste Akadeemia likvideerimist oli AAS oma senise põhikirja alusel 27. septembrist 1940 uuesti registreeritud Tartu ülikooli juures.³⁶ Juhatuse koosseisul 11. oktoobril 1940 seltsi edasist tegevuskava vaagides

konstateeriti, et nüüdsest on seltsi funktsioonid muutunud ja ta saab töötama TRÜ juures kitsamate ülesannetega, eriti kirjastamistegevuse arvel. Kuna vähenesid ka seltsi sisetulekud, arvati olevat tõenäoline, et selts ei saa jätkata "Ajaloolise Ajakirja" väljaandmist ja toimetamist. Peeti vajalikuks pöörduda Õpetatud Eesti Seltsi poole, kaalumaks tarbekorral ühise teadusliku ajakirja väljaandmist.³⁷ Ehkki AAS taotles oktoobris "Ajaloolise Ajakirja" 1940. aasta 3. ja 4. numbri väljaandmiseks summasid nii TRÜ-lt kui ka Eesti TA likvideerimise komisjonilt, jäi vastav toetus saamata, niisamuti nagu ka ajakirja jätkamise luba. AAS-i ainsaks suuremaks ja teostunud ettevõtmiseks 1940. aasta sügissemestril sai koos ÕES-iga 27. nov. 1940 korraldatud mälestuskoosolek Fr. Engelsi 120. sünnipäeva tähistamiseks, kus ettekandega "Fr. Engelsi ajalookäsitlus" ja "Fr. Engelsi teos "Eraomandi, perekonna ja riigi tekkimine"" esinesid vastavalt professorid P. Tarvel ja H. Moora.³⁸ 1941. aasta kevadsemestril ei toimunud enam seltsi üldkoosolekuid. 5. märtsil 1941 peeti faktiliselt viimane AAS-i juhatus koosolek, millest võtsid osa P. Tarvel, R. Kleis, M. Sorgsepp ja E. Tender.³⁹ Otsustati küll, et momendil seltsi käsutuses olevate summadega (2767 rbl.) tuleks jätkata tööd poollelioleva Eesti ajaloo bibliograafia teise osa ning ajaloo oskussõnastiku koostamisel, kuid paraku jäid need kavatsused teostamata. AAS-i nagu ilmselt teistegi taoliste teaduslike seltside tegevust 1940.-41. aastal mõjutas asjaolu, et uues olukorras oli seltsi aktiivsematest tegelastest valdav enamik seotud uute keerukate ja aktuaalsete ülesannetega oma põhitööl. Nii oli H. Kruusist 1940. a. septembris saanud TRÜ rektor. O. Liiv ENSV Riikliku Keskarhiivi Tartu osakonna juhatajana oli ametis arhiivinduse ümberkorraldamisega ning tunda andis ka süvenev haigus. Teised ülikooli õppejõud P. Tarvel, H. Moora, E. Blumfeldt jt. olid hõivatud üleminekuga uuele töökorraldusele, õppeprogrammidele ja -ainetele, millega seoses tuli tõlkida või redigeerida uusi õpikuid. Väike osa endistest AAS-i liikmetest oli aga nõukogude korrale vaenulikena ühiskondlik-teaduslikust tegevusest kõrvale tõmbunud. Sellises olukorras, pealegi kus asutav TRÜ Teaduslik Uurimisinstituut pidi juba 1. märtsist 1941 osa seltsi ülesandeid üle võtma, soikus Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus.⁴⁰

Vaatamata sellele, et AAS oli 1941. aastaks minetanud

enamuse oma kunagistest funktsioonidest ning faktiliselt lakkas olemast, polnud kadunud vajadus tema algatatud perioodilise ajalooteadusliku väljaande järele. Praktiliselt jäigi see alles ka esimesel nõukogude aastal, muutusid aga nimetus, väljaandja, toimetus, ülesanded ja sisu.

Ajakirjade edasine saatust ENSV-s otsustati 1940. aasta sügiskuudel. Kodanlikus Eestis ilmunud ja omavahel lugejate pärast võistlevate ajakirjade ja ajakirjakeste rägastikus (neid oli ligi 500 nimetust, millest üle 150 ilmus Eesti Vabariigi lõpuperioodil) oli raske olnud piirjooni tõmmata üksikute väljaannete vahel. Nüüd kaldus valdav enamus neist ajakirjanduse areenilt ning 1941. aastaks said ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse süsteemi kuuluvatena ilmumislõa ainult 33 ajakirja. Nende hulgas hakkas endise "Ajaloolise Ajakirja" baasil ilmuma "Ajaloo Ajakiri", mille väljaandjaks sai ENSV Hariduse Rahvakomissariaat ja kirjastajaks RK "Teaduslik Kirjandus". Selle kirjastuse toimetajaks, kes pidi ideoloogiliselt juhtima kirjastuse tegevust, oli määratud H. Kruus.⁴² "Ajaloo Ajakiri" sündis 1940. aasta novembris-detsembris, mil tema vastutavaks toimetajaks määrati ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna asedirektor H. Rebane.⁴³

H. Rebane, kes prof. H. Kruusi õpilasena oli nähtavasti viimase soovitusel ajakirja vastutavaks toimetajaks ja seejärel ka TRÜ õppejõuks saanud, oli üks neid ajaloolasi, kes 1940. aastal innukalt nõukogude korruga kaasa läks ja ka Eesti ajalugu ümber hindama asus.⁴⁴ Beskätt H. Kruus ja H. Rebane olid nendeks ajaloolasteks, kelle juhtimisel uus ajakiri nõukoguliku ilme omandas. Toimetuskolleegiumi olemasolu ja koosseisu kohta on andmed ajakirja teises numbris. Toimetuskolleegiumi moodustasid TRÜ õppejõud: rektor prof. H. Kruus, Ajaloo-Keeleteaduskonna dekaan prof. P. Tarvel, dotsendid E. Blumfeldt ja H. Rebane ning marksismi-leninismi aluste õppejõud ja ülikooli parteiorganisatsiooni sekretär I. Kruus.⁴⁵ "Ajaloo Ajakirja" toimetust asus nagu eelkäijagi Riigi Keskarhiivis, kus töötasid vastutav toimetaja H. Rebane ja toimetuse sekretäri kohuseid täitnud arhivaar A. Miks.

Uue ajakirja toimetuse töö kohta on andmeid napilt ning dokumentaalselt on see jälgitav vaid 1940. a. detsembris, mil toimetamistöö oli alles hoogu võtmas - käis asjaajamine vastavate instantsidega ning kaastöö hankimine. Nii tuli

toimetajal 6. detsembril osa võtta RK "Teaduslik Kirjandus" toimetuses Glavliti esindaja poolt kokku kutsutud nõupidamisest uute trükiste väljalaske määruste asjus. Samal kuupäeval palus kirjastuse direktor toimetajalt teateid, milliseid NSV Liidust saadavaid raamatuid "Ajaloos Ajakirja" toimetustöö jaoks vajatakse.⁴⁶

"Ajaloos Ajakirjast", mis pidi kava kohaselt ilmuma 6 korda aastas, jõudis 1941. aastal ilmuda kolm numbrit.⁴⁷ Ajakiri erines oma sarnase nimega eelkäijast ka väliselt. Ajakirja suunitlust sümboliseeris esikaane keskele paigutatud maakera kujutis, millel oli punase värviga tähistatud NSV Liidu territoorium selle kohal lehviva punalipuga. Maakera võotasid loosungikeerud tekstiga "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!" Ajakirja tagakaant kasutati alates teisest numbrist eestikeelse marksistlik-leninliku uudiskirjanduse tutvustamiseks. Tunduvalt suuremana kui eelkäijal oli kavandatud "Ajaloos Ajakirja" tiraaž ja maht. Viimaste määramisel lähtus Riiklik Kirjastuskeskus põhimõttest, et sotsialistlikus ühiskonnas on ajaloo osatähtsus kaugelt suurem kui kodanliku korra ja idealistlike süsteemide puhul. Sellepärast oli ka "Ajaloos Ajakirja" osa Nõukogude Eestis ette nähtud palju kaaluvamana ja vastutusrikkamana kui tema eelkäijal kodanlikus Eestis.⁴⁸ Kui "Ajaloolise Ajakirja" tiraaž oli viimati olnud 400 eksemplari, siis "Ajaloos Ajakirja" tiraažiks määrati 3000 eksemplari, mis küll kolmandaks numbrilanges 1950-le. Mahuliselt pidi "Ajaloos Ajakiri" kirjastusplaani järgi oma eelkäijat kaks korda ületama (30 trükipoognat ehk 480 lk. aastakäigu kaust). Kuna ajaloolased olid esimesel nõukogude aastal seotud organiseerimistööga ajaloo teaduse ümberkorraldamisel, mistõttu loometöös oldi väheproduktiivsed, siis tuli ajakirjal esialgu võidelda kaastöö napusega ja ajakirja mahuplaan jäi esimese kahe numbriga puhul täitmata (nr. 1 - 4,25 tr.p., nr. 2 - 3 tr.p. ja nr. 3 - 5 tr.p.).

ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse kirjastusel ilmuvate teaduslike ajakirjade hulgas oli "Ajaloos Ajakirja" ülesanne üks tähtsamaid, sest Eesti ajaloo käsitlemise alal tõi 21. juunil pööre kaugelt suurema murrangu kui üheski teine teadusharus. Tuli otsustavalt revideerida seniseid lähtekohti, suunda ja käsitusviisi. Mida selles osas esimesel nõukogude aastal kavatseti ja korda saadeti, seda peegeldabki "Ajaloos Ajakiri" oma kolmes numbris. Uutele ülesannetele hääles-

tas ajaloolasi H. Kruusi programmline kirjutis ajakirja avaartiklina, mis omab sellisena erilist historiograafilist tähendust.⁴⁹ H. Kruus käsitles seda mõju, mida sotsialistlik revolutsioon avaldas eesti ajalooteadusele. Toimunud maailmavaateline ümberorienteerumine, kus osalt idealistlik ja eklektiline ajalookäsitlus tuli asendada marksistlik-dialektilise meetodiga, eeldas ka olulisi muudatusi ajaloo-uurimise temaatikas. H. Kruus märkis, et selles tuleb esikohale tõsta ühiskonna elu materiaalsete aluste ja rahvahulkade loova osa tundmaõppimine, mis oli eesti ajalooteadust huvitanud küll varemgi, kuid mille uurimine olevat kandnud siiski juhuslikku ja eklektilist ilmet. Materiaalsete elutingimuste lähtekohaks võtmine andvat võimaluse ka uueks periodiseeringuks ja väljumiseks sellest kriisist, millesse eesti ajalooteadus oli sattunud. Rahvamasside majanduslik olukord, sotsiaalsed käärimised, poliitilised otsingud ja revolutsioonid ning ajajärk alates 1917. aastast peaksid eesti ajalooteaduse edaspidiste uurimisülesannetena tõusma tähtsamaiks probleemideks. Samas konstateeris H. Kruus, et kahjuks pole eesti ajaloolaste pere nende kolossaalsete ülesannete lahendamiseks kõige lähemal ajal veel küllaldaselt ette valmistatud. Siin olevat tarvis kõigepealt ajalooliste vaatesuundade põhjalikku revideerimist ja ümberhindamist ning uue, marksistlik-leninliku maailmavaate kindlajoonelist omandamist ja konkretiseerimist. H. Kruus rõhutas ka seda, et seoses toimunud poliitilise murranguga omandas meil ajaloo uurimisel ja õpetamisel erilise tähtsuse NSV Liidu rahvaste ajalugu. Selle tundmaõppimine olevat saanud iseäranis õpetlikuks eesti rahvale moodunud poolaastal osaks saanud poliitilise saatuse mõistmisel ja uue olukorra väärtustamisel. Märkides lõpuks, et uute ülesannete lahendamisel on eesti ajaloolastel eeskujuks nõukogude ajalooteaduse suursaavutused, juhtis H. Kruus tähelepanu ÜK(b)P ajaloo lühikursusele, mis oleks "endasmõistetavaks lähtekohaks ja metodoloogiliseks suunanäitajaks ka Nõukogude Eesti ajalooteadusele."

Järgnevas kirjutises tutvustaski H. Rebane lühidalt hiljuti eesti keeles ilmunud ÜK(b)P ajaloo lühikursust kui marksistliku ajalookäsitluse näidisteost. Marksistlikku ajalookäsitlust tutvustas ka P. Tarveli põhjalik, ajakirja kolme numbrit läbiv artikkel Friedrich Engelsist ajaloolasena. Peale P. Tarveli artikli ilmus ajakirja kolmes numbris kokku

veel 7 uurimuslikku või referatiivset artiklit. Nii käsitles J. Koit Hiiumaa kroonumõisate ülerahvastuse probleemi 1740. aastail (nr. 1), A. Veimer Witte rahareformi (nr. 1), A. Soom avaldas koos kommentaaridega dokumendi Rootsi sõduri raskest elust 17. sajandil (nr. 2), A. Liebman käsitles juut-kantonistide probleemi tsaari-Venemaal ja Eestis (nr. 2) ja L. Leesment ametliku rõugepaneku algust Eestis (nr. 2), N. Kaasik vaatles Balti probleemi tsaristliku Venemaa diplomaatias (nr. 3) ja L. Mark andis ülevaate talurahva rahutustest Karinus ja Orinas 1805. a. (nr. 3). Nagu märkis ka tollane kriitika, oli ajakirja sisu kahes esimeses numbris veel võrdlemisi juhuslik, puudusid marksistlik-dialektilise meetodiga teostatud uurimused ning ka teemad polnud eriti aktuaalsed (v. a. P. Tarveli artikkel).⁵⁰ Ajakirja kolmandas numbris näis asi selles osas muutuvat.

Sobiva kaastöö vähesus oli ajakirja jaoks üsna tõsiseks probleemiks. Nii kaaluti tarviliku kohanemisaja võitmiseks ka teiste ajakirjade poolt kasutatavat võtet - avaldada tõlkes vanemate liiduvabariikide vastava ala uurijate töid - kas ajakirja artikleid või koguni väljavõtteid teostest, mis oleksid ühtlasi ka näidisteks õigest metoodilisest käsitusviisist. Nii oli toimetaja H. Rebane juba 29. detsembril 1940 pöördunud palvega Tallinnas loodava Riikliku Ajaloo ja Revolutsiooni muuseumi direktori H. Moosbergi poole kirjutada ajakirja jaoks artikkel mingil aktuaalsel teemal või siis lubada tõlkida vene keelest avaldamiseks mõningaid peatükke või osi tema 1937. aastal Leningradis kaitstud väitekirjast "Harju mäs".⁵¹

Lihtsam oli "Ajaloo Ajakirja" toimetuse olukord arvustuste ja ülevaadete hankimisel. Arvustusi ilmus kolmes numbris kokku 12 teose kohta, millest 8 oli ilmunud NSV Liidus. Ülevaadete osas valgustas R. Põldmäe endise Eesti kultuuriloolise arhiivi senist tegevust (nr. 1), R. Indreko ja A. Vassar Arheoloogia muuseumi kogude kasvu 1940. aastal (nr. 2) ning viimane ka arheoloogiliste välitööde kava 1941. aastaks (nr. 3). L. Loone jagas muljeid Leningradi muuseumidest ja tutvustas Ajaloo ja Revolutsiooni Muuseumi Tallinnas (nr. 3), R. Kleis 1941. a. märtsis loodud TRÜ ajalookabinetit (nr. 3), E. Laid informeeris lugejaid 1941. a. aprillis Tartus korraldatud muuseumitöötajate kvalifikatsiooni tõstmise kursustest (nr. 3) jne. Nii jõudis laiemate hulkadeni ka informatsioon teaduselu sündmustest.

1941. aastal seisis "Ajaloos Ajakiri" alles tee hakul. Nagu märkis 1941. aasta suvel esimesel nõukogude aastal Eesti NSV-s ilmunud ajakirjade laadist ja iseloomust kokkuvõtet teinud R. Sirge, polnud "Ajaloos Ajakiri", "Eesti Keel ja Kirjandus" ja mõned teisedki ajakirjad senini täiel määral iseennast leidnud. Neis ei avaldunud veel küllaldaselt marksistlik ainekäsitus ja algatus kodanliku kultuuripärandi kriitiliseks ümberhindamiseks, mis pidanuks olema eriti nende kahe ajakirja ülesanne. R. Sirge avaldas veendumust, et kui möödunud aasta koos üldise ülemineku sotsialistlikule korrale oli ajakirjade suhtes algatuste ja rajamiste aastaks, siis eelseisev peab kahtlemata saama teadliku väljakujundamise, lõpliku vormi ja kuju, teadliku sisu ja kauni välimuse andmise aastaks.⁵² Need soovid ei teostunud seoses fašistliku Saksamaa kallaletungiga NSV Liidule ja alanud Suure Isamaasõjaga. Täna on esimese nõukoguliku "Ajaloos Ajakirja" kolm numbrit muutunud harulduseks. Sõjajärgsest perioodist aga spetsiaalne ajalooteaduslik ajakiri, mis on olemas mitmetel vennasvabariikidel, Eesti NSV-s kahjuks puudub, ehkki vajadus selle järele on suur. Nüüd, mil ajaloolaste tegevusväli on avardumas ning rahva huvi oma mineviku vastu ja nõuded selle valgustamise osas on järsult kasvanud, oleks ajalooteadusliku ajakirja kandepind laiem ja roll tähtsam kui kunagi varem.

Viited:

- ¹ Дмитриев С.С. Проблемы источниковедения русской исторической периодики. - В кн.: Симпозиум по актуальным проблемам источниковедения: Материалы к обсуждению (Таллин, 1972). М., 1972; Шельдышев Э.М. Исторический журнал "Пролетарская революция" - орган Истпарта и Института В.И. Ленина (1921-1931). Автореф. канд. дисс. Л., 1972; Алаторцева А.И. Журнал "Историк-марксист" 1926-1941. М., 1979; Зайцев А.Д. "Русский архив" - исторический журнал (1868-1917). Автореф. канд. дисс. М., 1981 и др.
- ² Eesti NSV ajaloo historiograafiast. II osa. Koost. H. Moosberg. Trt., 1966; Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid. Tln., 1970; Hatto, V. XVII sajandi Eesti talurahvaküsimuse käsitlemisest kodanliku Eesti ajalooteaduses (1920-1940). Eesti NSV ajaloo küsimusi VII. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vñhik 290. Trt., 1972; Jarv, V. Inimene ja kodu. Kodu-uurimise ajalooost Eestis.

- Tln., 1977.
- 3 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 2, l. 3-4.
  - 4 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 3, l. 112.
  - 5 Treiberg, R. Akadeemiline Ajaloo Selts aastail 1920-1930... - Ajalooline Ajakiri 1930, nr. 1/2, lk. 3.
  - 6 Kivimäe, J., Rosenberg, T. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920-1941). - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XVI. Trt., 1985, lk. 134-143.
  - 7 RAKA, f. 2493, nim. 1, s.-ü. 2, l. 23-24.
  - 8 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 2, l. 30-32, 37.
  - 9 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 12, l. 1-165.
  - 10 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 4, l. 85.
  - 11 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 7, l. 108-111.
  - 12 Selle perioodi suurima humanitaarteadusliku kuukirja "Eesti Kirjandus" tiraaž koikus 1000-1500 vahel. - Eesti kirjanduse ajalugu, IV kd. 1. rmt. Tln., 1981, lk. 47.
  - 13 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 7, l. 245.
  - 14 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 4, l. 87.
  - 15 Samas, l. 106.
  - 16 1.01.1941 seisuga oli Tartu raamatulaos "Ajaloolise Ajakirja" aastakaikudest 1922-24 realiseerimata ca 150-250, 1925-29 ca 450-550 ja 1930-40 ca 100-200 eksemplari igat numbrit aastakaigust. - RAKA, f. 2100, nim. 13, s.-ü. 4, l. 28-29.
  - 17 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 8, l. 86.
  - 18 RAKA, f. 1618, nim. 1, s.-ü. 2, l. 146-148; f. 2492, nim. 1, s.-ü. 7, l. 313-314.
  - 19 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 39, l. 12.
  - 20 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 7, l. 369; s.-ü. 8, l. 22, 52, 64, 86-88.
  - 21 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 39, l. 52-54, 62.
  - 22 Rosenberg, T. Ajaloolane Otto Liiv Tartu Ülikooli teadusliku stipendiaadina. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XVI. Trt., 1985, lk. 112-121.
  - Rosenberg, T. Ajaloolane ja arhivaar Otto Liiv Tartu ülikooli oppejõuna. - Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. XIX. Trt., 1987, lk. 48-55.
  - 23 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 3, l. 111-112; s.-ü. 7, l. 344.
  - 24 Nimetatud ajaloolaste vaateid ja tegevust on lähemalt käsitletud kahes T. Rosenbergi juhendamisel valminud diplomitoos:
Puss, L. Evald Blumfeldt Eesti talurahva ja agraarajaloo uurijana. Trt., 1984;
Mäekivi, M. Juhana Vasar ajaloolasena. Trt., 1984. Käsikirjad TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.
  - 25 Ajalooline Ajakiri 1922, nr. 1, lk. 1-2.
  - 26 "Ajaloolise Ajakirja" sisuregister 1922-1940. Koostanud Ants Joandi. - Tln., 1943, masinkirjas 29 lk. - ENSV TA Fr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.
  - 27 Treiberg, P. Balti ajaloo ümberhinnangu radadelt. - Ajalooline Ajakiri 1923, nr. 4, lk. 150.
  - 28 Kruus, H. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest. - Ajalooline Ajakiri 1930, nr. 1/2, lk. 117.
  - 29 Treiberg, P. Akadeemiline Ajaloo Selts aastail 1920-1930;
Johansen, P. Eesti asustusuurimise ülesandeid;
Sepp, H. Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutustest ja tuleviku ülesandelst;
Vasar, J. Rootsi aja senisest uurimisest ja edaspidisest uurimisülesannetest, eriti Liivimaa suhtes;

- Moor, H. Meie arkeoloogilise uurimise seniseid saavutusi ja lähemaid ülesandeid;
- Leinbock, F. Eesti etnograafia seniseid saavutusi ja tuleviku ülesandeid;
- Övel, R., Liiv, O. Eesti riiklikust arhiivindusest; Liiv, O. ja Treumuth, N. Allikpublikatsioonidest Eesti iseseisvusaegses ajalookirjanduses;
- Sild, O. Kirikuloolise töö sihtjooned Tartu ülikooli usuteaduskonnas;
- Uluots, J. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandest;
- Freymuth, O. Meie arhitektuuriajaloo seniseist saavutistest;
- Kruus, H. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest. - Ajalooline Ajakiri 1930, nr. 1/2.
- 30 Tartu ülikooli ajalugu, III kd. - Tln. 1982, lk. 94, 96.
- 31 Treiberg, P. Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal. - Ajalooline Ajakiri 1927, nr. 4.
- 32 RAKA, f. 1618, nim. 2, s.-ü. 8, l. 4-5.
- 33 Eesti NSV Teataja 1940, 3. sept. nr. 2.
- 34 Eesti NSV Teataja 1940, 5. sept., nr. 3.
- 35 O. V. Ajalugu ja tänapäev. - Uus Eesti 1937, 20. august.
- 36 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 8, l. 125.
- 37 Samas, l. 126.
- 38 RAKA, f. 2492, nim. 1, s.-ü. 8, l. 128 p.
- 39 Samas, l. 129.
- 40 Kivimäe, J., Rosenberg, T. Op. cit., lk. 140-141.
- 41 Sirge, R. Eesti NSV-s ilmunud ajakirjade laadist ja iseloomust. - Tartu Kommunist 1941, 15. juuni.
- 42 Vt. Asutati ENSV Riiklik Kirjastuskeskus. - Rahva Hääl 1940, 7. sept.
- 43 Hugo Rebane (sündinud 5.10.1904 Rõngus - surnud 8.10.1946 Tartus) oli pärit käsitöölise perekonnast. Majanduslike raskustega võideldes õnnestus tal 1935. a. lõpetada ülikool. Töötanud vahepeal vabakutselise ajaloolasena, valmis tal H. Kruusi juhendamisel 1937. a. lõpuks magistritöö "Rannu kihelkonna ajalugu vanemast ajast kuni Vene-Liivi sõjani (1558)". 1938. a. algul kinnitati magister H. Rebane ülikooli juurde kaheks aastaks diplomeeritud edasiõppijaks Eesti ja naabermaade ajaloo alal. Doktoriväitekirja teemaks valis H. Rebane XIX sajandi alguse agraarajalgu. 1938. aastast kuni 1941. aasta suveni oli tema põhitöökohaks Riigi Keskarhiiv, kus ta töötas arhiivaarina, vanema assistendina ja 1. septembrist 1940 direktori asetäitjana. 1940. a. sügissemestrist oli H. Rebane õppeülesande täitjaks ja 1941. a. kevadsemestrist Eesti ajaloo dotsendiks TRÜ-s. Soja-aastad maol kodukohas mööda saatnud, jätkas H. Rebane 1944. a. sügisest kuni oma surmani tööd TRÜ Eesti ajaloo kateedri dotsendina (RAKA, f. 661, nim. 3, s.-ü. 147; f. 2100, nim. 1, s.-ü. 12524; nim. 2, s.-ü. 949).
- 44 Ümberhindamisi Eesti ajaloo alal. - Noorte Hääl 1940, 25. det.
- 45 I. Kruus (1913-1942) - tollaseid Tartu haritumaid markiste, oli 1932-1939 vaheaegadega õppinud TRÜ Filosoofiateaduskonnas ajalugu ning 1940. a. kevadel töötanud ajutise tööjõuna Riigi Keskarhiivis. 1941. a. aprillist sai temast EKP Tartumaa Komitee II sekretär ja maist 1941 I sekretär.

- 46 RAKA, f. 1618, nim. 2, s.-ü. 8, l. 7-8.
47 Ajakirja esimene number anti ladumisele 28. XII 1940
ja trükki 6. I 1941, teine ja kolmas number vasta-
valt 6.-29. III ja 5. V - 2. VI 1941.
48 Miks, A. "Ajaloo Ajakirja" I aastakolmandik. - Tar-
tu Kommunist 1941, 10. mai.
49 Kruus, H. Uue ajajargu alguses. - Ajaloo Ajakiri
1941, nr. 1, lk. 3-7.
50 Miks, A. Op. cit.
51 RAKA, f. 1618, nim. 2, s.-ü. 8, l. 9.
52 Sirge, R. Op. cit.

Kirjastusühisuse ja päevalehe "Postimees" sekvestri
alla panek 1935.a. suvel (uute andmete valguses)

Halliki Harro

1935. a. suvesse kuulub sündmus, mis eesti ajakirjanduse ajaloos on üsna erandlik ja omapärane: nimelt pani valitsus sekvestri alla Eesti Kirjastus-Ühisuse "Postimees" koos ühe tolleaegse suurema päevalehega "Postimees". Sekvestri (varanduste sundvalitsemise) alla paneku käigus tagandati ajalehe peatoimetaja kohalt Jaan Tõnisson.

Kirjastusühisuse ja selle ajalehe "Postimees" sekvestri alla panekul oli üks selge põhjus: jätta häälekandjate tollal valitsust oponeeriv "Tartu vaim". "Postimees" oli Tõnissoni ja tema mõttekaaslaste tribüün, kust aeg-ajalt, tõsi küll, rõhutatult "seaduslikkuse piirides" tuletati rahvale meelde, missugune on tõeliselt demokraatlik ühiskond ja kuidas Eesti taas selleni võiks jõuda.

"Postimehest" ei saanud opositsioonileht mitte kohe pärast 1934. aasta 12. märtsi, mil Konstantin Pätsi valitsus Bestis kaitseseisukorra kehtestas. Oli ju J. Tõnisson, seis-tes augustist oktoobrini 1933 valitsuse eesotsas, seadnud ise sisse kaitseseisukorra ja kehtestanud koguni eeltsensuuri, mis ajakirjandust parasjagu vapustas ja vihastas. Samuti oli J. Tõnisson 1933. a. suvel vapside organisatsioonide sulgenud.

Näib, et "Postimehest" kujunes opositsiooni tribüün järkjärgult - kui kaitseseisukorda järjest pikendati ja eriarvamuste avaldamist mitmesuguste vahenditega takistati.¹

"Postimehe" ja võimu konfliktidest 1934. aasta lõpul, 1935. a. esimesel poolel annavad tunnistust toimetajale määratud karistused ning mitmed vihjed neil puhkudel koostatud dokumentides ja kirjades. Neis tekstides esinevad sageli "korduvad hoiatused", "telefoni teel tehtud korraldused", "keelud" jms. Esimene teadaolev dokument "Postimehe" karistamisest "vaikiva oleku" ajal on dateeritud 1934. aasta 14. detsembriga. Sel päeval otsustas politseivalitsuse direktor (tema allkirja kannab otsus) karistada vastutavat toimetajat Oskar Mändi 600-kroonise rahatrahvi või 30-päevase

arestiga, kuivõrd "... Tartus ilmuvas ajalehes "Postimees" on vaatamata mitmekordistele hoiatustele korduvalt avaldatud kirjutisi, mis sisaldavad sihilikku lugupidamatust siseministri korralduste vastu ja tekitavad sellega ärevust ja lahkhelisid avaliku elu organite vahel, mis praeguses olukorras on lubamatu ja mõjub takistavalt riigielu rahulikule arengule..."²

Säärane otsus toetus põhiliselt sisekaitse ülema sundmäärusele nr. 11, 26. septembrist 1933. Niisiis määrusele, mis anti välja Jaan Tõnissoni enda riigivanemaks oleku ajal! Oli ju 1933. aasta augustis-septembris kehtimas J. Tõnissoni poolt kehtestatud eeltsensuur. 1933. a. oktoobris, kui Tõnissoni valitsus tagasi astus, tühistati kaitseseisukord ja kaotati ka eeltsensuur, kuid 26. septembri sundmäärust hakati rakendama hilisemate kaitseseisukordade kehtides.

31. detsembri kuupäeva kannab O. Männi kaebus siseministrile politseidirektori 14. detsembri otsuse peale: "Palun Teid, hra. Siseminister, see otsus revideerimisele võtta ja ära muuta. Oma palve põhjenduseks on mul ette tuua järgmist: hra. direktor ei määri konkreetset ühtki kirjutist, mis karistamiseks põhjust annud. Sellepärast puudub mul ka võimalus selles osas omapoolse seletuse andmiseks üksikute kirjutiste kohta. Mis aga puutub sellesse, et "Postimees" olevat kirjutisi avaldanud "vaatamata mitmekordistele hoiatustele". siis on mul selle kohta seletada, et "Postimehe" toimetuse on kõik võimudelt tulevad korraldused täitnud ja hoiatused arvesse võtnud. Näitena võiks nimetada J. Teemandi kohtuspeetud kõne referaadi avaldamise keeldu, riigikogus peetud kõnede referaadi avaldamise keeldu jne. Valitsuse propaganda- ja informatsioonitalituse kaudu olen hiljem kuulnud, nagu oleks minu karistamiseks põhjuse annud sõjalaevade protsessi kirjelduste⁴ avaldamise keelu mittetäielik täitmine. Selle kohta kinnitan, et ka sõjalaevade protsessi kirjeldamisel täitis "Postimees" informatsiooni-talituse poolt telefoni teel Tallinnast Tartu edasi antud korralduse, mis sündis 13. dets. s.a. katkestades kõne vastava kirjutusteseeria avaldamise.

"Vaba Maa" artikli oleks "Postimehe" toimetuse välja jättnud, kuid korraldus tuli liiga hilja. "Postimehe" 2. leheküljel murtakse kokku juba kella 11ks e.l."⁵

Selle kaebuse peale vastas siseminister K. Einbund (Eenpalu): "Jätta tagajärjeta. Minule on "Postimehe" kõrvalekal-
dumised täpselt teada, samuti kui vastutavale toimetajale
enesele. (5. jaanuar 1935)." ⁶

O. Männi kaebusest võib välja lugeda, et ajakirjanduse
kohta ei kehtinud mitte üksnes järeletsensuur - st. võimalus
karistada tagantjärele. Ajakirjandusel tuli arvestada ka
propaganda- ja informatsiooni talituse korraldusi (neidki,
mis tehti telefoni teel, seega nn. tänapäevase telefonitsen-
suuri algetega). Tõepoolest, 1934. aasta 26. septembril an-
ti välja valitsuse informatsiooni- ja propagandatolituse sea-
dus. Talitus asutati siseministeeriumi juurde ja 1934. aas-
ta seadusega määrati tema funktsioonina väga üldiselt in-
formatsiooni andmine valitsuse ja ta asutiste tegevuse koh-
ta ning riikliku ja rahvusliku propagandatöö korraldamine.⁷
Nõnda siis tuleb järeldada, et seaduses sõnastatu ja seadu-
se interpretatsioon olid tol ajal siiski kaks eri asja.

1935. aasta 19. jaanuaril tehti "Postimehele" uus ka-
ristamisotsus. Seekord on karistusmääraks Oskar Männile 1500
krooni või 60 päeva aresti. Väidetakse, et "Postimees" on
eksinud 21. detsembril kehtestatud siseministri sundmääruse
nr. 19 paragrahv 9 vastu.⁸ (§9: Perioodiliste trükiteodete
toimetused on kohustatud arvestama kõiki informatsiooni ta-
lituse kaudu valitsuse poolt tulevaid korraldusi.)

22. jaanuarist asus küll "Postimehe" vastutava toi-
metaja kohale Aleksander Tiitsmaa, kuid karistus O. Männi
kohta kehtis, ja 12. veebruari kuupäevaga on dateeritud O.
Männi kaebus, kes karistust taas õiglaseks ei pidanud. See-
kordse karistamise põhjus oli Jaan Tõnissoni poolt kirjuta-
tud juhtkiri (vt. "Postimees" nr. 17, 18. jaanuar 1935)

"Põhiseaduse muutmise kavatsuste puhul uue asutava kogu kau-
du."¹⁰ O. Mänd kirjutab oma kaebuses: "Kuid see kirjutis
on just suunatud maksva riigikorra kaitsele ja avaldab loo-
tust, et põhiseaduse muutmise ja riigikorra edagiarendamise
küsimuses meil leitakse õige lahendus ilma et seejuures esi-
le kerkiks raskemaid probleeme. /.../ Kasutada Siseministri
sundmäärust nr. 19 Kaitseseisukorra sunduse alusel ilma olu-
lise aluseta oma isiklikku heaksarvamist mööda, tähendaks
aga Eesti vabariigis maksva õigusliku korra rikkumist." O.
Mänd märgib veel, et otsuses pole näidatud mingeid konkreet-
seid asjaolusid, mis karistamist õigustaksid.¹¹

Selle kaebuse peale vastab K. Einbund, et O. Mänd tema

korraldustele vastupidi käitus ja seetõttu tuleb kaebus jätta tagajärjeta.¹²

14. märtsil avaldas O. Mänd veel kord protesti, väites, et kui sama aasta 18. jaanuari lehes leiduski väljendusi, millest võis välja lugeda mittevastavust siseministri korraldustele, siis tuleb seda seletada arusaamatusega.¹³

Seekord oli K. Einbund leebe. Leides, et O. Mänd kahtseb arusaamatusest tulnud eksitust ning väidab, et tema korraldust on rikutud tahtmatult, otsustas siseminister O. Mäni karistusest vabastada.¹⁴ Sissenõutud trahvisumma, 1500 krooni, maksti tagasi.¹⁵

Nõnda sekeldas opositsiooniline "Postimees" võimuga ja võim "Postimehega".

"Postimees" ja juuli 1935

20. ja 22. juulil avaldas "Postimees" oma peatoimetaja kirjutised - traditsioonilise poliitilise juhtkirja kohal, teisel leheküljel -, mis saidki n.-ö. viimaseks piisaks. Nendes kirjutistes vaidles Jaan Tõnisson ajaleht "Kajaga". Seda poleemikat kommenteeris "Päevaleht": "Neil päevil oli meil "Postimehest" võimalik lugeda endise riigivanema J. Tõnissoni seletusi, mida meil kahjuks puudub võimalus ära tuua, vastusena isiklikele pistetele "Kaja" poolt, et tema (s.o. Jaan Tõnisson - H.H.) on igal ajal valmis töötama kaasa rahvusliku tervikluse ja riikliku võimsuse saavutamiseks demokraatlikul platvormil rahva poolt maksuma pandud põhiseaduse ulatuses. Kahtlemata ühinevad J. Tõnissoni seisukohaga väga paljud, sest J. Tõnissonis tuleb praegu näha selle opositsiooni vaimseid juhte, kes desorganiseeritult, kuid ülekaalukalt seisab "Kaja" korporatiivse ja autoritaarse korra eksperimentide soovitude vastu, ja tahaks näha võimalikult pea normaalse parlamentliku korra juurde jõudmist."¹⁶

Oma 20. ja 22. juuli kirjutistes ei vasta J. Tõnisson üksnes napilt "Kaja" torgetele, vaid põhjeneb oma üldisi vaateid, tehes üldtunnustatud väärtuste - demokraatia, ühtne riik, demokraatlik ühiskond jms. rõhutamisega paralleelselt üsna selgeid ja teravaid vihjeid K. Patsi valitsuse tegevuse pihta. Näiteks mõned lõigud J. Tõnissoni nendest artiklites. 20. juulil 1935 kirjutas J. Tõnis-

son: "/.../ Oli siis küllalt põhjendatud, kui meie hiljuti rõhutasime, kuidas rahvusvahelise arengu viimase aja hädaohtlikud võimalused meie riikliku tuleviku suhtes käskivalt nõuavad, et meil oma rahvusliku tuleviku kindlustamiseks tuleb h e a s i s e p o l i i t i k a teel meie riikliku elu edasi viia niisugustel alustel, mil meie rahvas oma vaikesest arvust hoolimata suudaks kanda ja kaitsta oma riiklikku rippumatust.

Selge on, et meie siin edasi jõuame ainult konsolideeritud rahvusliku demokraatia alustel, mis muidugi ei tähenda, nagu tuleks meil tagasi pöörata endise ülidemokraatluse teedele parlamendi absolutismiga, parteipoliitiliste liialdustega ja hädaohtliku poliitilise demagoogiaga./.../

Kuidas üksikasjus välja kujundada ja edasi arendada seda demokraatlikku vabariikluse korda, see on riikliku praktilise - tegeliku riigielu mure ja ülesanne. D e m o k r a a t l i k k u d e a l u s t e ja üldiste k o d a n i k u v a b a d u s t e kallal ei tohi aga keegi vapustama tulla, ilma et satuks teravasse vastuollu meie rahva riiklikkude veenete ja paleustega.

Seda iseäralikum on nüüd kuulda eesti ajalehe ("Kaja" - H.H.) veergudel vaba arengu pidurdamise elevuse õhutamisest - "olgu vabadsus muidu nii meelitatav kui tahes".

Meie rahval jätkub loodetavasti mälu seks, et kord kainelt oma otsust teha selle "uue" vaimu üle, mille nimel nüüd juba nii avameelselt kõneldakse.

Iseenesest on ju "üleminekuajajärkudel" omad head küljed selle poolest, et siin inimesed välja tulevad oma sise-
mise olemise ja mõtlemise avaldustega, mida nad harilikel päivil oskavad "taktiliselt" kohaldada o l u d e l e."17

22. juuli artiklis "Kindlustatud rahvusliku demokraatia alustel", kirjutas J. Tõnisson: "/.../ Juba Asutavas Kogus olen mina Eesti rahvaerakonna juhina ja peaministrina kaitsnud seisukohta, et vabariigi p r e s i d e n d i - v ô i m u loomise teel tuleb muretseda tarvilik vastukaal rahvaesindusele, mis ei tohiks tõusta ühekülgselt ainuvõimule või parlamendi absolutismile. /.../

Uue põhiseaduse vastu oleme meie seisnud p ô h j e n d a t u d kartuses, et teda võidakse ära kasutada demokraatiavastases mõttes. /.../ Kõigi vajalikkude konsolidsiooni mõtete juures peab aga maksuma jääma meie riigikorra põhialus, et Eesti on iseseisev rippumatu v a b a r i i k ,

kus riigivõim on r a h v a k ä e s.

See tähendab, et riigivõimu käsitlemisele ei või pääseda keegi omal õigusel ega omal väel.

Riikliku võimu annab edasi või delegeerib rahvas v a l i m i s t e teel riigivanemale või rahvaesindusele, kes seda peavad oma võimkonna piiirides käsitama r a h v a t a h t e kohaselt ainuüksi riigi ja rahva ü l d i s e s h u v i s.¹⁸

Nende artiklite ilmumine oli nähtavasti "viimane piisk" K. Pätsi karikasse. 28. juulil 1935 teatas siseminister sisekaitse ülema kohustes K. Eenpalu oma otsusega nr. 308 ajalehe ja kirjastusühisuse "Postimees" sekvestri alla võtmisest. Põhjendus selleks kõlas nii: "... võtnud arvesse, et korduvaist hoiatusist hoolimata on Eesti Kirjastusühisuse "Postimees" väljaandel Tartus ilmuv ajaleht "Postimees" jätkanud tegevust vastuolus ajakirjanduse kohta maksvate sündeeskirjadega, on järjekindlusega arendanud edasi lahkeliisid tegevuses seisma pandud poliitiliste parteide suunas ja sellega on sünnitanud tõsist kahju riiklikus ülesehituse töös praegusel ajal hädavajalikule kodurahule ja ühistahte saavutamisele rahva keskel. Oma viimasel ajal avaldatud kirjutistes on ajaleht "Postimees" asunud vastu töötama kõigile põhiuendustele, mis valitsus oma maa ja rahva juhtijana peab paratamatuks meie edasises riiklikus hüvanguis, ja on asunud kohtulikult tõestatud riikliku kuritegevuse õigustamisele, seejuures mõnitavalt käsitledes praeguse aja ülesehitavat tööd. Ühtlasi võlgneb Eesti Kirjastusühisus "Postimees" riigipangale ja riigi vastutusel töötavatele ja hulgale muudele rahaasutustele suuremaid mitteküllaldaselt kindlustatud summasid ja asudes maksuraskustes, ei tasu isegi laenuprotsente, vaid kasutab juba mõnda aastat temale antud moratooriumi; samuti oma teenijate palkade maksmises ja tasude õiendamises on tal alalisi raskusi.

Arvestades ajaleht "Postimehe" kauast iga Eesti ajakirjanduses, ei saa pidada õigeks tema sulgemist, pealegi võiks see sünnitada suuremaid kahjusid tema võlausaldajatele, mispärast tuleb pidada kohasemaks abinõusid, mis võimaldavad K/Ü-se "Postimehe" ärilise külje tervendamise ja sellega ajaleht "Postimees" ilmumise jätkamise tema äri uuendatud valitsemisel..."¹⁹

"Postimehe" sekvestri alla panemine toetus 10. juulil 1930 vastuvõetud kaitseisukorra seaduse paragrahv üheksa,

punkt 12-le, mis kõlas nii: "Kaitseväge ülemjuhatajal on kaitseseisukorda kuulutatud maa-alal õigus: /.../ panna äriettevõtteid ja kinnisvara sekvestri ning vallasyvara aresti alla kuni kaitseseisukorra kestvuseni, kui on põhjendatud kahtlus, et tähendatud varade või nende sissetulekute kasutamiseiga püütakse saavutada kuritegelikke sihte."²⁰

Teine seadus, millele toetuti k/ü "Postimees" varade sekvestri alla võtmisel, on kaitseseisukorra muutmise seaduse (20. novembrist 1934) § 7 teine lõige, mis annab sisekaitse ülemale, tol ajal K. Eenpalule, õiguse otsustada sekvestri alla panek.²¹

Kas püüdis k/ü "Postimees" koos oma ajalehega "saavutada kuritegelikke sihte"...

Otsuse tekstist selgub, et kaitseseisukorra seaduse § 9 lõige 8 andis küll sisekaitse ülemale õiguse panna ajaleht "Postimees" seisma, kuid, nagu otsuses põhjendatakse, nupukam oli kirjastusühisuse suuri võlgu ära kasutades elimineerida opositsiooniline Tartu tegelaskond "Postimehe" kui avaliku tribüüni juurest - sekvestri valitsuse ametisse määramise ja Jaan Tõnissoni peatoimetaja kohalt mahavõtmise abil.

"Postimehe" ringkond ise pidas sekvestri alla panekut ebaseaduslikuks. Sellest annab tunnistust ka arhiivis säilinud kaebus, mille vannutatud advokaat Johannes Viik kirjastusühisuse "Postimees" juhatuse volinikuna kirjutas 17. augustil Riigikohtule.²² Kaebuse edasisest käekäigust pole küll õnnestunud midagi senini leida, kuid sellestki ligi 11-leheküljelisest tekstist võib leida küllalt huvitavaid vihjeid ja informatsiooni.

J. Viik kirjutab: "Nüüd on aga Eesti demokraatlikus Vabariigis, kus võim on rahva käes, siseminister sisekaitse ülema ülesannetes riiklikku võimu käsitades arvanud võimalikuks "Postimehe" vastu "ajakirjanduse kohta maksvate sündeeskirjadega" vastuolus seisva tegevuse pärast tarvitusele võtta niisuguseid surve-abinõusid, mida isegi Vene piiramatu isevalitsuse päivil valitsusvõim ei ole ajakirjanduse vastu tarvitusele võtta katsunud. Seejuures ei käi Siseminister Sisekaitse ülema ülesannetes mitte oma sündeeskirjade järele, ega määra mitte nende sündmääruste rikkumise eest ettenähtud rahatrahvi jne., vaid kasutab "Postimehe" sekvestri alla võtmiseks Vene sõjasaagset erakordselt sekvestri-seadust, mis Vene valitsusvõimudelt 1916. aastal Vene

riigi põhiseaduse erilise määruse alusel on antud seks, et Vene riigile vaenulikkudelt sakslastelt ja teistelt välismaalastelt varandusi ära võtta ja likvideerida."²³ Hiljem märgib J. Viik veel, et tegelikult on 1916. aasta Vene sekvestri seadus oma maksvuse kaotanud, kuna 1933. aastal on Eesti Vabariik vastu võtnud rekvisitsiooni ja sundkorras kasutamise seaduse.²⁴ Nõnda võivat Kaitseseisukorra seaduse §9 punkt 12 alusel panna äriettevõtteid sekvestri alla ainult lähtudes 1933. aasta rekvisitsiooni ja sundkorras valitsemise seadusest. Peale selle seab J. Viik kahtluse alla üleüldse kaitseseisukorra seaduse kasutamise, sest siseminister pole oma otsuses sekvestri alla paneku kohta konkreetselt otsustanud, missugused on need "kuritegelikud sihid", mida "Postimees" on püüdnud saavutada ja mille alusel üldse saab § 9 punkt 2 kasutada.²⁵ 1933. aasta sekvestriseadus aga ei lubavat võtta eraäriettevõtteid sekvestri alla kaitseseisukorra rahuaegseis tingimustes.²⁶ Lõpuks juhib J. Viik tähelepanu veel tõigale, et sekvesteeritud kirjastusühisuse juhtimisel on seadust lausa rikutud.²⁷

Sama veenvalt tõestab J. Viik ka "Postimehe" sekvestri alla võtmise poliitilise ja majandusliku põhjendamatus. Ta rõhutab, et "Postimees" on viimase ajani jäänud truuks elupõlisele põhimõttele jääda seaduse alusele ja piiridesse. Viik kirjutab: "... Kuna need põhimõtted ("Postimehe" sisepoliitilised ja ideoloogilised põhimõtted - H.H.) seisavad täielikus kooskõlas Vabariigi põhiseadusega, siis ei saaks Siseminister sisekaitse ülema ülesannetes "Postimeest" surve alla võtta isegi siis mitte, kui lehe põhimõttelised seisukohad lahku läheksid vaatekohtadest, millelt tema hindab rahvuslikku ülesehituse tööd. Palju enam peaks sarnasel korral kaalumisele võtma, kas vastavad riikliku võimu esindajate tegevuse suund ja võtted tõese kodurahu ja ühistahte saavutamise nõuetele."²⁸

Rohkem kui pool sajandit hiljem kõiki neid kirju-kaebusi-otsuseid lugedes tekib paratamatult järeldus, et kaitseseisukorra seaduse (koos parandustega) esmane funktsioon oli olla nii üldsõnaline, ehk - nagu J. Viik nimetas - "juriidiliselt veniv", et seaduslikkuse ja ebaseaduslikkuse piir üpris ähmaseks muutus.

Kõige vastuvaidlematuma ettekäände sekvestri alla võtmiseks andis muidugi "Postimehe" halb majanduslik olu-

kord. Ajalehe "Postimees" talituse tollane töötaja Alaksander Kuusvek meenutas, et vahel oli palga kättasaamiselgi viivitusi.²⁹ "Postimehe" kaasaegsed ja tollased tootajad väidavad, et majanduslikest raskustest hakati just-just üle saama...

Tõsi see, et 1930-ndate alguses kirjastusühisus "Postimees" oli majanduslikult raskes seisus. Võlad said alguse osatühisusele uue maja ostmisest Jaani tänavasse ja ostetud maja hoovi moodsa neljakorruselise trükikoja ehitamisest. Esialgne eelarve 4 miljonit marka olevat tegelikult kolmekordistunud. Lõplikult tõukas ühiseuse võlgadesse uute, ligikaudu 60 tuhat krooni maksanud rotatsioonimasinate ostmine 1929. aastal. Osteti veel kaks kiirpressi, ehitati ruume ümber. Ärijuht K. Mitt olevat lootnud uute masinate abil ajalehe tiraaži 15-20% võrra suurendada, kuid need lootused ei täitunud.³⁰ Jõudis ju Bestisse sel ajal ka majanduskriis. Iseenesest ei olnud ju ajalehe "Postimees" trükiarv väike,³¹ kuid "enamik võlgadest olid ühe kuni kolme kuised vekalivõlad, millede pikendamine aastas nõudis umbes 10% nende summast".³²

Mitmed majanduslikud võtted kirjastusühisuse äriaseisu oluliselt paremuse poole ei nihutanud, kuid kaasaegsete mälestuste kohaselt olukord viimastel aastatel hullemaks enam ei läinud. Advokaat J. Viik'i kaebuses Riigikohtule väidetakse, et "kui 1931. a. ühiseuse võlgade kogusumma ulatas üle 800000 krooni, siis langes see summa uue osakapitali juurdetuleku ja iga-aastaste ülejääkide tagajärjel aastast aastasse ning ei ületanud viimasel kuul mitte 580.000 krooni, oli seega viimase 4 aasta jooksul vähenenud enam kui 220.000 krooni võrra."³³

Arvati, et tee võlgadest vabanemiseks võiks anda kapitali juurdetulek. Leiti ka inimesed, kes olid nõus kirjastusühisusee raha tooma umbes 100 000 krooni. J. Tõnisson leppis uute osanike nõudmistega, et viimastele tuleb anda aktsiate enamus, kusjuures Tõnissonile pidi garanteeritama kokkulepitud palk nii lehe toimetajana kui ka pärast sellelt kohalt lahkumist.³⁴

Reedeks, 26. juuliks 1935 oligi Tartus kokku kutsutud kirjastusühisuse "Postimees" peakoosolek, kus pidi juhatasele antama volitus osakapitali suurejoonelise laiendamise läbiviimiseks. Selleks loodi võimalus endise osakapitali osalise kustutamise abil.³⁵

Arhiivis, Jaan Tõnissoni isikufondis olevate materjalide seas on vihje, et K. Päts ühe indiskreditsiooni läbi olevat saanud andmeid, et kogu maal ja väga mitmesuguste endiste poliitiliste ringkondade koostööl on käimas "Postimehe" majanduslike aluste tugevdamine.³⁶ Kui see vihje on tõene, on ka täiesti arusaadav valitsuse operatiivsus. Sekvestri alla paneku otsuse kuulutajad jõudsid koos sekvestrivalitsejaga igatahes 26. juuli õhtul kell 19.30 alanud "Postimehe" peakoosolekule, pitseerisid kinni raudkapid, võtsid üle kassa ja ärraamatud ning kuulutasid E.K.-ü. "Postimehe" juhatuse liikmetele allkirja vastu, et nende, st. juhatuse poolt "Postimehe" äriasjus tehtavad korraldused on karistatavad.³⁷ Jaan Tõnissonile teatati, et tal ajalehe "Postimees" peatoimetaja kohalt tuleb lahkuda. Kaasaegsete mälestustes väidetakse, et J. Tõnisson "Postimehe" sekvestri alla paneku kui majandusliku aktsiooni vastu väga ei olnudki, kuid ajalehe peatoimetaja kohalt tagandamine olnud tema jaoks raske löök.³⁸

Laupäeval, 27. juulil, ennelõunasel ajal kell 11 andnud siseminister K. Eenpalu ajakirjandusele informatsioontalituse poolt koostatud teate "Postimehe" sekvestri alla panekust. Teade tuli avaldada lisanduste ja kommentaarideta. Ühtlasi olevat siseminister teatanud, et ajalehe "Postimees" toimetus jääb esialgu edasi, kuid raskusi võib tulla peatoimetajaga, sest polevat teada, kas too muutunud oludes tahab edasi töötada. Jaan Tõnissoni tagandamisotsus oli küll juba eelmisel päeval teatavaks tehtud.³⁹

27. juulil tuli kirjastusühisus "Postimehel" õiendada ka veksleid. Sekvestrivalitsus teatas, et temal ei ole korraldust nende õiendamiseks. Et mitte lasta veksleid protestida, õiendasid "Postimehe" endised ringkonnad laupäeval, esmaspäeval ja teisipäeval vekslid oma rahadest. 29. juulil käis siseminister Eenpalu juures "Postimehe" saatkond (J. Kriis ja H. Sumberg), kes nõudsid olukorra lahendamist: sekvestrivalitsus oli ju üle võtnud "Postimehe" varandused ja sissetulekud, kuid keeldus õiendamast "Postimehe" kohustusi. 1. augustil teatas sekvestrivalitsus lõplikult, et ta "Postimehe" veksleid ei uuenda ega maksa.

1. augustil läksidki protesti esimesed "Postimehe" vekslid, mis olid välja antud aktsiaseltsile "Eesti Paber", et trükikojale ostetud paberi eest tasuda. Samas see paber andis sekvestrivalitsusele sissetulekuid...

3. augustil saatis siseminister "Postimehe" juhatuse

esimehele telefonogrammi, mis on arhiivis säilinud. Selles telefonogrammis väidab siseminister muuhulgas, et vekslite protestiminek ainult kiirendab "Postimehe" äri tervendumist. Sest ilma selleta oleks vaevalt oodata vastutulekut võlausaldajatelt.⁴⁰

13. augustil esitasid võlgade eest vastutajate esindajad sisekaitseülemale ja majandusministrile avalduse, kus peale selle, et kirjastusühisuse sekvestri alla paneku majanduslik põhjendatus üleüldse kahtluse alla seati, tähen-dati, et pangad ongi pärast vekslite protesti minekut pöördunud nõudmistega "Postimehe" võlgade eest vastutajate poole, pannes nad tõsistesse raskustesse.⁴¹

Arhiivis säilinud nappide andmete järgi lahendati "Postimehe" võlaasjad nii, et võlausaldajaid keelitati (paluti) rahulduda osaga saadaolevast rahast ja võlgade eest vastutajatelt nõuti osa summast sisse (arvatavasti proportsionaalselt antud summaga).⁴²

"Postimehe" sekvestri alt vabastamine toimus 10. detsembril 1936. a. "Postimehe" majanduslike aluste ümberkujundamine oli jõudnud lõpule.⁴³ Aga ka opositsiooniline ajaleht "Postimees" oli tasalülitatud.

1937. aasta septembris esitas Jaan Tõniasson küll loataotluse, et hakata välja andma kultuuri ja majanduse ajakirja "Elu", kuid K. Eenpalu resolutsioon loataotlusele oli eitav. Resolutsioonis on ebamäärane vihje selle kohta, nagu oleks Tõniasson varemgi esinenud loataotlusega perioodilise väljaande asutamiseks. 3. oktoobril 1938. a. esitas Tõniasson loataotluse ja täpse programmi nädalajakirjale "Tungal" ilmumisluba saamiseks, kuid sai taas eitava vastuse. Ei aidanud ka kaebuse esitamine Riigikohtule. Kaebuses tõestas J. Tõniasson küll, et seadusega (eeskätt konstitutsiooni § 15 alusel, mis andis sõna- ja trükivabaduse) ei saa võim talle keelata ajakirja väljaandmisluba, kuid Riigikohtus 1939. aasta märtsis peetud avalikul kohtuistungil Jaan Tõniasson oma õigust kätte ei saanud.⁴⁴

Viited:

- 1 11. sept. 1934 kaitseväge ülemjuhataja poolt välja antud sundmäärusega kehtestati kord, mille kohaselt perioodilist väljaannet võis asutada üksnes siseministri loal;
26. sept. 1934. a. seadusega loodi siseministeeriumi juurde valitsuse informatsiooni ja propaganda talitus;

18. dets. 1934. a. anti välja siseministri sundmäärus nr. 19, mis oluliselt ajakirjanduse vabadust piiras; 5. märtsil 1935 keelati erakondade jt. poliitiliste ühingute ning liitude jm. organisatsioonide tegevus.
- 2 ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 925, l. 28.
- 3 Riigi Teataja 1933, art. 562.
- Politseivalitsuse direktori otsuses "Postimehe" kohta kasutatud väljendid "sihilik lugupidamatus" ja "tekitavad arevused ja lahkhelisid avaliku elu organite vahel" on pärit sellest samast 26. sept. 1933. a. sundmäärusest.
- 4 Juttu on J. Tõnissoni valitsuse poolt müüdnud sõjalavade "Vambola" ja "Lennuki" parast peetud kohtuprotsessist. See tehing tekitas tollases ajakirjanduses palju kára.
- 5 ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 925, l. 29.
- 6 Samas, l. 39.
- 7 Riigi Teataja 1934, art. 680.
- 8 ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 925, l. 40.
- 9 Riigi Teataja 1934, art. 845.
- 10 Et oleks selgem, mida tollal peeti karistusväärseks, olgu siinkohal näiteks toodud mõned lõigud sellest artiklist: "Luua tugev valitsusvõim, - kes meist reaalselt mõttevatest rahvariiklastest seda mitte ei tahtnud! Kuid nõnda teostada riigikorra ühendust, et parlamendi-absolutismuse asemel seataks üksik-isendi absolutism riigivanema isikus, - see pidi olema vastuvõetav igale riigitegelasele, kes kaugemale ette mõtles. Nii ei hakkaks mina küll pisaraid valama, kui võimu üliküllase riigivanema asemel Eesti vabariigi etteotsa praeguse põhiseaduse muutmise teel seataks teguvõimuline demokraatlik riigivanem.
- .../... meie riigielu rahuliku arengu huvides ei tuleks võitlust demokraatliku riigikorra eest jätkata mitte põhiseaduse kiire muutmise abil, vaid sel teel, et uut põhiseadust hakataks teostama tõsise rahvavabaduse vaimus.
- Keegi meid ju ei sunni Eesti vabariigi etteotsa valima meest, kes hakkaks riiklikku võimu kasutama oma tuju ja tahtmist mööda, selle asemel, et kasitada valitsusvõimu riiklikes huvides lojaalselt rahva tahtmise kohaselt."
- 11 ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 925, l. 48, 49.
- 12 Samas, l. 50.
- 13 Samas, l. 51.
- 14 Samas, l. 52.
- 15 Viik, Johannes. Kaebus Riigikohtule. ORKA, f. 1627, nim. 2, s.-ü. 188, l. 162.
- 16 Kus pool on hädaohtlik lühinägelisus.- Päevaleht, 25. VII 1935, lk. 2.
- 17 Tõnisson, J. Missugustel alustel. - Postimees, 20. juuli 1935, lk. 2.
- 18 Tõnisson, J. Kindlustatud rahvusliku demokraatia alustel. - Postimees, 22. juuli 1935, lk. 2.
- 19 ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 925, l. 58.
- 20 Riigi Teataja 1930, art. 423.
- 21 Samas, 1934, art. 784.
- 22 ORKA, f. 1627 (Jaan Tõnissoni isikufond), nim. 2, s.-ü. 188, l. 162-167.
- 23 Samas, l. 162.
- 24 Riigi Teataja 1933, art. 754.
- 25 ORKA, f. 1627, nim. 2, s.-ü. 188, l. 165.

- 26 Samas, l. 166.
- 27 Samas.
- 28 Samas, l. 163.
- 29 A. Kuusvekilt suuliselt saadud andmed (Tartus, 28. mail 1988)
- 30 Põlde, M. "Postimehe" areng ja sekvestri alla võtmine. - Koguteos Jaan Tõnisson. Stockholm 1960, lk. 275, 276.
- 31 "Postimehe" teadaolev tiraaž 1935. a. oli: 4. mail 14000; 3. juulil 11000. Võrdluseks: "Päevaleht" 4. mail 34000, 28. juunil 30300; "Kaja" 4.mail-7400, 28. juunil 8100; "Vaba Maa" 4.mail 14500, 28.juunil 14700 (ORKA, f. 1, nim. 7, s.-ü. 263, l. 7, 8, 9, 12, 18).
- 32 Põlde, M. Op cit., lk. 272.
- 33 ORKA, f. 1627, nim 2, s.-ü. 188, l. 163.
M. Põlde andmetel olevat 1935. a. võlgade kogusumma olnud 220000 krooni. (Põlde, M. Op. cit., lk. 272).
- 34 Põlde, M. Op. cit., lk. 272.
- 35 ORKA, f. 1627, nim. 2, s.-ü. 188, l. 138.
- 36 Samas.
- 37 Samas.
- 38 Põlde, M. Op. cit., lk. 281, 282.
- 39 ORKA, f. 1627, nim. 2, s.-ü. 188, l. 138.
- 40 Samas, l. 138-140.
- 41 Samas, l. 155
- 42 Samas, l. 7, 11, 89, 100, 101.
- 43 ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 925, l. 70.
- 44 ORKA, f. 1. nim. 7, s.-ü. 268, l. 13, 46-48, 51, 54.

Vaba sõna eest!
Eesti ajakirjanduse võitlustest 1905. a.

Epp Lauk

Vaba sõna - see on see määramata õnn, millest Hiina-, Türgi- ja Venemaa veel ilma on, mis aga terve haritud maailm juba tarvitab.

J. Lilienbach, 1909.¹

Kui Johann Voldemar Jannsen 1857. a. oma "Perno Postimehe" heade soovidega rahva sekka läkitas, tähistas see eestikeelse ajakirjanduse väljajõudmist lapsekingadest. Mehesaabastes Postimehel seisis nüüd ees pikk ja käänuline teekond, et edasistes ajaloo keerdkäikudes oma elu- ja võitlusvõimet tõestada. Selle tee järgneval viiekümneaastasel lõigul on tähelepanuväärseimaks, eesti ajakirjanduses sügavaid olemuslikke muutusi esile toonud etapiks kahtlemata 20. sajandi esimene kümnend, eriti revolutsiooniaastad 1905.-1907. Sel perioodil kujunes põhijoontes välja eesti ajakirjanduse kui massiteabevahendi struktuur: ilmusid ülemaalse ja lokaalse levikuga päeva- ning nädalalehed, süvenes ajakirjade spetsialiseerumine nii sisu kui lugejasuunitluse poolest. Iseloomulik on ka ajakirjanduse tohutu kvantitatiivne kasv, millele andis olulise tõuke revolutsioonieelne ja -aegne üldine ühiskondlik-poliitilise aktiivsuse tõus. Kui näiteks aastal 1900 ilmus ühtekokku 27 eestikeelset perioodilist väljaannet (ajalehed, nende lisad, ajakirjad), siis 1906. aastaks jõudis erinevate nimetustega väljaannete arv juba 100-ni, 1907. aastaks 112-ni. Koos arvukuse kasvuga laienes muidugi ka levik ja ilmumisgeograafia.

Selgelt tuleb ilmsiks ka järjest selgemaid piire omandav ideoloogiline eristumine, mis nüüd põhineb juba maailma-vaatelistel alustel erinevusel. Ajakirjanduses on esindatud peaaegu kõik sellal ühiskondlik-poliitilisel areenil tegutsenud jõud.

Vastavalt sellele, millist rühmitust või parteid üks või teine väljaanne esindas, kõlasid ajakirjanduses neil aas-

tail väga erinevad, sageli vastakad seisukohad eesti ühiskonna arengu põhiküsimustes. Erinev oli suhtumine revolutsiooniliikumisse, klassivõitlusse, revolutsiooni lõppeesmärgisse ja selle saavutamise teedesse. Erinevalt nähti eesti rahva osa ja saatust revolutsioonisündmustes. See aga ei takistanud ajakirjandust üksmeelselt välja astumast ülddemokraatlikelt positsioonidelt - kodanikuõiguste, demokraatlike vabaduste nimel, mille kättevõitmine oli kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis olulisel kohal.

1905. a. revolutsiooniliikumise käigus tegi eesti ajakirjandus esimese katse raputada endalt "ahelad, mille iga lüli peale sõna "tsensur" on kirjutatud".² Võitluses sõna- ja trükivabadust ahistava tsensuuri vastu tegutses ajakirjandus suhteliselt ühtse rindena, hoolimata erinevustest poliitilistes platvormides. Võitlusse astumine poliitiliste õiguste, sealhulgas sõna- ja trükivabaduse eest on ühtlasi kindel tunnistus eesti ajakirjanduse osatähtsuse kasvust ühiskondlike institutsioonide ning suhete süstemis. Karl Marx on öelnud, et võitlus mingi nähtusega on ajakirjanduse mõjukuse ning jõu esmane vorm. Ainult võitlus võib anda nii valitsusele, rahvale kui ajakirjandusele endale vägendumuse tema olemisõiguse tegelikkuses ja vältimatuses.³

Oluline on lisada, et seda võitlust pidas nn. kodanlik ajakirjandus, ainult üks ajaleht - "Uudised" - nimetas ennast sotsiaal-demokraatlikuks. Bolševistlikku töölisajakirjandust sõna- ja trükivabaduse eest peetud võitluse kulminatsioonimomendil, oktoobris-novembris 1905, veel ei eksisteerinud. Esimene eestikeelne bolševistlik ajaleht, legaalne sotsiaaldemokraatlik "Edasi" hakkas VSDTP Peterburi Eesti grupi initsiatiivil ilmuma 1905. a. detsembri alguspäevil. Ajalehte sai ilmuda ainult 4 numbrit. Kuigi tiraaži kohta pole andmeid selgunud, on küllalt tõenäoline, et see tollal Eestis ilmunud loetavamate ajalehtede keskmise tiraažini - 8-10000 - vaevalt ulatus.⁴ "Edasi" levis peamiselt Peterburis, kuigi seda ka Eestis mõnel pool (Narvas, Viljandi- ja Võrumaal) levitada püüti.⁵ 1906. a. septembrist novembri keskpaigani ilmus illegaalselt VSDTP Tallinna Komitee ajaleht "Sotsiaaldemokrat" (üldse 4 numbrit). Põrandaaluse ajalehe levitamine aga oli teadagi seotud paljude raskuste ja ohtudega. 1907. a. aprillis asutati VSDTP Peterburi eesti grupi ajaleht, "tegelikult aga bolševike üle-eestimaaline illegaalne häälekandja"⁶ "Töö-

line", mida anti välja üks number. VSDTP Tallinna Komitee illegaalse väljaandena ilmus 1907. a. veel 2 numbrit ajalehte "Võitleja" ning sama aasta detsembris ametiühingute revolutsiooniline ajaleht "Ametiühisuste Teataja" (4 numbrit). Seega tekkis 1905.-1907. a. revolutsiooni päevil viis bolševistlikku töölisajalehte, mida ühtekokku ilmus 19 numbrit. Kui lisada siia revolutsioonilised satiiriväljaanded, siis ilmus bolševistliku suunaga töölisajakirjandust 30 nimetuse ümber, väljaannete numbrite arv ulatus ligikaudu poolesajani. Seega moodustab alles esimesi samme teinud töölisajakirjandus tollases Eesti üldises ajakirjanduspildis üsna väikese osa. Arvestades seda, et neid väljaandeid oli vähe, levik aga enamasti takistatud, tuleb järeldada, et nende tegelik mõju rahvamasside teadvusele oli väike.

Eesti ajakirjandus tervikuna esines revolutsioonis aga küllaltki radikaalsena. Revolutsioonisündmusi kajastades anti neile küll mitmesuguseid erinevaid hinnanguid, kuid aktiivne ühiskonna demokratiseerimise ja humaniseerimise taotlus on iseloomulik kogu tollasele eesti ajakirjandusele.

Juba 1904. a. lõpul, 1905. a. algul hakkas ajalehtedes üha valjemalt kõlama avalik protest tsensuuri vastu. 1905. a. sügisel aga kasutati eesti ajakirjanduses esmakordselt revolutsioonilise võitluse vormi - streiki, mille põhinõudmine oli poliitiline: tagada sõna- ja trükivabadus! Seega oli eesti ajakirjandus õpetav-valgustavast Postimehest kasvanud arvestatavaks ühiskondlikuks jõuks, mis oli juba võimeline sekkuma poliitiliste sündmuste käiku ning neid ka teataval määral mõjutama.

Kuni 1905. a. 17. oktoobri manifestini, millega teiste kodanikuvabaduste seas kuulutati välja sõnavabadus, kehtis kogu tsaari-Venemaa piires ilmuva trükisõna suhtes 1865. a. kehtestatud tsensuuri- ja trükiseadus. Juriidiliselt jäi see kehtima kuni 1905. a. novembri lõpuni, mil võeti vastu uus trükiseadus.

1865. a. seadus, mis kuulutati välja tsaari ukaasiga "Mõningate kergenduste ja soodustuste kinkimisest kodumaa trükisõnale"⁸ koos täiendustega kehtivate tsensuurimäärustete juurde, kujutas endast põhiliselt kombinatsiooni varasematest tsensuurimäärustest ning kehtestas faktiliselt nii eel- kui järeltsensuuri. See seadus sisaldas 302 punkti, millele 40 kehtivusaasta jooksul lisati sadu täiendusi, mis

suuremas osas olid suunatud just ajakirjanduse ahistamisele. Näiteks nägi seadus ette trükiste ajutise või lõpliku keelamise ainult kohtuotsuse alusel, kuid juba 1868. aastal sai siseminister õiguse keelata 8 kuuks "kahjuliku suunaga" väljaannete levitamine. 1872. a. sai siseminister õiguse sulgeda mistahes väljaanne ministrite komitee nõusolekul. 1873. a. lisandus kurikuulus §140, mis andis siseministrile õiguse keelata ajakirjandusel mistahes riikliku tähtsusega küsimuse arutamine. 1874. a. sai siseminister õiguse keelata trükiseid ka ilma ministrite komitee nõusolekuta. 1879. a. uutes "ajutistes eeskirjades" fikseeriti kohalike kindralkuberneride õigus ajalehti-ajakirju sulgeda. 1880. aastatel lisandus umbes 50 tsirkulaari keeldudega kirjutada ajakirjanduses teatud sündmustest või valitsuse sammudest.

"Kergendused ja soodustused" trükisõnale seisnesid selles, et eeltsensuurist vabastati originaalteosed mahuga üle 10 trükipoogna, tõlked mahuga üle 20 trükipoogna, kõik valitsuse väljaanded, akadeemiate, ülikoolide, teaduslike ühingute väljaanded, klassikalistes keeltes ilmuvad teosed ja nende tõlked, joonised, plaanid, kaardid. Eeltsensuurist vabaks kuulutati ka pealinnades Peterburis ja Moskvast ilmuvad perioodilised väljaanded, "mille väljaandjad avaldavad vastavat soovi". Perioodiliste väljaannete vabastamiseks eeltsensuurist tuli nimelt väljaandjatel maksta suurt kautsjoni: 2500 - 5000 rubla. Eeltsensuurist vabastatud trükiste väljaandjaid kohustati üheaegselt tiraaži trükkimise algusega esitama tsensuurikomiteele kontrollimiseks väljaanded, mis ilmusid 1-7 korda nädalas, teised trükised tuli esitada kaks päeva enne trükikojast väljalaskmist. Faktiliselt tähendas see järeltsensuuri seadustamist.

Kuigi seadus lubas joonised, plaanid, kaardid trükkida ilma tsenseerimata, kuulusid nad perioodilistes väljaannetes avaldamise korral tsenseerimisele. "Kui pealinna ajalehed või ajakirjad mingisugust pilti või joonistust avaldada tahavad, siis on neil - pildi sisu järele - järgmistes asutustes luba otsimas käia: 1) üleüldises tsensuri-ametis, 2) sõjaväe tsensuri-ametis, 3) keisrikoja tsensuri-ametis, 4) vaimulikus tsensuri-ametis, 5) väljamaa usuõpetuse departemangus, 6) kindralkubernerite kantseleis ja 7) välimiste asjade ministeeriumis. Vaga sagedaste tuleb ette, et ühe ja sellesama joonistusega ühe tsensuri juurest teise ja veel kolmanda juurde tuleb minna. Ja seda nimetatakse veel ilma tsensurita

ajalehks!" kirjutas "Olevik".¹⁰ See on ühtlasi näide tsensuuri-instantside mitmekesisusest.

1865. a. seadus pani pealinnades ja provintssides ilmuma ajakirjanduse ebavõrdsesse olukorda. Viimase kohta eelmainitud "soodustused" ei kehtinud, faktiliselt allus see ajakirjandus mitmekordsele tsensuurile. Eestikeelsel ajakirjandusel näiteks hoidsid silma peal ka vaimulik tsensuur ja kohalikud baltisaksa võimumehed.

1905. aastal, seoses Vene-Jaapani sõja ning järjest laieneva streigiliikumisega tugevdati tsensuuri ajakirjanduse üle veelgi. "Olevik" kirjutab: "Enne lehe trükkimist on meil siis nüüd kolme luba tarvis: tsensur tsenseerib lehe sisu, politseimeister kuulutused ja kreisipolitsei rahutuste kohta käivad sõnumed."¹¹

Sellest, et "kitsad väravad" üha rohkem koomale tõmmatakse, kirjutasid ka teised lehed. "Eesti Postimees": "... Ülemtrükiavalitsuse poolt üle riigi laialisaadetud ringkirja põhjal on tsensuuri asutused kohustatud oma tööd palju suurema valjusega tegema. Pea kõik tähtsamad asjad on keelatud küsimiste hulka arvatud, nii et ajalehe toimetusel tõesti tegemist on kätte saada, millest veel kirjutada võiks."¹²

Protestiks tsensuri vägivald vastu hakkasid ajalehe-toimetused mahatõmmatud teksti kohale ajalehtedes valgeid laike jätma. "Läheb aastaid mööda - arvatavasti mitte väga palju - ja meie ajakirjanduse-ajalookirjutajal tuleb meie aega kui valgete kohtade ajajärku provintsi ajalehtedes ära tähendada. Nendel on nüüd valge kohtade ajajärk. Isesugune meningiti haigus. Ainult siiski selle vahega, et see hirmus haigus /.../ mitte iga inimest ära ei tapa, kuna valge kohtade tõbi terve maa mõtte ära surmab," iseloomustas seda olukorda "Olevik".¹³

Selline "valge kohtade ajajärk" ei saanud kesta kuigi kaua. Spetsiaalse eeskirjaga keelati toimetustel tekstile ettenähtud kohtadesse tühja ruumi jätta ning selle eeskirja täitmise üle valvasid administratiivvõimud hoolega. Tuli leida ja leiti teisi võimalusi protesti väljendamiseks. Ajalehed hakkasid keset teksti, mis sageli poolelt lauselt katkes, trükkima tellimiskuulutusi, kaasannete või lisalehtede reklaami jms. Selline nn. sundreklaam kujundati ninne silmatorkavalt, kasutades näiteks musta "leinaraami" selle ümber. "Olevik" seletas seda oma lugejatele nõnda: "... nii võite teie häkitselt mõne ajalehe päevakaja keskel pu-

delit silmata pealkirjaga "Huniadi Janos". Aru saada on tarvis nii: - See koht on tsensori poolt puhtaks tehtud. Teises ajalehes on jutunurga asemel kaloshi jälg. - Siia on tsensor peale astunud. /.../ Mõnikord seisab mõne märkuse asemel must plarakas. - Tsensor ära hävitanud. Nii piltlikult räägivad ajalehed läbielatud kannatustest."¹⁴

Nii mõnestki lehest võib 1905. a. leida juhtkirja asemele trükitud teateid: "Välimistel põhjustel ilmub leht täna ilma juhtkirjata" või tsensori poolt "äränäritud" juhtkirja avaldamise korral: "Tänane juhtkiri ilmub jälle kärbitud kujul."

Arhiivimaterjalid räägivad aga sellestki, et niisuguste, iseenesest veel küllalt süütute protestivormide kõrval tehti ka hoopis tõsisemaid katseid tsensorile vastu astuda. Nimelt saadeti ajalehtede toimetustest tsensori peale kaebusi Trükiasjade Peavalisusse tema otsestele ülemustele. Arvatavasti neile kaebekirjadele iga kord ei reageeritudki, siiski põhjustasid need tsensorile nii mõnegi ebameeldiva sekelduse. Tsensor sattus sel kombel omajagu rumalasse olukorda, kuivõrd kahtluse alla sattus tema ametialane pädevus: kord nõudsid ülemused selgitusi, miks ta lubas trükki ühe või teise artikli, kord jälle, miks ta ei lubanud. Üks selline juhtum on seotud "Postimehega".

1905. a. kevadel-suvel avaldas "Postimees" järjekindlalt teateid rahutustest ja streikidest maal, tuues sageli nende kohta ka pikemaid üksikasjalikke kirjeldusi. Nende pärast tuli tihti ette pahandusi tsensori ning isegi kubermanguvõimudega.

1905. a. 8. märtsi (siin ja edaspidi kuupäevad vana kalendri järgi) numbris taheti avaldada (ilmselt Jaan Tõnissoni kirjutatud) juhtkirja "Seisukorra kohta maal". Tsensor jättis juhtkirjast järele vaid kaks ja pool rida: "Maalt tulevad teated, et p õ l l u t ö ö l i s e d mitmes mõisas k ä ä r i m a s olevat, nii et streigi tulekut karta olla."¹⁵

Selle "juhtkirja" on toimetuse lehes avaldanud, jättes selle alla viis tühja rida. Järgneb rubriik "Kirjandusest" J. Jõgeveri raamatu "Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele" arvustusega. See näib olevat just nii pikk nagu "kitsasse väravasse" kinni jäänud juhtkiri.

Juba järgmise päeva, s.o. 9. märtsi kuupäevaga on dateeritud Trükiasjade Peavalitsuse ülema Bellegarde kiri Tar-

tu üksiktsensorile Z.G. Babanovile, milles nõutakse sele-
tust, miks tsensor ei lubanud trükkida "Postimehes" artik-
lit korratustest, mille põhjustasid töölisel Liivimaa ku-
bermangu külates.¹⁶

Asjaajamise ja postitalituse operatiivsus on igatahes
imetlusväärne. "Postimehe" toimetuse kaebus pidi jõudma Pe-
terburi juba 8. või 9. märtsil. Arupärimise sõnastusest võib
välja lugeda ka kaebuse sisu ja tooni: tsensor ei luba aja-
lehes kirjutada riigivõimu vastu suunatud kuritegudest! Näh-
tavasti see ongi Bellegardet ajendanud operatiivselt tegut-
sema.

Bürokraadile iseloomulik on Babanovi järgnev käik: ta
on saatnud trükivalitsuse ülemale omakorda kirja küsimusega,
millist "Postimehes" keelatud artiklit on kaebuses mõeldud.¹⁷

Vahepealne kirjavahetus arhiivis puudub, järgnevatest
kirjadest aga selgub, et tsensorilt on nõutud keelatud arti-
kli venekeelse tõlke saatmist Peterburi. Selle on trüki-
valitsus temalt ka saanud ja tagasi saatnud koos järjekord-
se arupärimisega: millest tsensor ikkagi juhindus, kui ta
artiklit trükki ei lubanud. Paistab, et tõlkega tutvudes
kõrgemal pool sellest midagi otse seaduse vastu käivat ei
leitudki!

Järgneb Babanovi pikk seletuskiri, mille kaudu saab
aimu ka keelatud juhtkirja sisust. Tsensor selgitab, et tõm-
bas maha kõik need kohad, millest võis välja lugeda õigus-
tust korrarikkumistele külates.¹⁸ Nagu lõpptulemus näitas,
ei leidnud ta seda vaid ühest lausest!

Tsensori kirjast selgub, et artikkel alanud lõiguga,
milles öeldi, et juba õhus on tunda ärevust, inimesed on
erutatud. See aga meelitavat rahvast väljaastumistele, ar-
vas tsensor. Maha tõmbas ta ka lause, milles anti mõista, et
toimetajal pole lubatud kõigest kirjutada, mida ta öelda ta-
haks. Loomulikult polevat tsensor saanud lubada lõiku, mis
rääkis sellest, et paljudes maades on streigid seadusega
lubatud ja isegi sadade tuhandete osavõtjatega streigid on
välismaal harilik nähtus. Ometigi ei tarvitata streikijate
suhtes vägivalda, sest töölisel ise hoolitsevad selle eest,
et ei juhtuks korrarikkumisi. Maha tuli tõmmata ka see
lõik, milles tehti vihje, nagu oleks kohalik aadel süüdi
rahutuste puhkemises Liivimaal.¹⁹

Kogu kirjavahetus selle ühe artikli ümber on olnud
tihe ja kestnud kokku üle nelja kuu. Viimase kirja sellega

seoses on Babanov saanud 4. juulil 1905, milles Trükiasjade Peavalitsuse ülem teatab, et tsensori poolt esitatud selgitused on loetud põhjendatuiks ja et artiklit keelates on ta tegutsenud õigesti.²⁰

Juba 1905. a. algul vilksatas ajakirjanduses üksikuid teateid, et Peterburis on loodud komisjon uue trükiseaduse ettevalmistamiseks. Kui komisjon eesotsas salanõuniku senaator D.F. Kobekoga tegevust alustas, hakkas ajalehtedes järjekindlalt ilmuma teateid selle tegevusest. Vene- ja saksakeelsetest lehtedest nopiti välja ja avaldati peaaegu kõik, mis komisjoni tegevust valgustas. Erilist huvi pakkus see, mis oli otseselt seotud mitte vene keeles ilmuva ajakirjandusega. Pingsalt jälgiti arutlusi tsensuuri ümber. "Trükiseaduse läbivaatamise komisjon /.../ on nimelt otsustanud, et ainult V e n e k e e l s e d l e h e d tsensori alt vabastada tulevad, kuna teistes keeltes ilmuvate lehtede kohta praegune seadus maksuma tahetakse jätta," teatas "Eesti Postimees" "Revalsche Zeitungit" refereerides ja lisas: "Et see mõte, mille järel mitmesuguse mõõduga mõõta tahetakse, kord täide läheb, ei tahaks mitte uskuda."²¹

"Trükiseaduse uuenduse komisjoni" tegevuse suhtes tekitas kahtlusi ja ärevust see, et komisjonis polnud ühtegi tsaaririigi provintside ajakirjanduse esindajat. Hakati taotlema õigust komisjoni töös osaleda või vähemalt mitte-vene ajakirjandust puudutavates küsimustes kaasa rääkida. "Eesti Postimees" teatas juba mõni nädal pärast komisjoni tegevuse algust: "Tallinna Eesti lehtede toimetajad saatsivad /.../ ühise palve trükiseaduse uuenduse komissoni esimehe senator Kobeko kätte, et Eesti ajakirjanduse asemikka komissoni istumistest osa võtma lubataks tulla."²² Samalaadse palve sai komisjon Lätist ja tõenäoliselt ka mitmelt poolt mujalt.

Märtsikuus käis sellesama ettepanekuga komisjoni esimehe Kobeko jutul "Postimehe" toimetaja Jaan Tõnisson, kes tuli tagasi vägagi lootustandva tulemusega. Senaator olevat "Postimehe" toimetajat vastu võttes lahkesti nõu^usolemist avaldanud, et tema Eesti ajalehtede asemikka koosolekule kutsub, kui Eesti ajalehtede kohta käivad küsimused päevakorrale tulevad," võis "Eesti Postimees" oma lugejaid rõõmustada.²³ See "lahke nõu^usolemine" osutus aga lihtsalt ametniku manöövriks, novembris vastu võetud uus trükiseadus tehti ikkagi valmis kõrgete ametnike poolt kinniste uste ta-

ga.

Ent lootused ja kuuldused tsensuuri peatsest kaotamisest, mille tõenäosust suurendas rahvamasside aktiivse streigiliikumisega avaldatav surve tsaarivalitsusele, andsid ajalehtedele julgust esineda järjest nõudlikumalt. "Sakalast" võime lugeda: "Paneme siia nendest mõnedki punktid üles, millede täide saatmine, meie kindla arvamise järele, terve rahva soov oleks. Nende seas oleks kõige pealt: 1) s õ n a v a b a d u s. Sellega mõtleme muidugi kõigepealt trükivabadust. /.../ See oleks paljude teiste uuen- duste pant. Kuid sellega ühtlasi mõtleme sõnavabadust seltsides, mille puudumine praegu meie haridust edendavate seltside tegevust suutu kammitsasse köidab."²⁴ See ei ole enam varasematest aegadest tuttav ettevaatlik püüe "kitsast väravat" võimude heatahtlikkusele apelleerides kas- või pisutki laiemaks suruda.

Kõnekas fakt on läti haritlaste palvekirja avaldamine "Sakalas". Rohkem kui kahesaja allkirjaga palvekirjas, mil- le läti kunstnikud, kirjanikud, näitlejad, ajakirjanikud, kooliõpetajad jt. saatsid ministrite nõukogule, oli keak- sel kohal nõudmine kaotada eeltsensuur ja muud trükisõna kohta kehtivad piirangud. Selles öeldi: "Tsensuri-amet /../ ei luba ühtegi vähedagi tõsist küsimust: maa, omavalitsuse jne. asjus arutada, ei luba Vene tsenseeritud kirjandusest, ega isegi "Valitsuse Teatajast" ("Pravitelstvennõi Vestnik" - E.L.) mitte, ümberpanekuid teha. /.../ Sellepärast tule- vad kõik tsensuri-kitsendused ära lõpetada ja meie ajakir- jandusele kui ka raamatu-asjandusele antagu samasugused õigused nagu Vene ajakirjandusele antakse /.../; kõige pealt on vaja aga eeltsensuuri ja tema mitmekesisidust ära kaota- da."²⁵ Seda teksti avaldades võis toimetuse kindel olla, et lugejad hakkavad paralleele tõmbama - olid ju eesti ja läti ajakirjandus tollal ühesuguse surve all. Ühtlasi oli see aga ka avalikuks toetuseks naaberrahva püüdlustele.

Sõnavabaduse lubamisele 17. oktoobri manifestiga rea- geerisid eesti ajalehed esialgu tohutu vaimustusepuhanguga, kogu ajakirjandust läbis vabanemis- ja kergendustunne: "Sõ- na on vaba! Ajakirjanik võib tõtt ütelda /.../. Nii kerge on hingata! Nii kerge kui vangil, kes kaua, kaua aja järele sumpunud ja kinnistest ruumidest järsku kevadesse värskes õhu kätte pääseb..."²⁶ Seda hinnati kui kauaoodatud suurt ajaloolist hetke, mis mõtte ja sule vabastas: "Meie oleme

vabad! Esimest korda paistab meile vabaduse päike, esimest korda võtame sulle kätte, et vabalt oma mõtteid avaldada... Ei ole enam tsensorit takistamas, kes siamaani kui tina-koorem iga lehetoimetaja ja kirjamehe peal lasus. Mitte seda ei kirjutanud meie siamaani, mis meie mõtlesime, mitte seda, mis lugejale vaja oli, vaid ainult seda, mis tsensori poolt lubatud võis saada. Iga kirjatüki ja iga lause eesotsas seisis ikka väikene küsimus, "kas tsensor seda peaks läbi laskma?" /.../ Tarvitame kindlalt oma uut seisukorda, mis noor kodanline vabadus meile kätte on juhatanud," kirjutati "Eesti Postimehes".²⁷

Seega tõlgitseti sõnavabadust otsekohe ühtlasi kui trükivabadust. Seda kinnitab ka "Eesti Postimehes" ilmunud teade: "Meie käest küsitakse, miks pärast 17. okt. manifestis mitte selgelt trükivabaduse andmisest ei räägita. Selle peale võime kindlast hallikast saadud teate järele seletada, et manifestis nimetatud sõnavabaduse alla nähtavalt nii heasti suusõnalik kui trükitud sõna käib."²⁸ Samalaadse seletuse leiame ka "Sakalast". Leht kirjutab, et kuigi manifestis pole täpsustatud, kas sõnavabadus ka trükivabadust tähendab, pole ju teised manifestis lubatud vabadused ilma trükivabaduseta mõeldavad. Seega on manifestis kindlasti "üldesest sõnavabadusest" jutt. See aga just on üleüldise edu ja igasugu asjaolude paranemise pant."²⁹

Tegelik elu tõi varsti pettumuse nii lubadustes kui lubajas. Juba 19. oktoobril saatis Trükiasjade Peavalitsus välja ringkirja, milles teatati, et kuni uue trükiseaduse valmimise ja kehtestamiseni vanast seadusest tuleb juhinduda. Järelikult jääb alles ka eeltsensuur. Eestis ilmuvate ajalehtede toimetustele sai see teatavaks 21. oktoobril, misjärel kõik lehed selle teate ka avaldasid.

Pettumust ja protesti sel puhul väljendati ajalehtedes varjamatult ja vihaga. "Uudistes" kirjutati: "17. oktoobri konstitutsiooni-manifesti põhjal pidi vabast sõna õigus maksma hakkama; riigi kodanikud pidivad oma mõtteid suu ja sulega vabalt avaldada võima. Seda õigust ei ole meil.

Meie trükivabaduse kohta veel kena näitus. Juba aprilli-kuu algusel olivad kirjanik Eduard Vilde ja kunstnik Hans Laipmann ülemale trükivalitsusele palve saatnud, et neile luba antaks Tallinnas kun-

t i j a n a l j a l e h t e R e i n u v a d e r v ä l j a
andma hakata. 17. oktoobril ilmus manifest, mis riigile sõ-
navabaduse andis. 18. oktoobril tuli lubapalujatele ülemast
trükivalitsusest otsus, et neile kunsti ja naljalehe välja-
andmiseks m i t t e l u b a e i a n t a. Vaadake,
siin on meil trükivabadus! Nõnda täidetakse ametlikka lu-
badusi ja töotusi!"³⁰

"Aastakümnete pikkusel töötamisel ei ole tsensori puna-
ne pulk veel mitte ära kulunud ja ka Kõigekõrgema manifest
ei ole mitte tsensori pulka tõtsiks teinud. /.../ Meie ei
kirjuta neid ridasid mitte lusti pärast, vaid meie oleme se-
da pulka oma lehe minevase numbri juures jälle kibedasti
maitsta saanud," kirjutas "Besti Postimees".³¹

Nõudmist lehti endiselt enne ilmumist tsenseerida las-
ta nimetas "Postimees" seadusevastaseks, sest "17. oktoob-
ri manifesti läbi on Venemaal uus seaduslik riigi põhjus-
kord maksma pandud, mille järele t r ü k i v a b a d u s
välja on kuulutatud. /.../ Selles teadmises, et kõik Besti
mõtlevad ringkonnad meie seisukoha hääks kiidavad ja kait-
sevad, tahame riigi põhjuskorra mõttest kartmata kinni pi-
jada - tulgu, mis tuleb!"³²

Lõplikult oli selgeks saanud, et sõna- ja trükivaba-
dust ei kingita, vaid see tuleb kätte võidelda. Tegutsemi-
seks saadi julgust ka 20. oktoobril "Düna-Zeitungis" ilmu-
nud teatest, et Liivimaa kuberner olevat andnud Liivimaa
linnade ajalehtedele loa ilmuda eeltsensuurita ja seepärast
Riia ajalehed enam tsensuurist läbi ei käi.³³ Samas lehes
avaldati aga ka "Düna-Zeitungi" korrespondendi jutuaamine
riigisekretäri krahv Wittega. Sellest selgub, et provint-
side ajakirjanduse suhtes jääb kõik esialgu endistviisi,
kuigi eeltsensuuri ametlik kaotamine on juba kaalumisel.

Etteotsa võitluses trükivabaduse cest astus neil pae-
vil ajaleht "Postimees". 21. oktoobri numbris teatas toime-
tus, et nüüdsest peale ilmub leht ilma "eelkäiva tsensuuri-
ta", kuigi ülemtrükivalitsuse ringkiri konstitutsiooniga
lubatud sõnavabaduse kehtetuks tunnistab.³⁴ Samas numbris
avaldati ka mainitud ringkiri ning toimetuse poolt Trükias-
jade Peavalitsusele saadetud protestitelegramm. Selles oli
muuhulgas öeldud, et trükivabaduse kitsendamine on konsti-
tutsiooni rikkumine ning et toimetused panevad lehed seis-
ma, kui tsensuuri ära ei muudeta (!). "Postimees" kutsus
üles ka võitlusele sõna- ja trükivabaduse nimel: "Ilma tõ-
sise sõna-vabaduseta ei suuda meie rahvas nüüdsel ajal enam

ära elada - astume kui üks mees kõik vabaduse kitsendamise vastu välja."³⁵

Need avaldused tõid toimetusele tunnustavaid kirju lugejatelt. "Olen 40 aastat Postim. lugenud, kõik see aeg igatsusega seda tundi ehk silmapilku oodanud millal meie vaimu kammitsad katkevad. Olen tüdinud neist igavestest kaebustest: "ei peasenud lehte, jäi kitsasse väravasse kinni, ei tohi sellest rääkida!" /.../ Ajaleht ei ole ametnikude pärast olemas, ta on rahva elu soone tuksumine. On kord juba kitsendustest peasetud, siis mitte milgi tingimusel ennast enam võrku anda," kirjutas üks lugeja Peterburist."³⁶

"Postimehe" eeskujule järgnesid teised Tartus ilmuvad ajalehed. 22. oktoobril hakkas tsensori loamärkuseta ilmuma "Uudised", 25. oktoobril "Olevik", peagi ka saksa-keelsed "Nordlivländische Zeitung" ja "Baltische Wochenschrift". 27. oktoobril teatas eeltsensuurita ilmumisest "Sakala", viidates Liivimaa kubernerile loale: "... "Sakala", mis 18. oktoobril tsensuri sai saadetud, veel tänagi tagasi tulnud ei ole, aga õnneks, jõudis täna, 27. oktoobril meie armulise kubernerile herra seletus meile kätte, kus ta lubab, ajalehti ilma tsensurita trükkida, nagu lugejad seda järgmiselt leiavad."³⁷ Jääb mulje, nagu oleks "Sakala" tõepoolest kubernerilt seesuguse loa saanud. Seda järeldas nähtavasti ka "Olevik", kus kirjutati: "Sakala" teatab, et tema Liivi kubernerile poolt l u b a on saanud i l m a t s e n s u u r i t a ilmuda."³⁸ Siiski lisati kahtlevalt: "Ühegi teise lehele seda l u b a vist ei ole antud."³⁹ Luba muidugi polnud, aga ilmselt püüti selle teatega tsensorile ja kohalikele võimudele puru silma ajada. Ja paistab, et mingil määral see isegi õnnestus. Nii-
melt saatis tsensor kõigi ilma tsensuuri loata ilmuma hakanud ajalehtede kohta kaebused Riia Ringkonnakohtu prokurörile ja trükkiasjade Peavalitsusele juba järgmisel päeval pärast esimese tsenseerimata numbri ilmumist. Asitõendina on ta juurde lisanud ka "kuritegelikud" lehenumbri-
d.⁴⁰ "Sakala" kohta on kaebus kirjutatud aga alles 24. novembril, asitõenditeks on lehe 86. ja 87. number.⁴¹ "Sakala" esimene tsenseerimata number - 80. - oli ilmunud peaaegu kuu aega varem ja ka vahepealsed pole tsenseeritud! Lisaks leiame "Sakala" 85. numbrist paljuütlevad read: "Ütlasi ei ole "Sakalast" püüda 17. oktobert ü h t e

t ä h t e g i välja jäetud, mis tsensur maha oli tõmbanud.⁴²
Keerulisse olukorda sattusid Tallinnas ilmuvad ajalehed. Esimesena eestikeelsetest lehtedest avaldas manifesti "Teataja" 18. oktoobril, kusjuures see "Teataja" number on tsenseerimata. Selle eest kaebas Tallinna üksiktsensor J. Truismann "Teataja" peale prokurörile ning ajalehe järgmised numbrid on jälle tsenseeritud.

"Teatajat" ähvardav oht tegi nähtavasti ettevaatlikuks teiste ajalehtede toimetused, kes jätkasid veergude saatmist tsensorile. 24. oktoobril aga esitasid revolutsiooniliste tööliste esindajad toimetusele ultimatiivse nõudmise lehti tsensorile läbivaatamiseks enam mitte saata. "... Kui meie aga tööliste keelust hoolimata ikka veel edasi lehte peaksime tsensori kätte saatma, siis teatasivad meile saadikud, et tööliste omale meie kohta vaba tegevuse võimaluse jätavad," kirjutas "Eesti Postimees".⁴³

Et mingit ametlikku luba eeltsensuurita ilmumiseks ei olnud, ajalehtede kohal aga rippus tööliste ähvardus, otsustasid "Teataja", "Eesti Postimehe" ja "Uue Aja" toimetused ajalehtede väljaandmise ajutiselt katkestada. Sellest teatati kuberneriile koos nõudmisega tsensuur lõpetada. Teistele eesti ajalehtede toimetustele saadeti aga telegrammid, milles öeldi, et Tallinna ajalehed on alustanud streiki prototiks tsensuuri vastu ja kutsuti üles sellega ühinema.⁴⁴ "Teataja", "Eesti Postimehe" ja "Uue Aja" väljaandmine katkestati 25. oktoobril. Streigiga liitusid kohe mõlemad Tallinna saksakeelsed ajalehed "Revalsche Zeitung" ja "Revaler Beobachter" ning kohalik vene leht "Revelskija Izvestija". Ei puudunud ka streigimurdjad - "Valgus" ja "Ristirahva Fühapäeva-leht" jätkasid ilmumist.

Pärast Tallinna ajalehtede telegrammi saamist teatasid "Postimees", "Uudised", "Sakala", "Olevik" oma lugejatele, et nad streigiga liituvad. "Nüüd on kõik Tallinna ajalehed oma ilmumise seisma pannud, sest et inimesed lehtede ilmumist ilma eelkäiva tsensuurita nõuavad, Ülemtrükiavalitsus aga tsensuri-sundust kõrvale jätta ei taha. Et meie lugejate keskel seesama mõte valitseb, kui Tallinnas, siis ühineme Tallinna lehtedega ja paneme lehe tänase numbriga seisma, kuni eelkäiv tsensur ära kaotatakse," kirjutas "Postimees" 27. oktoobril.⁴⁵ "Uudised", mis ilmus kaks korda nädalas, teatas Tallinna lehtede streigist ja üleskutsest 28. oktoobril (eelmine "Uudiste" number oli ilmunud 25. oktoobril). Kuigi

"Uudistes" valgustati streigi põhjusi teisest vaatepunktist, otsustati seda ikkagi toetada: "Oma kodanlises argtuses on nemad (st. Tallinna lehed - E.L.), nende seas ka radikalne "Teataja", ise tsensuri küinte alla jooksnud - nad on, lehele ja trükikojale hädaohtu kartes, lehed ise tsenseerida annud. /.../ Seda Tallinna kodanliste lehtede argpüksust hukka mõistes, anname oma lugejatele teada, et meie "Uudiste" ilmumise siiski niikauaks seisma jätame, kui tsensuri-vabadus täiel määral maksmata on pandud. Seda teeme meie /.../, et oma solidariteeti ka kodanliste lehtedega üles näidata, kui selle otstarbeks vabaduste kättevõitlemine on."⁴⁶

Streigiga seotud asjaolusid selgitades kirjutas "Eesti Postimees", et toimetused pidasid õigemaks lehed ise seisma jätta, kui lasta nad seisma panna. "Meie ei ole veel mitte mahti saanud, nagu väljamaa lehed seda teevad, oma lehele kahte sorti toimetajaid muretseda, ühed lehte tegevalt juhima, teised aga lehe sisu eest tarvilisel korral kinni istuma, nii et leht, kui kohtu otsus "vastutava toimetaja" kinni mõistab, "tegeva toimetaja" juhatusel endist viisi ilmuda võib." Saksamaal olevat sotsiaal-demokraatliku ajalehe "Vorwärts" "sidimise redaktorid" nii sageli ametis, et ühes naljalehes ilmunud sel puhul Moabiti vangla pilt allkirjaga: "'Vorwärts'i" toimetuse ruumid". Meia lehtedel aga on vastutavad ja tegevtoimetajad enamasti ühed ja samad inimesed ning nende kinnimineku korral ei saaks lehed üldse ilmuda. "Kui aga /.../ asjaolu seda nõuab, küll siis ka meiega lehed end asja seisukorra järel sisse seavad ja "sidimise redaktorid" ametisse panevad," lubas "Eesti Postimees".⁴⁷

Lahendus streigi asjus saabus siiski enne, kui sellest ajalehtede üldstreik välja jõudis kasvada. Tallinna lehtede väljaastumine sundis võimuseid kiiresti kompromissi pakkuma. 27. oktoobril kutsuti streikivate ajalehtede toimetajad kuberneri juurde. Seal saavutati kokkulepe, et tsensor vormi täiteks küll lehed enne trükkimist üle vaatab, kuid tema kustutamisi-kärpeid pole vaja arvestada. Ka tsensuuriluba lehe alla enam ei trükita, sisu eest vastutavad toimetajad nüüd ise.⁴⁸

Streigiga saavutatut hindas "Teataja" üsna optimistlikult: "Nüüd sai meile jälle võimalikuks ajutiselt töötama hakata ja lootuse järele lahendamates oludes. Millal aga meie seisukord täitsa kindlaks saab, seda näitab tulevik; me soovime, et see aeg ligemal oleks, kui me seda loota julge-

me."49

Seaduslikult garanteeritud sõna- ja trükivabadust ajakirjandus 1905.-07. a. revolutsiooniga ei saanudki. Lühiajaline tsensuurisurve lõdvenemine saavutati seadustele ja võimudele vastu hakates. Sellest kirjutades märkis "Sakala": "Meie, kes meie siinse poliitikalise elu keskel seisame, teame, et meil trükivabadust ametlikult veel praegugi mitte olemas ei ole, vaid et ajakirjandus seda vägivaldselt enesele on kiskunud."⁵⁰

24. novembril 1905 kuulutati välja uus trükiseadus, mis eeltsensuuri ametlikult tühistas.⁵¹ Seda seadust oli ajakirjandus oodanud suurte lootustega, kuid ka nüüd jäi tegelik trükivabadus tulemata. Beltsensuur asendati järeltsensuuriga, endiselt jäi kehtima kuulutuste eeltsensuur ja keisrikoja tsensuur, keelati kirjutada streikidest jm. revolutsioonilistest väljaastumistest. Järeeltsensuuri tingimustes sattusid ajalehed varasemast veelgi raskemasse olukorda. Kui neist tagantjärele midagi kahtlast leiti, võis politsei tsensori korraldusel lehenumbriid arestida ja ära korjata. Ühtlasi algatati kohtuasi. Kohtul oli õigus arestitud väljaanne kuni kohtuotsuse väljakuulutamiseni seisma panna (mis väljaandjale tähendas suurt majanduslikku kahju). Nn. kuritegeliku sisuga numbri eest võis kohus lisaks kriminaalseadustiku karistustele määrata ka suuri trahve (kuni 500 rubla) või vanglakaristust 2 kuust kuni 1 aasta 4 kuuni.

Ajakirjanduse rahulolematuse uue trükiseadusega oli üldine. "Eesti Postimees" kirjutas uut seadust tutvustades: "... valitsus on nüüd ühe seaduse valmis teinud, mis valitsuse asutuste ja ametnike tegevuse kõik arvustamised ära keelab. Meie küsime valitsuse käest, kuda see ühendatav on, et Venemaa Keiser sõnavabadust lubab ja valitsus selle sõnavabaduse kaigastega surnuks lööb."⁵²

Uus seadus tegi ajalened küll mõnevõrra ettevaatlikumaks, kuid siiski ei kadunud ajalehtede väljaastumistes julgus ja otsekoheus. Nii võis ajaleht "Kiir" 1905. a. ajakirjandusele tagasivaadet tehes nentida: "Võib ütelda, et ajakirjandus 1905. a. oktoobri päevadest kuni detsembri alguni tõeste värske, mehisemat värvi näitas."⁵³ Vaikima sai seda ajakirjandust sundida veel vaid repressiivsete vahenditega.

Kui 1905. a. detsembri algul kuulutati välja sõjaseisu-

kord, anti kindralkuberneridele õigus karistada ja sulgeda "kahjuliku suunaga" väljaanded oma otsusega. Kohe algaski "kuritegelike" ajalehenumbrite arestimine: 2. detsembril arestiti "Uudiste" 93. number,⁵⁴ 5. detsembril arestiti ja korjati ära "Teataja" nr. 263,⁵⁵ 6. detsembril "Uudised" nr. 94,⁵⁶ "Uudiste" 96. number ei saanud üldse ilmuda.⁵⁷ Ka sulgemist ei tulnud kaua oodata. "Eesti Postimehe" ja "Uue Aja" viimane number ilmus 10. detsembril, viimane "Teataja" 12. detsembril. 1906. a. jaanuari esimesel poolel tabas sama saatus ka "Uudiseid". Kõigi nende ajalehtede sulgemise põhjus oli "kahjulik suund", sulgemise põhiliseks motiiviks aga 27.-29. nov. 1905 Tartus toimunud rahva-asemike koosolekute kirjelduste ja otsuste (nii aulakoosoleku kui Bürgermusse omade) avaldamine.⁵⁸ 1906. a. jaanuari algul suleti sõjaseaduse kehtimise lõpuni ka "Sakala" ja "Olevik".⁵⁹ 1906.-07. a. jooksul suruti vaikima enamuses vähegi radikaalsemat hoiakut näidanud väljaandeid, sealhulgas alles tärganud revolutsiooniline töölisajakirjandus. Täielikult reaktsioon ajakirjandust siiski tasalülitada ei suutnud. Pärast sõjaseaduse kaotamist hakkas osa suletud ajalehti taas ilmuma, asutati juurde uusi ajalehti ja ajakirju. Väljaannete üldarv mõnevõrra küll kahanes: 1908. a. ilmus 74 nimetust, sealhulgas 30 ajalehte, 1909. a. 69 nimetust, neist ajalehti 26 ja 1910. a. olid vastavad arvud 78 ja 29, kuid revolutsiooni-eelse taseme ületas siiski ligikaudu kahekordselt.

Pole kahtlust, et 1905-1907. a. revolutsioon kiirendas eesti ajakirjanduse arengut nii kvantitatiivses kui kvalitatiivses mõttes. Eriti oluliseks kvaliteedimuutuseks tuleb pidada seda, et ajakirjandus tõestas neil päevil oma suutlikkust ja jõudu ideoloogilise ja poliitilise võitluse vahendi rollis selle sõna tänapäevases tähenduses. Lähtusid ju tollal kõik ajakirjanduse vastu suunatud sanktsioonidki ajakirjanduse kui poliitilise relva hinnangust.

Viited:

1 Vt. J. Lilienbachi järelsõna raamatus: W. Lwow-Rogatshewski. Trükisõna ja tsensuriamet. Tln., 1909, lk. 126.

2 Olevik, 17.V 1905, nr. 38.

3 Маркс К. Запрещение "Leipziger Allgemeine Zeitung". - К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. I., с. 167.

- 4 Naiteks oli 1904.a. "Teataja" tiraaž 8 700- 16 000, 1905.a. "Uudistel" 10 000-11 000, "Uut Aega" trükiti 1905.a. 18 000, "Postimeest" umbes 10 000ek. (Andmed tiraažide kartoteegist Tartu Ülikooli žurnalistika-kateedris).
- 5 Laul, E. Eesti töölisajakirjanduse ajalooost. Tln., 1962, lk. 28.
- 6 Samas, lk. 40. Raske on siiski uskuda, et Peterburis välja antud "Töölise" üksainus number sai kujuneda "bolševike üle-eestimaaliseks haalekandjaks".
- 7 Siinkohal vajab korrigeerimist O. Kruusi väide, et esimene streik eesti ajakirjanduses leidis aset 1910.a. (Vt. O. Kruus. Apokriivalisi lugusid kirjan-dusloost. - Kultuur ja Elu, 1966, nr. 3, lk. 53 ja O. Kruus. Eesti ajakirjanike streik 1910. aastal. - Keel ja Kirjandus 1982, nr. 1, lk. 21-27.). See, mis juhtus 1910. a. "Virulase" toimetuses, oli eeskätt toimetaja M. Antje ning toimetuseliikmete omavaheli-ne konflikt, millel polnud laiemat poliitilist taga-põhja ega kolapinda. Teatava reservatsiooniga võib giin muidugi näha ühe väikese kollektiivi streiki oma ülemuse vastu, et saavutada talle esifatud nõudmiste täitmine. Esmakordselt streigiti eesti ajakirjandu-ses siiski 1905.a. oktoobrikuu lõpupaevadel, põhinoud-miseks sõna- ja trükivabadus. Sellel streigil olivaiel-damatu poliitiline tähtsus nii eesti ajakirjanduse arengu kui tollase ühiskondliku võitluse seisukohast.
- 8 О даровании некоторых облегчений и удобств отече-ственной печати. 6. апреля 1865. - Полное собрание за-конов Российской империи. 1865, Т. XL, 41988.
- 9 О некоторых переменах и дополнениях в действующих ныне цензурных постановлениях. - Там же, 41990.
- 10 Olevik, 27. I 1905, nr. 8.
- 11 Olevik, 28. III 1905, nr. 25.
- 12 Eesti Postimees, 23. VII 1905, nr. 56.
- 13 Olevik, 17. V 1905, nr. 38.
- 14 Samas.
- 15 Postimees, 8. III 1905, nr. 55.
- 16 RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 204, l. 16.
- 17 Samas, l. 17.
- 18 Samas, l. 13-15.
- 19 Samas.
- 20 Samas, l. 24.
- 21 Eesti Postimees, 17. II 1905, nr. 13.
- 22 Eesti Postimees, 3. III 1905, nr. 17.
- 23 Eesti Postimees, 21. III 1905, nr. 22.
- 24 Sakala, 21. III 1905, nr. 22.
- 25 Sakala, 28. IV 1905, nr. 32.
- 26 Sakala, 31. X 1905, nr. 81.
- 27 Eesti Postimees, 19.X 1905, nr. 82.
- 28 Eesti Postimees, 22. X 1905, nr. 83.
- 29 Sakala, 27. X 1905, nr. 80.
- 30 Uudised, 28. X 1905, nr. 83.
- 31 Eesti Postimees, 28. X 1905, nr. 84.
- 32 Postimees, 28. X 1905, nr. 236.
- 33 Duna-Zeitung, 20.X 1905, nr. 230.
- 34 Postimees, 21.X 1905, nr. 230.
- 35 Postimees, 27. X 1905, nr. 235.
- 36 RAKA, f. 2111, nim. 2, s.-ü. 9, l. 2.
- 37 Sakala, 27. X 1905, nr. 80.
- 38 Olevik, 1. XI 1905, nr. 83.

- 39 Samas.
- 40 RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 204, l. 5, 6, 27, 32.
- 41 Samas, l. 30.
- 42 Sakala, 14. XI 1905, nr. 85.
- 43 Besti Postimees, 28. X 1905, nr. 84.
- 44 Vt. Postimees, 25. X 1905, nr. 233 ja Uudised, 28. X 1905, nr. 83.
- 45 Postimees, 27. X 1905, nr. 235.
- 46 Uudised, 28. X 1905, nr. 83.
- 47 Besti Postimees, 28. X 1905, nr. 84.
- 48 Postimees, 28. X 1905, nr. 236.
- 49 Teataja, 28. X 1905, nr. 231.
- 50 Sakala, 7. XI 1905, nr. 83.
- 51 О временных правилах о поврежденных изданиях. - Полн. собр. законов Российской империи. Собр. 3, Т. XXV, 26962.
- 52 Besti Postimees, 26. XI 1905, nr. 92.
- 53 Kiir, 15.(28.) XII 1906, nr. 1.
- 54 RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 205, l. 121.
- 55 Teataja, 6.(19.) XII 1905, nr. 264.
- 56 RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 205, l. 116.
- 57 Uudised, 23. XII 1905, nr. 98.
- 58 Vt. RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 205, l. 49, 101.
- 59 Samas, l. 119.

Punktiirjooni Academia Journalistica
pikalt teelt

Sulev Uus

Ajakirjanikuks ei õpetata,
ajakirjanikuks õpitakse ...

Juhan Peegel

Selle sententsiga on tähelepanu juhitud väga lihtsale, aga väga olulisele tõele: ajakirjanikutöö on loominguline töö, ja nagu iga loov amet, nõuab ajakirjanikuamet eeldusi ning seesmist tahtmist neid eeldusi arendada. Ent mõistagi ei ole püütud õppimist ja õpetamist vastandada, need on ühe lehe kaks külge.

Tartu Ülikoolis on ajakirjandust õpetatud ja õpitud kolm ja pool aastakümnet, tänavu kevadel lõpetab juba 33. lend. Kõiki neid on õpetanud Juhan Peegel.

See võib-olla üllatab, aga algust tuleb otsida juba isikukultuse kõrgajast, mil olukorda ülikoolis iseloomustasid "nõiajaht", Stalini "tähtteose" "Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus" sundkorras õppimine õppejõudude seminarides sm. Rõbkini ja teiste temataoliste juhatuse all ning muud vägistavad vahendid. Aga küllap ülikool sellepoolest ongi ülikool, et mõtte liikumist, edasipürgimise soovi ei õnnestu temas millalgi ega millegagi päriselt lämmatada. Olgu peale, et need on sageli sunnitud rüütuma ajastule omasesse vormi.

TRÜ rektorile
(õppeprorektori kaudu)

Ajalehtede arvu suurenemisega ja ajakirjanduse tähtsuse määratu tõusuga Eesti NSV-s on suurenenud vajadus ka spetsiaalse ettevalmistuse saanud ajakirjanike järele.

Nii kõrgelennuliselt algab ajaloo-keeleteaduskonna dekaani kt. allkirjaga kiri, pärit 16. augustist 1952. Tehakse ettepanek, et ülikoolis juba käesoleval semestril "avataks eri osakond ajakirjanikkude ettevalmistamiseks, nn. "žurnalistikaosakond". Üliõpilasi soovitatakse sinna vastu võtta 25, kusjuures osa üliõpilasi lubada üle minna eesti keele ja kirjanduse erialalt.

Ka see pole päris algus. Ülikooli arhiivis leiduvatest ajaloo-keeleteaduskonna kateedrijuhatajate koosolekute protokollidest nähtub, et jutud uuest erialast käisid juba eelmisel semestril. Nii seisab 31. mai koosoleku protokollis, et dekaan E. Laugaste pani ette eesti filoloogია baasil luua uus eriharu - ajakirjanduse eriharu. Koosolek toetas teda. Samm-sammult asjade käiku jälgida on aga raske. Näiteks sama aasta 29. augusti koosoleku päevakorras oli ühe punktina žurnalistikaosakonna asutamise küsimused ja õppeplaani kinnitamine, aga protokollis pole ridagi. Nüüd teame, et osakonna avamiseni jäi peaaegu veerand sajandit.

Tollal jätkus lugu nõnda. 1953. a. 12. veebruari koosolekul informeeris dekaan E. Laugaste, et Kõrghariduse ministeerium on nõus lubama žurnalistika eriharu eesti keele osakonna baasil, mitte osakonnana, nagu taotles teaduskond. 1952. aastal vastuvõetud üliõpilastest otsustatakse umbes 10 eraldada 1953/54. õppeaasta kevadsemestril sinna harru. Õppeplaani viimistlemiseks moodustatakse komisjon koos seisus K. Taev, J.V. Veski, J. Peegel, L. Roots ja E. Laugaste. Aluseks oli muidugi Moskva tüüp-õppeplan, lisaks eesti filoloogide oma.

25. novembri koosoleku protokollist:

"žurnalistika eriala õppeplan.

Vastava komisjoni nimel esitab õppeplaani projekti aspirant J. Peegel. Vaieldakse loogika, psühholoogia ja pedagoogika ümber, mis tüüpplaanis on fakultatiivsed. Plaan jäetakse (E. Laugaste ettepanekul) veel arutada eesti filoloogia kateedritega ja loogika-psühholoogia kateedritega." Detsembrikoosolekul otsustatakse loogika ja psühholoogia jätta fakultatiivaineteks, seevastu lisada õppeplaani eesti kirjakeele ajalugu. Arutati mis arutati, 1954. aasta septembris hakati esimest korda Tartu Ülikooli pikas ajaloos õpetama ajakirjandust kümnekonnale noorele, kellel Juhan Peegli sõnutsi oli haruldaselt hea tahtmine ajakirjanikuks saada.

Peatusime žurnalistika eriharu sünnilool nimme pikemalt, näitamaks, kui raskelt uus eriala ülikooli seinte vahele jõudis. Edaspidisest on Juhan Peegel korduvalt kirjutanud-kõnelnud, s.h. sellessamas sarjas "Fakt, sõna, pilt" (vt. näiteks nr. II). Seepärast jätkame punktiirjoones.

See, et uut eriala hakkas vedama Juhan Peegel, polnud juhus. Kes sobinuks selleks paremini, kui sõja läbi teinud noor mees, kes üliõpilas- ja algul aspirandipõlveski "Postimehes"/"Edasis" töötades oli näidanud end võimeka sulemehe ja organisaatorina? Ka teadustöö edenes, selsamal 1954. aasta sügisel, napilt rohkem kui kuu pärast aspirantuuri lõpetamist, väitles ta ennast filoloogiakandidaadiks. Nõnda polnud tarvis pead murda sellegi üle, kes peaks juhendama žurnalistika eriharuga enam-vähem koos sündinud žurnalistikaringi.

Esimesed erikursused, mida J. Peegel luges, olid fõljeton ajalehes ja olukirjeldus ajalehes. (Siinkirjutajal on tänaseni meeles see nõudlikkus sulamis heatahtlikkusega, millega Juhan Peegel katsus läbi meie teadmisi neist rasketest ajakirjandusžanritest, mis pole kaugeltki igale ajakirjanikule käeperi.)

Lisandusid muud ajakirjandusžanrid, kaasaegne välismaine ajakirjandus, loomulikult eesti ajakirjanduse ajalugu, eriseminarid, praktika juhendamine. Erialaaineid õpetama tuli kogu aeg kutsuda inimesi väljastpoolt ülikooli, eeskätt lähimaid kolleege "Edasi" toimetusest. Pikka aega õpetas suurt nõukogude ajakirjanduse teooria ja praktika kursust Olaf Utt. Veel hiljem tulid abimeesteks juba ajakirjandusharu enda vilistlased. Õpetajaid on leitud ka ülikooli enda allüksustest (näit. helistudiost).

1957. aastal läks ellu esimene lend. Esimestena on nad väärt siinkohal ära nimetada: Reet Arrak (Mürk), Elmar Kuus, Harri Lehiste, Voldemar Lindström, August Luur, Endel Mallene, Ene Maremäe (Veiper), Ine Viiding. Ametlikult nad ajakirjanikukutset ei saanud, diplomile kirjutati "filoloog, keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja". Samamoodi küis järgmise 6 lennu käsi. Kokku tegi see 53 lõpetanut.

Alles 1964. aasta 6 lõpetajat said kvalifikatsioonini "filoloog, kirjanduslik töötaja". Teisele perioodile oligi ise loomulik, et eeskätt pedagoogiliste ainete piiramise arvel

täienes plaan puhtajakirjanduslike ainetega, ära jäi pedagoogiline praktika, pikenes praktika toimetustes. Ümberkorralduste eestvedamist soodustas asjaolu, et 1964. aastal valiti Juhan Peegel ajaloo-keeleteaduskonna dekaaniks, kelleks ta oma saarlaslikult töökal, aga ka pisikesi krutsakeid möönval viisil oli 1967. aasta sügiseni. Sellesse perioodi jäi ka ajakirjandusalaste sotsioloogiliste uurimiste taassünd Nõukogudemaal, milles olulisel kohal oli 1960. aastate keskel alanud "Edasi" mitmekülgne uurimine. See lisas põhimõtteliselt uusi jooni ka tulevaste ajakirjanike koolitamisse. Eriti tugevnes sotsioloogiline suund Marju Lauristini asumisega tööle žurnalistika eriala vanemõpetajana 1972. aastal. Eesti ajakirjanduse ajaloo õpetamisele lisas tuuma dotsent J. Peegli üha sügavam sissevaade annustesse aegadesse, mida päädis doktoritöö "Eesti ajakirjanduse algusperiood (1766-1857)" edukas (18:0) kaitsmine Moskva RÜ žurnalistikateaduskonnas 1973. aasta detsembris. "Dots. J. Peegel on rajanud žurnalistika eriala TRÜ-s ja juhtinud seda tänaseni väga edukalt." See on väljavõte eesti keele kateedri koosoleku protokollist aprillist 1977. J. Peegel valiti professoriks, kutsekinnitus tuli 1978. Siis juhtis Juhan Peegel juba žurnalistikaosakonda.

Kolmanda, omaette osakonna perioodi lähtepunktiks oli NLKP Keskkomitee otsus "Ajakirjanduskaadri õpetamisest ja kvalifikatsiooni tõstmisest", pärit 1975. aastast. Otsuse täitmise tagamiseks analüüsis EKP Keskkomitee ajakirjandussektor Eesti ajakirjanikkonda hariduse ja vanuse poolest. Filoloogiateaduskonna nõukogu 22. märtsi 1976.a. koosolekul nenditi, et vajaliku kaadri tagamiseks on otsustatud laiendada ning tõhustada ajakirjandustöötajate ettevalmistamist TRÜ-s. Ülikool omalt poolt pani kirja tehnilise varustuse jm. vajadused ning esitas sellekohase taotluse Eesti Kõrgharidusministeeriumile ja EKP Keskkomiteele.

1976. aasta suvel võetigi esimest korda vastu üliõpilasi TRÜ filoloogiateaduskonna žurnalistikaosakonda. Uus oli ka vastuvõtu kord: enne eksameid tuli üliõpilaskandidaatidel läbi teha loominguline konkurss, millele pääsemine omakorda eeldas suhet ajakirjandusega (avaldatud kirjutised, toimetuse soovitus). Soovijaid oli üle 40, pärast kirjalikku tööd ja põhjalikku vestlust konkursikomisjoniga lubati

võistluseksamitele 14 noormeest ja 18 neidu, kelle hulgaast eksamid sõelustid välja 25 esimest ajakirjandusosakonna üliõpilast. Loomingulise konkursi korraldus on jäänud põhimõtteliselt samasuguseks, ainult vastuvõetavate arv on järgmistel aastatel olnud kümne võrra väiksem - ainult 15. Soovijate rekord on pärit 1988. aastast - üle 50.

Omaette osakond tähendas erialaainete hulga ja mahu kasvu, tähendas ka spetsialiseerumise võimalusi pressi, ringhäälingu- või teleajakirjanikuks. Hagi Seini eestvõtul, suuresti üliõpilaste ühistööga, valmis 1982. aastal keeltemajas ringhäälingu- ja telestuudio, mustvalge tehnika saadi Tallinnast 1981. Peahoone keldrisse sisustati fotolabor. Kui füüsikud peahoonest Tähe tänavale kolisid, sai osakond endale vanas füüsikatiivas auditooriumi 238 ja kaks ahtakest tööruumi. Hiljem õnnestus juurde kaubelda veel nurgaruum, mis sobib hästi seminarideks, aga kus saab väiksele seltskonnale ka loenguid pidada.

See oli juba oma kateedri ajal. Mitu aastat elas osakond eesti keele kateedri hoole all, kuhu tulevased ajakirjanikud olid antud 1954. aastal. Siis lisandus ülikooli uus, 81. kateeder.

Eesti NSV Kõrg- ja Keskkhariduse Ministeerium

Käskkiri

04.09.79. nr. 234

Kateedri moodustamisest

Tartu Riiklikule Ülikoolile

Seoses Tartu Riikliku Ülikooli taotlusega

käsin:

moodustada Tartu Riiklikus Ülikoolis žurnalistika kateeder arvates 1. septembrist 1979.

Minister I. Nuut

Kateedri juhatajaks valiti professor Juhan Peegel, kes samuti nagu teised õppejõud toodi eesti keele kateedrist vastloodud kateedrisse üle.

See kõik oli pühapäevapool. Pühapäeva pole argipäevadeta. Osakonna argipäevad aga pakkusid ka muresid ja komistuskive.

Eespool nimetasime spetsialiseerumist. Esimesel, suurel kursusel oli see kolme lehte loomine lihtne, edaspidi hakkas kammitsema jäik finantseeskiri, mis nõuab, et aka-

deemilises rühmas olgu vähemalt 8 üliõpilast. Eriti täbaraks läks 80-ndail aastail, kui noormehi hakati ülikoolist sõjaväkke võtma. Mõned kursused kuivasid lausa kokku, erialarühmadest ei saanud juttugi olla. Teine rumal eeskiri ei näe ette, et kohakaaslasest õppejõud võib elada Tallinnas, õpetada Tartus. Stagnaaajale iseloomulik mehaaniline koondamine ei läinud mööda ka ülikoolist ega žurnalistikakateedri õppejõukohtadest. Kõik see kokku jättis osakonna lõpuks ilma aastaid ringhäälingu- ja telespetsiaalsust vedanud hinnatud õppejõududest Andrus Saarest ja Hagi Seinist. Ka tunnitasu-fond on aasta-aastalt kokku kuivanud, samal ajal kui õppetöö parema diferentseerimise ja süvendamise huvides oleks just vaja järjest rohkem välisõppejõude rakendada...

Raskused raskusteks, osakond sai jalad alla. 1981. aasta kevadel anti Tartu Ülikooli ajaloos esimest korda lõpetajatele diplomid, kus kvalifikatsiooniks oli märgitud "ajakirjanik". Viis aastat tagasi üheskoos alustanud veerandsajast jõudis nüüd eesmärgile 17, nende seas kaks tänast kateedri õppejõudu: Krista Aru ja Aune Unt. Esimene lend parandas osakonnakaaslastele "Academia Peegeli aukoodeksi", milles tolle aja kohta lausa juhanpeegellikult inimlikus laadis olid kirjas ajakirjaniku kohustused. Olgu sellest näiteks paar punkti:

- * Ma ei tee ajakirjandust endale ega peatoimetajale, vaid inimestele.
- * Ma suhtun oma loo kangelasse kui inimesesse, mitte kui materjali.
- * Ma võitlen tühjade sõnade ja vale vastu.
- * Ma austan mitte ainult enda, vaid ka teiste õigust isiklikele arusaamadele.

Tõsi küll, Juhan Peegli energilisel pealekäimisel nimetati academia peatselt ümber Academia Journalistica'ks, aga ega nimi sisu muuda.

Heaks tavaks sai ka üliõpilaste toimekas osalus ajakirjanduse uurimises, kaasa arvatud sotsioloogiliste uurin-gute korraldamises. Auhinnatõid pole keegi kokku lugenud, aga preemiat ja diplomiteta pole jäänud ükski aasta. Paljude diplomitööde tuum on laiemas üldsusesni jõudnud sarjade "Fakt, sõna, pilt" ja "Festi ajakirjanduse ajaloo" kogumikes.

Ajakirjanikuks ei õpetata, ajakirjanikuks õpitakse ... Seda tõde ei lase unustada igakevadine loominguline ates-teerimine, mis sunnib loenguil-seminares kuulnud tarkusi

loomingus proovima mitte ainult praktika ajal (kokku 30 nädalat), vaid ka õppeaasta kestel. Töökaimad suudavad vene-
matel kursustel ühitada õpinguid koguni 1/2 kohaga töötami-
suga (eeskätt üleaedses - "Edasi" toimetuses või ülikooli
enda lehes).

Märkimist nõuab ajakirjanikukutsesele omane ühiskondlik
aktiivsus, Iseäranis õhutas seda "fosforiidisõda". Kaalukas
on osa rahvussümboolika rehabiliteerimisel, korporatsiooni-
de jt. üliõpilasühenduste taaselustamisel jne. Et pilt eba-
realistlikult roosaks ei kipuks, nentigem, et kõiges pole
sellist järjekindlust olnud. Näiteks üliõpilaste omava-
litsuse ideest haarati õhinal kinni. Kateeder toetas seda
igati, tõmmates üliõpilasi õppetöö korraldamist ja sisu aru-
tama, pakkudes neile suuremat iseseisvust. Paraku õhin rau-
ges, ei suutnud seda ülal hoida kateedripoolne taganttorki-
minegi. Muidugi on põhjus ka selles, et OV lahtimõtestami-
sel valitses kogu ülikoolis suur segadus. Aga vähemalt tea-
duskonna ja ülikooli nõukogus istuvad ka üliõpilaste esin-
dajad ja saavad üliõpilaste huvide kaitseks sõna sekka öel-
da. Ajakirjandusüliõpilasi esindav Ülo Veldre igatahes pole
suu peale kukkunud.

Ka punktiirjoones ei jõua ülevaadet anda kõigest sel-
lest, millest seisab koos elu žurnalistikaosakonnas.

Mullu kevadel ulatati diplom (pealegi kiitusega) juba
osakonna 100-ndale lõpetajale, selleks osutus nüüdne "Maa-
lehe" korrespondent Anneli Sihvart. Üldse on ülikoolist age
ajakirjanikuhariduse saanud 380 inimest. Osa neist kaugõppe
teel.

Kaugõpe on käinud ja käib mitmeti.

Esiteks: ajakirjandus kui eesti filoloogia üks eriala.
Eelduseks on töötamine ajakirjanduses. Seitsmekümnendail aas-
tail oli selliseid kaugõppureid mõnigi kord lõpetajate seas
rohkem kui statsionaarseid üliõpilasi. Sel kümnendil pilt
muutus, maksimum on olnud 3 kaugõppijat (1981. aastal), mõ-
ni aasta on päris tühi olnud. Arusaadavalt on sel viisil
raske nii õppida kui õpetada (pole kaaslaste toetust, ühele
üliõpilasele loenguid ei pea). Aga selline võimalus erialast
kõrgharidust omandada peab olema, seni kui toimetustes on
õppimisealisi kõrghariduseta inimesi.

Teiseks: 1982. aastal pandi alus uutmoodi kaugõppele -

ajakirjandust õppima võeti 25 meest-naist, kel juba kõrghoolidiplom mingil muul erialal. Vastuvõtt ilma eksamiteta, nõutav töökoha soovitus-taotlus. Hilisematel aastatel on erandkorras jutule võetud ka neid, kelle põhitöö on muu, aga ajakirjanduses kaasalöömine pidev, eeldused (ka elukutse muutmiseks) olemas. Õpiaeg kestab 3 aastat 10 kuud, sest alustatakse III kursuselt. 1986. aastal lõpetas esimene lend topeidiplomiga ajakirjanikke, tänanu on järg kolmanda lennu käes (pāris iga aasta pole vastuvõttu). Kõnealuselt seltskonnast mingisugusegi pildi saamiseks nimetagem mõnesid esimese lennu 16 lõpetanust: Maimu Berg, Aadu Hiietamm, Ewe Kaselaan, Monika Kokk, Mare Põldmäe, Ralf R. Parve, Jaan Rommot, Kirill Teiter.

Selline kahe kõrghariduse sümbools peaks parimini lahendamata igipõlise vaidlusküsimuse: kumb on ajakirjanikule tähtsam, mingi valdkonna süvatundmine või professionaalsed ajakirjanikutarkused? Kuigi enda tarbeks on ülikool selle küsimuse ammu lahendanud, muidu poleks ju mõtet vaeva näha tulevaste ajakirjanike koolitamisega. Ülikool annab hariduse (kuigi leidub neidki, kes näeksid teda omamoodi kõrgema kutsekoolina), mingi valdkonna asjatundjaks koolitavad töö ja ajakirjaniku enda tahtmine edasi rühkida teel, mille alma mater kätte juhatab. Igatahes ei pea vett puhuti küllalt hāalekalt kuulutatav käibearvamus, et žurnalistikaosakond koolitab vaid kultuuriajakirjanikke. Vilistlaste töökohtade analüüs kinnitab vastuvaidlematult, et kultuuriajakirjanike osa on tegelikult küllalt väike, töötatakse kõikmõeldavais väljaannetes ja osakondades ning saadakse hakkama, head ajakirjanikud hāsti, keskmised keskmiselt. Üksainus näide: "Edasi" majandusajakirjanikud on (ühe erandiga) puha žurnalistikaosakonna vilistlased. Aga missugune leht kälvitas viimaste aastate radikaalsemad majandusotsingud meie vabariigis (IME)?

Igale diplomile sugeneb aastatega āmblikuvõrk, kui seda ei tuulutata. Üksnes omapāi uute teadmiste talletamisestki jääb väheseks, āra kulub ka süstemaatilisem õppimine. Juhan Peegli eestvõttel, koostöös kirjastusega "Perioodika", on ülikool sellist õppimievõimalust pakkunud eeskātt meie kohalike väljaannete tōotajatele. Asjaosalised ristsid need 11-kuulised kursused Juhan Peegli eraülikooliks. See "eraülikool"

andis aastail 1966-1972 103 lõpetajat, siis tuli paus, jätk 1980-82 ja viimati 1987. aasta lisas veel üle 60, nii et viimasele lõputunnistusele kirjutati numbriks 171. (Osa ajakirjanikke jõudis siin teadmisi täiendada korduvalt). Kursuste tarbeks koostas J. Peegel mahuka õppevahendi "Ajal-eht", millest ilmus 2 trükki ja mis pole oma tululikkust täielikult minetanud tänini.

Vahemärkus: koostöös Kirjastuskomiteega sisustas J. Peegel täienduskursused ka kirjastuste töötajatele.

Praegu käib ajakirjanike täiendusõpe ülikoolis teisi-ti, laiemalt (aga vaevalt et palju sügavamalt).

J. Andropovi peasekretäriks olles püüti NLKP Keskkomi-tee 1983. aasta juunipleenumil dogmadesse tardunud ideolo-o-giasfääri liikvele raputada. Küllalt palju õigeid sõnu kõ-neldi ajakirjanduse rollist ühiskonnas, selle suurendamise teedest. Märgiti, et ajakirjanike professionaalsuse tõstmiseks asutatakse üleliiduline kvalifikatsiooni tõstmise in-stituut. See ka asutati. Õnneks pole temast kujunenud jär-jekordset monopoliseerunud tsentristlikku kindlust. Insti-tuudis mõondakse, et ajakirjanikke saab targemaks teha ka kohapeal, mitte ainult Moskvast. Instituudil on filiaale (näit. Kiievi ülikooli ajakirjandusteaduskonna juures). Ka Eestis otsiti oma teed ajakirjanike süstemaatilisemaks ha-rimiseks. Nüüdseks on lahendus oma eluõigust tõestanud: Ees-ti NSV Ajakirjanike Liidu, Kvalifikatsiooni Tõstmise Insti-tuudi ja ülikooli ühistööna käivad juba teist aastat kuu-ajalised ajakirjanike täienduskursused, pool aega Tallinnas, pool Tartus. Rühmad komplekteeritakse ühe valdkonna või ühe ametikoha ajakirjanikest, programm seatakse kokku lähtudes just seekordseist õppureist. Ülikooli osaks on eeskätt pro-fessionaalne pool, aga loomulikult ei pääse mööda hetke po-liitikaseisust tulenevast, aktuaalsete probleemide asja-tundjaid (olgu selleks juura, olgu selleks biotehnoloogia, olgu midagi kolmandat-neljandat) kutsutakse teistest tea-duskondadest, EPA-st jm. Hiljuti õppimas olnud toimetajate ja kirjastuste juhtide rühmale korraldati ka suhtlemistree-ning.

Kursuste juhataja on Halliki Harro, loomulikult Juhan Peegli kasvandik.

Niisiis võib resümeerida, et ülikool on väga mitmekülg-

ne ajakirjandusalaste teadmiste omandamise koht.

Varsti 400 õpetatud ajakirjanikku, see on tuntav osa Eesti ajakirjanikeperest. Harvad on need toimetused, kus pole ametis J. Peegli õpilasi, niisiis on tema mõte ja vaim jõudnud igasse Maarjamaa nurka. Niisama oluline (või olulisemgi) on asjaolu, et paljud professor Peegli jüngrid on meie ajakirjanduse võtmepositsioonidel. Ärgu järgnevat isikute loetelu võetagu isikukultuse retsiidivina. Asi on selles, et toimetajast või muust juhtkohast olevast ajakirjanikust olaneb väljaande ilme ju märksa rohkem kui reakorrespondendist. Tartu Ülikooli antud ajakirjandusharidusega juhtivajakirjanikke ei jaksa üles lugeda. Katsetagam osaliseltki, alustades vanimast massiteabevahendist. Niisiis ajalehed: "Edasi" peatoimetaja Mart Kadastik, tegevtoimetaja Vahur Kalmre, majandustoimetaja Aimar Jungaste, kultuuritoimetaja Ivi Drikkit, kirjadetoimetaja Raimu Hanson; "Noorte Hääl" toimetaja Margus Mets ja asetoimetaja Tõnu Vare; "Sõademe" toimetaja Mare Vetemaa; "Harju Elu" toimetaja Ahto Kaljusaar ja asetoimetaja Ene Narusk; "Viru Sõna" toimetaja Jüri Peinar; "Ühistöö" toimetaja Jaan Nikkar ja asetoimetaja Ester Šank; "Virumaa Teataja" toimetaja Rein R. Sikk; "Tartu Postipoisi" toimetaja Nasta Pino; Ülikooli lehe toimetaja Varje Sootak ja EPA lehe toimetaja Tiina Siimets. Ajakirjad: "Eesti Naise" peatoimetaja Aimi Paalandi ja asetoimetaja Hille Karm; "Kultuuri ja Elu" peatoimetaja Sirje Endre ja asetoimetaja Hans H. Luik; "Nooruse" peatoimetaja Linda Järve ja asetoimetaja Veiko Paalma; "Teater. Muusika. Kino" peatoimetaja Mihkel Tiks. Asetoimetajaid leiaks veelgi seni nimetamata väljaandeist Võrust Kuressaareni.

Aga toogem parem näiteid noorematestki massiteabevahenditest. Eesti NSV Televisiooni- ja Raadiokomitee esimees Jüri Paalma, Eesti Televisiooni programmi peadirektor Voldeemar Lindström, ringhäälingu ja televisiooni juhtajakirjanikud (struktuuri ümberkujundamise tõttu ei sõanda täpseid ametinimetusi nimetama hakata) Toivo Aare, Enno Kiviloo, Reet Valing, Gunnar Paal, Ela Tomson, Toomas Uba, Kalev Vapper... Nimekiri jääb avatuks. Veel: TASS-i korrespondendipunkti juhataja Helsingis Enn Anupõld, EKP Keskkomitee ajakirjandussektori töötaja Tõnu Kaljumäe, kirjastuse "Valgus" direktor August Luur... Jätkata võiks näidetega filmi-, teatri-, kirjandusvallas, kuid piirdugem esitatuga, lisades vaid, et ka kogu ajakirjanduskateeder koosneb Juhan

Peegli kasvandikest.

Kõik õpilased pole muidugi õpetaja suust kukkunud, kuid kaheldamatult võib kõnelda Juhan Peegli koolkonnast, mis uutmisaja avardunud oludes üha silmanähtavamalt vormib eesti ajakirjanduse palgejooni, arendades tema parimaid, rahvalikke traditsioone.

Et see koolkond ühtsoodu tugevneks, nii vaimult kui võimult, on Academia Journalistica vaja ajaga kaasa astuda, õpetamist täiustada. Soovida on seda lihtsam kui saavutada. Mõneski mõttes on ajakirjandus ajakirjanduse õpetamisest ees, kuigi peaks olema teistpidi. Nii on toimetustesse hakanud jõudma raalid, ajakirjanduskateeder alles ootab talle lubatud personaalarvuteid, tänapäevasest tekstitöötlustest võib vaid loengul kõnelda (põgus arvutustehnika kursus tähendab vaid kiirtutvust). Trükikodades võimutseb ofset, pealetungil on fotoladu, aga ülikooli leht, mille kallal üliõpilased kätt saavad harjutada, valmib vanade heade linotüüpide ja kiirpressi varal, oma trükitehnikalabor on vaid soovunelm. Tele- ja ringhäälingustuudio ihkavad samuti tänase päeva tehnikat, et tööle minnes poleks ülikoolis õpitut vaja kohe hakata ümber õppima. Neis asjus kateedri, tükati kogu ülikooli jõud peale ei hakka.

Aeg nõuab üksnes eksamik (ja unustamiseks) õppimist soosiva kursusesüsteemi asendamist sisulist ja püsivat aine omandamist toetava ainesüsteemiga, mis võimaldaks üliõpilastel õpitavat-õpetatavat ka vabamalt valida, oma kalduvuste ja tulevaste töökoha nõuete kohaselt. Kergelt see ei lähe, eriti üleminekuajal, kui kokku tuleb sobitada vana ja vastset süsteemi. Sellepärast sobib lõpetuseks veel kord tsiteerida Juhan Peeglit: "Aga kus on öeldud, et inimesel peab kerge olema?!"

Juhan Peegel ja folkloristika

Ülo Tedre

Loomuldasa mitmekülgsena, filoloogina sõna avaras tähenduses on Juhan Peegel oma jälje jätnud paljudele rahvusteadustele, teiste seas ka folkloristikale. See sai alguse tema kandidaadiväitekirjast, mis teadupärast käsitles regivärsilise rahvalaulu keelt. Keeleajalooline huvi viis tegi ja rahvalaulude juurde. Materjali kogumine väitekirjaks seisnes rahvalaulude lugemises ja vajalike märkmete või koopte tegemises. Ainult tuim inimene võib päevade kaupa lugeda rahvalaule vaimustumata nende ühtaegu keelepärasest lihtsusest ja hämmastavalt poetilisest küpsusest. Ent J. Peegel oli - ja on - kõike muud kui tuim. Küllap on tallegi tundunud, et regivärs on eesti keelele kõige vastavam luule, et regivärsse loob nagu keel ise. Selle tunde kajastuseks ongi tema rahvalaulu-alane uurimistöö.

Esimeseks tahuks oli siin regivärsi keel. Esimene uurimus rahvalaulu keelest ilmus 1955. aastal Emakeele Seltsi aastaraamatus. Järgnes rida uurimusi nii rahvalaulude kui ka "Kalevipoja" keelest, mis ilmusid ES-i aastaraamatutes ja TRÜ toimetistes. Mõistagi tõmmati J. Peegel kaasa "Kalevipoja" tekstikriitilise väljaande ettevalmistusse. 1961. a. ilmunud teosest pärinevad Peeglilt teksti keeleline redigeerimine, tekstialusest kommentaariumist osad: Parandused ja Seletused ning lisast keeleline ülevaade. Samal aastal ilmub Peeglilt "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest" (teine trükk a. 1966), mis on tänini kõige ülevaatlikum ja põhjalikum rahvalaulukeele käsitus, ehkki tal on J. Aaviku, V. Ridala ja A. Saareste näol eaväärseid eelkäijaid. Kokkusurutud kujul ilmub aae ka valimiku "Eesti rahvalaulud. Antoloogia" järelsõnas. Sealjuures oli J. Peegel tegev ka selle ulatusliku valimiku keelelisel redigeerimisel nõuandja ja juhendajana. Antoloogia ilmus alles 1974. a. ja koostajad said Nõukogude Eesti preemia 1975. aastal, kuid tegelik töö toimus tunduvalt varem.

1961. aasta on oluline veel selle poolest, et siis leidis J. Peegel teise tahu rahvalaulu-uurimisel. Nimelt

esines ta Petroskois soome-ugri filoloogia üleliidulisel konverentsil ettekandega, milles käsitles rahvalaulude poeetilisi sünonüüme võrdlevalt eesti, vadsja ja isuri rahvalauludes. See on esimene osundus viljakale uurimissuunale, mida Peegel on praktiliselt üksipäini kandnud.

Kõrvalepõikeks tavapärasest temaatikast on kirjutis "Pisut koerakoonlastest" (Keel ja Kirjandus 1968, nr. 8, lk. 480-482), kus ta osutab võimalusele - viidates omaaegsele kiivrikujule ja slaavi keeltes kivilinenud väljendile "penirüütel" - siduda koerakoonu kui maad laastava ja rahvast hävitava sõjaroõvli kuju XIII sajandi Mõõgavendade ordu rüütliga.

1969. aastast peale keskendub Peegli huvi nimisõna poeetilistele sünonüümidele. Ilmub teoreetiline artikkel (Keel ja Kirjandus nr. 7, lk. 392-398), milles Peegel näitab, et poeetiline sünonüüm peab a) kontekstis kattuma mõistemahtlult põhisõnaga, b) kontekstiväliselt kuuluma erinevasse mõistesfääri. Teisiti öeldes peab poeetilise sünonüümi puhul olema toimunud semantiline nihe. Ta näitab, et pars pro toto - regivärsis väga tavaline kujund - ei kuulu poeetiliste sünonüümide hulka, kuna mõistesfäär on sama. Peegel osundab, et regivärsi mitmetasandilises kordussüsteemis on noomeni poeetiline sünonüümika selle luule kujundisüsteemi kandvamaid ja vanimaid elemente.

Edasi läheb juba omaksvõetud teerada pidi - seda aina avardades. 1970. a. ilmuvad lühiaurimused "Ema poeetilised kordussünonüümid eesti regivärssides" (TRÜ Toimetised nr. 259, lk. 184-200), "Hundi nimetused eesti regivärssides" (Eesti Loodus nr. 8, lk. 461-462), "Üks keelearheoloogiline killuke: kabu" (Keel ja Kirjandus nr. 11, lk. 671-672). Kolmandal fennougristide maailmakonverentsil samal aastal esineb J. Peegel ettekandega "Über die poetischen Synonyme in altestnischen alliterierenden Versen".

1970. a. oligi ehk väga viljakas. Ent Peeglil on muidki töid ja ülesandeid. Rahvalaulu sünonüümika aga ei kao silmapiirilt. 1971. a. ilmub ülevaade hobuse sünonüümidest (ESA 17, lk. 71-75); fennougristide üleliidulisel konverentsil Saranskis a. 1972 peab Peegel ettekande neiu sünonüümidest; 1973. a. läänemeresoome filoloogia sümposiumil regivärsi poeetiliste sünonüümide süsteemist. Samal aastal ilmuvad kirjutised poeetilistest sünonüümidest keeleloome aspektist (Looming nr. 1, lk. 154-157) ja mõõga sünonüümi-

dest (Keel ja Kirjandus nr. 2, lk. 92-95). Viimases osutab ta vanale, seni fikseerimata germaani laenule (elt) ja arutleb võimalust, kas pole tegu koguni metafoori, s.o. kennigi ehk teisiti öeldes luulelaenuga. 1974. a. esineb ta taas ettekandega poeetiliste sünonüümide levikust, sedakorda Petroskois XV üleliidulisel fennougristide konverentsil. 1975. a. tutvustab ta neiu liitsõnalisi sünonüüme (Sõnasõel 3, lk. 95-102) ja osutab loodusele kui kujundite peamisele allikale (Eesti Loodus nr. 9, lk. 514-516). Uuesti pöördub ta neiu sünonüümide poole 1976. a. juba analüüsivalt (TRÜ Toimetised nr. 396, lk. 78-95). Uurimuse aluseks on üle 600 sünonüümi, mida on vaadeldud lähtesfääride kaupa (loodus, rõivastusesemed, ehted jne.). Uurimuses näidatakse, et sünonüümil on tüpiseeriv väärtus. Lõpuks liigitatakse sünonüümid pindmetafoorseks (perifraatilised ja possessiivsed) ning süvametafoorilisteks (funktsionaalsed, possessiivsed ja assotsiatiivsed).

Töö nimisõna poeetilise sünonüümika vallas tipneb sõnastikuga "Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärsis". Ilmunud kolm osa (1982, 1984 ja 1986) hõlmavad 253 märksõna. Sõnastiku neljas osa on ilmunud. Viimane registreid sisaldav osa on koostamisel. Sõnastik on pingsa töö vili. Muidugi ei hõlma ta kogu meie talletatud rahvalaulupärimust - see olnuks ühele inimesele mõeldamatu töö - vaid teatava väljavõttelise valimiku (mis haarab ikkagi kõik rahvalaulutrukised ja esinduslikumad käsikirjalised kogud igalt laulualalt). Nii on sõnastik küllalt esindav, kujunemaks ise oluliseks uurimisallikaks. See pakub kontsentreeritud kujul materjali rahvalaulu maailmatunnetuse, eriti ja eeskätt just loodusetunnetuse uurimiseks. Sõnastik võimaldab osutada seostele erinevate laulualade vahel. Lähtudes Peegli poolt piiritletud sünonüümide suhtelisest kronoloogiast, võime sõnastiku abil määrata nooremaid ja vanemaid kihistusi meie rahvalaulurepertuaaris. Need on otsekohe silma torkavad võimalused. Pole kahtlust, et sõnastik valminud, tekib neid uurimisaspekte üha enam. Liialdamata võib öelda, et J. Peegli koostatud poeetiliste sünonüümide sõnastik on üks olulisemaid tulemusi regivärsilise rahvalaulu uurimise alal Nõukogude Eestis, kui mitte Eestis terveniisti. Mõneti võiks võrrelda sellega ehk W. Andersoni klassikalist sõnasilbistatistikalist uurimust, mille aines on küll kindlapiirilisem, kuid palju ahtam kui

Peeglil.

Sõnastik on kokkuvõtte ja üldistus tehtud tööst, kuid selle kõrval jätkuvad käsitlused ja ettekanded üksiksõnade poeetilistest sünonüümidest. Nii ilmub 1985. a. kirjutis "Neiu linnuna" (koguteoses "Läänemeresoomlastest neenetsiteni", lk. 84-87), ettekanne kuuendal fennougristide maailmakonverentsil Sõktõvkaris ja XXIX Kreutzwaldi päevade konverentsil.

Kirjutatu on küll jääv, kuid oluline on ka olevikuline sõnakust toetava või vastuväitvana. Seesuguseid sõnu asja huvides on Juhan Peeglil võimalus olnud öelda nii folkloristika kui ka kogu rahvusteaduse toetuseks TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi nõukogudes. TA ühiskonnateaduste osakonnas esindab J. Peegel teiste kõrval ka folkloristide huve. Ma ei räägigi asjalikust ja küllap aeganõudnud eeltööst kaitsmisnõukogu loomiseks KKI juurde, et hõlbustada eesti folkloristidel kraadi kaitsmist. On kurb, et seda võimalust on seni kasutanud teised ja mitte meie - kuid see pole enam kuidagi J. Peegli süü.

Väikerahva puhul on see ju loomulik, et üks isik on pidanud tarima mitme taaka. Nii on J. Peegelgi olnud mitmes rakmes. See ei kahanda tema töid ja teeneid teistel aladel kui kinnitan, et tema panus meie rahvaluuleteadusse on suurem kui mõnel professionaalsel folkloristil.

See on olnud kõigile silmanähtav, et lugupeetud juubilari huvid on sedavõrd avarad, et mahuvad üksnes nimetuse alla eesti filoloogia. Ei ole seepärast vist raske mõista, mis tõi äsja suurest sõjast elusana pääsnud noormehe 1946. aastal Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda eesti filoloogiat õppima. Hoopis raskem on sellest aru saada, miks ta teise kursuse lõpul valis oma kitsamaks erialaks just eesti keele, mitte aga eesti kirjanduse või eesti rahvaluule. Küllap mõjustas nii keskkond kui kirjasõna, ent ikkagi kaldud uskuma, et määrav tõuge tuli sisimast, seni kogetu, läbielatu, talletatu vallast. Juhan Peegel ei ole igal hetkel kainelt kaalutlev keeleuurija, kes võib kirjutada pikema või lühema kirjatüki mis tahes silmahakanud teemal. Ja pole ta ka tulihingeline keelemees, kes enastunustaval kiresööstul tormab võitlema suure või väikese algustähe eest. Selle mehe töodes ja ettevõtmistes on tunda kirjaniku palet, tuginemist läbitunnetatule, emotsionaalselt omaksvõetule, olgu see rasketest sõjamehekogemustest kantud võllahuumorlik ja mehelikult õrn soldatisläng, koduarmastusest tiivustatud murdejäädvustamine või keele sisemise ilu mõistmisest jõudu saanud rahvalaulukeele ja stiili süvauurimine.

Juhan Pegli noorukimeeldumuseks oli sõdurisläng: humoorikad, pilavad, kohati räigedki soldatisõnad ja ütlused, mida ta keeleergas kõrv tabas sõjakaaslaste kõnes. Algas see juba 1939. aastal Eesti Vabariigi sõjaväes aega teenides ja jätkus II maailmasõja päevil Eesti korpuses. Viimasel sõjaaastal oli tal mahti ja võimalust kuulnud taskuraamatusse üles tähendada, kuid kõik, mis siis sai kirja pandud, ei säilinud. Oma tegevuse ajendiks on ta ise pidanud vajadust mingi inimlikuma tegevuse järele. Juba üliõpilasena tekkis tal mõte kirjapandule lisa koguda ja Akadeemilise Emakeele Seltsi võistlustööks vormistada. Ja mõnda juhtuski, et nelikümmend kaks aastat tagasi 16. mail määratakse Akadeemilise Emakeele Seltsi sõnavõistluse

esimene auhind märgusõna "Reamees" all esitatud tööle "Kaardiväe Eesti Tallinna Laskurkorpuse erikeelt", mille autoriks osutus TRÜ I kursuse üliõpilane Juhan Peegel.

1976. aastal "Keele ja Kirjanduse" veergudel oma noorustööd meenutades ja kolm aastakümnet selginud ainest üldistades ütles kunagine võitja: "Argosõnade tekkimise üheks ürgpõhjuseks oli kindlasti ka sõnaloomislust kui vaimse tegevuse avaldus. Tarve vaimse tegevuse järele ei surnud sõjas kunagi, nagu kõik vanad sõjamehed peaksid hästi mäletama. Vastupidi - olude sunnil (või kiuste?) kasvas see mõnikord otse näljaks. Nagu tähelepanekud näitasid, leiutasid uusi sõnu tavaliselt ärksamad ja humoorikamad poisid, nohikud olid loodud passiivseteks kasutajateks (küllap on kord nõnda kujunenud kõik keeled ja küllap arendatakse ning haritakse neid nõnda tänapäeval ja edaspidigi)."

Muidugi võis ja pidi selline edu suunama kirjamehe kalduvusega üliõpilast emakeele uurimise teele. Oma mõju oli kahtlemata dotsent Arnold Kase keeleseninaril teisel kursusel, kus üksikasjalikult sõeluti eesti kirjakeele käekäiku käesoleva sajandi alguskümnendel ja kus Juhan Peegel oma seminariettekandes ja kursusetöös selgitas vist küll esimest korda eesti kirjakeele ajaloo 1905. aasta revolutsiooni-sündmuste mõju eesti poliitilise sõnavara kujunemisele.

Kirjakeele arengu probleemid jäävad hiljem siiski tema töörajust kõrvale. IV kursuse üliõpilane Juhan Peegel otsustas hakata uurima eesti regivärsiliste rahvalaulude keelt ja valis kursusetöö teemaks "Karksi vana rahvalaulu morfoloogilisi erijooni". Sellele tagasihoidlikule proovitööle järgnes ulatuslikumaid probleeme seadev diplomitöö "Lõuna-eesti rahvalaulu- ja murdekeele suhe morfoloogia alal" (1951). Probleemid olid selgumas, lahendusedki vist aimatavad ja aspirant Juhan Peegel jäi truuks valitud töösuunale. 1954. aasta novembris kaitses ta akadeemik Johannes Voldemar Veski juhendamisel valminud kandidaadiväitekirja "Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia". Kõik see oli käsikirjas, pärast järgnesid artiklid (tolleaegne aspirant publitseeris oma töötulemusi tavaliselt alles pärast kaitsmist), veelgi hiljem erikursus üliõpilastele eesti rahvalaulude keelest ja selle põhjal kaks trükki kursuseraamatut "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest" (1961, 1966).

Juhan Pegli uurimused eesti rahvalaulude keele saamisloost ja omapärast on olulise tähtsusega eesti keele aja-

loos, dialektoloogias ja folkloristikas. Tema kiindumuses eesti regivärssidesse on kindlasti midagi kodukihehkonna Põide rikkast laulutraditsioonist ja arusaamast, et rahvaluule on meie rahvuskultuuri igipõline osa ja varasalg.

Rahvalaulude keelt ei saa edukalt uurida folkloristikat tundmata, regivärsside uurimine pole mõeldav nende keele omapära tundmise ja mõistmiseta. Kummaski on juubilar olnud oma inimene. Julgeksin siiski väita, et ise on ta end pidanud ikkagi keeleinimeseks ja folkloristide auväärses seltskonnas kaalukat sõna öeldes rääkinud võõralipu all purjetamisest. Aga küllap võivad meie folkloristid väita õigusega vastupidist, sest Juhan Peegli uurimustes leiame lingvistilise ja folkloristliku vaatluse sünteesi.

Neil töödel on püsiväärtus meie emakeele ja laiemalt läänemeresoome keelte ajaloo selgitamisel. Saab ju paljusid regivärsside sõnavorme ja sõnu seletada kui eesti keele vanemaid sõnavorme, sõnu, kui arhaisme. Ja kuigi professor Peegel ei ole nõus Mihkel Veske kombel rääkima eesti vanade rahvalaulude keelest kui vana-eesti keelest, on ta siiski arvanud, et eesti rahvalaulude keele uurimist võib pidada tõeliseks keelearheoloogiaks. Ta peab oluliseks regivärsside keelevormide levilate kõrvutamist murdevormide levilatega ja selle alusel murdenähtuste varasemate levilate ning isegi eesti murrete varasemate piiride kohta järelduste tegemist. Nii selgus, et lõunaeeesti murrete põhjapiir oli varem Emajõeest tunduvalt põhja pool ja läänes ulatus lõunaeeesti murre Riia laheni välja.

Ei saa jätta esile tõstmata J. Peegli poolt fikseeritud rahvalaulude rände keelelist tunnusjoont: alusmurdele võõrad vormid esinevad ainult kindlat tüüpi rahvalauludes; kui laul levis ühe murraku või murde piirkonnast teise, mugandati ta keel üldreeglina kohaliku keelepruugiga, kuid osalt võis värsimõõdu sunnil või muil tingimustel säilida ka lähteala keelesugemeid, eriti sõnu, ja need pakuvad pidet üksikute laulude rännete jälgimisel.

Juhan Peegli uurimused eesti rahvalaulude keele alal olid autoriteetsed. Seetõttu oli loomulik, et ta kutsuti "Kalevipoja" teadusliku väljaande keeleteimetajaks. Töö polnud kergete killast ja kindlasti mõistab seejärel tema kõige paremini, mida kujutab endast "Kalevipoja" keelevorm ja missugune on selle vahekord rahvalaulude keelega.

Kogudes visalt ja kannatlikult materjali oma uurimustele eesti rahvalaulude morfoloogiast, ei jätnud Juhan Peegel tähele panemata ja talletamata laulude omapäraseid sõnu. Nii kogunes tuhandeid sõnaseideleid uue analüüsi tarvis. Siingi ei läinud ta tavalist teed mööda. Tema tähelepanu paelus eesti regivärsside imetlevalt rikkalik poeetiline sõnavara, poeetilised sünonüümid, eriti üllatavalt teravmeelsed nimi-sõnalised sünonüümid, mida on eesti rahvaluules ligikaudu 350. Eesti rahvalaulude poeetiliste sünonüümide kompleksne analüüs on tegelikult uus suund läänemeresoome keelte folkloori uurimises. Oma pikaajalise töö esialgse kokkuvõtte esitas Juhan Peegel 1970. a. Tallinnas toimunud III rahvusvahelisel fennougriistide kongressil. Siin ta tuvastas lähteseisundiks substantiivide lihtsa kordamise, mis juba läänemeresoome algaegadel asendus sünonüümial või analoogial põhineva kordamisega, kusjuures kõige vanemad olid lihtsõnalised tegijanimelised sünonüümid. Kunstipärased lihtsõnalised sünonüümid kuuluvad regivärsilise rahvalaululoomingu õitse-aega ja neid saab otseselt võrrelda skandinaavia rahvaluule kenningitega. Erilist huvi pälvib ühiste poeetiliste sünonüümide olemasolu eri läänemeresoome rahvaste lauludes, eriti eesti, vadja ja isuri rahvaluules. Ka Eesti ala pole poeetiliste sünonüümide levikult ühtne, Ida-Eesti rahvalauludes leidub poeetilisi sünonüüme hoopis rohkem. Juhan Peegli sünonüümüuurimused said rahvusvahelise tähelepanu ja heakskiidu osaliseks ja vallandasid Soomes sellelaadilise ulatusliku ettevõtmise.

On tõsiselt heameel, et hoolimata paljudest muudest teha olevatest ja tulevatest asjadest, jätkus Juhan Peeglil tahtmist ja visadust jätkata tööd selles vallas ja publitseerida oma uurimistulemusi köide-kõitelt nime all "Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides".

Ühes aastate taguses intervjuus on juubilar vastanud küsimusele millist kanti peab ta oma töös ja toimes peamiseks, nõnda: "Ma arvan nii, et olen täiesti korralik kooliõpetaja". Selles peegellikus lauses võivad ainult väheteadjad arvata nägevat viisakat ja tagasihoidlikku alamale pulgale astumist. Tegelikult märgakem siin selle palgejoone nähtavaks tegemist, mis kipub jääma tagaplaanile, mida aga professor Peegel ise kõige olulisemaks peab ülikooliinimese töös.

36 aastat on Juhan Peegel olnud Tartu Ülikooli õppejõud, kaks kolmandikku sellest eesti keele kateedris. Ta on läbi

käinud sündmustevaese, ent töö- ja kohustusterohke tee õpetajast professorini. Ta alustas eesti keele õppejõuna ja jätkas aastakümneid eesti keele mitmete oluliste distsipliinide õpetamist, pidades häid ja üliõpilaste poolt hinnatud loenguid eesti keele ajaloo, eesti rahvalaulude keelest, eesti ilukirjanduse keelest, eesti murretest. Aastaid juhendas ta üliõpilaste suvist murdepraktikat, tema otsesel ettevõttel on täienenud eesti keele kateedri murdearhiiv usaldusväärse materjaliga saarte murde alalt.

Saarte murde uurimine on omaette peatükk Juhan Peegli kui keeleteadlase biograafias. Tõsimeelse saarlasena on ta püüdnud päästa unarusse jäämast oma kodukoha keelt, rahvaluulet, kuulsaid mehi. Märkmeid Põide murrakust hakkas ta kirja panema juba teise kursuse üliõpilasena 1947. aasta suvel. Kui väitekirji kaitstud, võttis noor filoloogiakandidaat 1955. aasta suvel tõsiselt käsile kodukandi murraku. 1956. aastal valmiski eeskujulik ja täpne Põide murraku häälikulugu, millest minu teada on ainult kaks eksemplari (Tallinnas ja Tartus), Tartu kõite lehenurgad on eeskujuks ja allikaks olemise raskest kohusest tõsiselt võidunud. Juhan Peegel on eesti murrete hea tundja, saarte murde tundmises võiks ta olla esindusmeeskonna kapten.

Õige saarlaselise kodutundesse kuulub sisemine kohustus päästa mineviku unustustest nimekaid Saaremaa mehi. Oma osa sellesse kiiduväärseesse ettevõttesse on andnud ka Juhan Peegel. Tänu temale teatakse taas rohkem Põide mehest Nikolai Nolkemist, kes püüdis võistlu Mihkel Veskega eesti kirjakeele ortograafiat reformida ja oskas õiglaselt hinnata meie rahvuseepose suuri väärtusi. Ta ei lasknud unustusse vajuda ka Kuressaare gümnaasiumi vene keele ja kirjanduse õpetaja Dmitri Mewese nime, sest selle mehe tagasihoidlikes kirjatöödes on seisukohti, mis väärivad tähelepanemist eesti keele foneetikas ja eesti-vene kõrvutatavas grammatikas.

Oleks lausa ülekohtune jätta esile tõstmata Juhan Peegli osavõttu eesti keeleteadlaste otsata suurtöös - eesti keele teadusliku grammatika kirjutamises. On ajaloo tõsiasi, et 1950. aastate lõpupoole sai dotsent Juhan Peegel kateedri juhatajalt professor Arnold Kaselt konkreetse ülesande - kirjutada eesti keele teaduslikku grammatikasse peatükk eesti keele verbivormistikust. Mees asus talle omase põhjalikkusega tööle ja tulemuseks oli mitu tänini väärtuse säilitanud lühemat uurimust sellest üpris söötis valdkonnast.

Ring hakkab täis saama. Tuletagem meelde, missugused haruldased teadmised on professor Juhan Peeglil eesti keele saamisloost ja kui loomulikult suudab ta oma kirjanikutöös edasi anda eri aegade keelepruuki Müllerist Willmanni kaudu Rosenstrauchini välja.

Jätkugu juubilaril veel pikaks ajaks teadusmehe fantaasiat, sest nagu ütleb Juhan Peegel: "ilma fantaasiata pole veel keegi teaduses edasi jõudnud".

Olemise peegeldamisest.
Juhan Peegli mõistmiseks

Peeter Olesk

Isegi kui piirata kirjandusteaduse võimalusi sõnakunsti uurimisel üksnes selle sünni, olemise ja mõju "pelga" kirjeldamisega, pole põhimõttelistest raskustest sõnakunsti mõistmisel sugugi vabanetud. Neile on siis antud üksnes teine, näiliselt kergemini ületatav kuju. Sest sõnakunsti deskriptiivse käsitlemise korral tekib küll mulje, nagu vabaneks uurija kohustusest iga oma väidet ühemõtteliselt tõestada, kuid see "vabanemine" toob enesega otsekohe kaasa saamatuse ületada kirjelduste isiklikkus ja võimetuse esile tuua neid põhjusi, mille tõttu sõnakunst omandab oma ajaloolise näo. Elementaarne deskriptiivsus on küll kahtlemata jõukohasem ning sellisena kättesaadavam sõnakunsti mõestamise viis kui näiteks eluloo ja loominguloo vastastikuste seoste analüüs, ent ta suudab haarata ikkagi vaid seda osa sõnakunstist, mis on realiseerituna nähtaval (näit. teostena avaldatud). Mis on jäänud sõnakunsti looja enese teada või toimib tema sees nõnda, et ta seda isegi ei tea - see kõik jääb deskriptivismi korral käsitlematuks ning olematuks. Deskriptiivsus on produktiivne väga suurte lihtsustuste arvelt.

Ja ometi on kirjeldavgi meetod kirjandusteaduses seotud mitmete olemuslike raskustega, millest siin toodagu esile vaid kaks: 1) missuguste kategooriate ning mõistete vabal kirjapandud sõnakunsti kirjeldada ja kust need kategooriad ning mõisted saadakse ja 2) keda kelle suhtes ning mida mille suhtes õigupoolest kirjeldatakse. Muidugi sünnib kategooriaalne aparaat konkreetsete ajalooliste võimaluste piires ja oma aja eesmärkide teenistuses. Ent ühtlasi luuakse iga niisugune aparaat nõnda, et ta peaks vastu võimalikult kaua, et ta ei oleks ajutine ega laguneks ära enne, kui ta on korralikult tööle hakanud (vähemalt oleks loomulik, et niiviisi mõeldaks). Vähe sellest, igas asjaomases aparaadis kasutatakse alati selliseidki põhimõtteid ning elemente, mis küll võib-olla on omakorda ise vanad, koguni iidised (näit. realistlikkus jne.) ja ehk ka nii üldised, et aparaadi looja mõte töötab tegelikult

nende vangistuses. Kes ütleks siis, millised juba teadaolevad sõnakunsti kirjeldamise kategooriad ning mõisted on iga uue teose ja iga ainukordse loomingu puhul õiged, millised aga vajavad asendamist. Ning edasi - missugused nad peavad olema ja kas nad tõepoolest ka luuakse. Ei ütleks näiteks, et realistlikkus on J. Peegli loomingu kirjeldamiseks täiesti kohatu kategooria. Ent kui võrrelda, kuidas see avaldub tema, P. Kuusbergi ning J. Krossi üht ja sama epohhi, 1940. aastate esimest poolt käsitlevates teostes, siis on intuiitiivseltki selge, et realistlikkuse vahendid ning autorihoiakud nende mobiliseerimiseks ei lange sugugi kokku. Kuid ainult intuiitiivsel! Mis oleks see ühemõtteline tunnusjoon, mis eristab näiteks J. Peegli romaani "Ma langesin esimesel sõjasuvel" P. Kuusbergi romaanist "Südasuvel" nimelt ajalooliste saatuste hindamise tasemel? See ei saa tuleneda üksnes ilmumisaegade pikast intervallist (12 aastat) ja autorinatuuride loomumomendist ainukordsusest. Sellel peab olema mingi sügavam ideeline põhjus, mille toime määrab ära nii J. Peegli romaani sünnihetke alguse (1966 - samal aastal kui P. Kuusbergi romaan ilmus) kui ka pika kulu. Milles see seisneb? Siinkirjutaja näeb olemuslikumat vahet traagika põhjuste ja traagika objektide, traagika kandjate mõtestamises, mida oluliselt muudab ideoloogiliste konventsioonide teisenemine. Realistlikkuse ulatus tsensuurialustes oludes? Jah, see on 1940. aasta suve järgse kodumaise ning evakuatsioonis sündinud kirjanduse põhiprobleem, mille lahendamiseks tulebki vastata küsimusele "kust saadakse epohhiomase kirjanduse kirjeldamiseks kohased kategooriad?". Kohased selles mõttes, et nad oleksid samaaegselt nii adekvaatsed kirjandusliku protsessi sisuga kui ka normatiivsed selgitamaks vahet mahatingimatute esteetiliste ideaalide ning lubatavuse piire järgiva tegeliku loomingu vahel.

Viimase poole sajandi vältel kodumaal sündinud eesti kirjandus on loodud kord avalikustamise kestvusega võidu joostes, kord ideoloogilisele diktatuurile leplikult järele andes; kord väga hästi teades, missugune looming on parajasti parima minekuga, kord jällegi täiesti ignoreerides soodsat konjunkturi ja kirjutades tõesti ainult seepärast, et teisiti ei saa. Kuidas need hoiakud igas teoses ning igas loomingus varjamatult esile tulevad, seda hella teemat on kirjanduse saatust jälgiv kriitika, veel rohkem aga uuriv kirjandusteadus puudutanud enam kui kartlikult. Arvatavasti just seepärast, et siis osutuks kirjanike - nagu ka ühe ja

sama kirjaniku erinevate loomingujärkude - omavahel võrdlemine moodapääsmatuks kohustuseks, mille vältimine kisub kirjanduse mõtestaja pädevuse halastamatult alla. Võib küll öelda, et sellisest võrdlemisest hoidudes on säästetud ühisesse saatusesse tõugatud kirjanikkonda rahvuskultuuri-poolsest lõhestamisest, kuid niimoodi on talitatud üksnes kriitiliste hinnangute ning tunnustussõnade poolikuksjäämise, järelikult ka ebasiiruse hinnaga. Muidugi ei tule salata: juba 1950. aastate algusest peale on kirjandushuvilist avalikkust ergutanud rõõm igast teosest, mis on öelnud tõtt rohkem kui kehtestatud ideoloogia on püüdnud standardiks kinnistada ja mis oma tõeütlemises on julgem kui tema eelkäijad. Sellisena on sõnakunst üritanud aina lage tõe lubatavuse kohal tõsta ning kunsti ennaost ongi hinnatud just selle põhjal, kuidas ta sellega hakkama saab. Ent samas on kirjandushuvilisel avalikkusel olnud üha meeles, et lae tõstmine ei tähenda sugugi tema lammutamist, et kunstile ainult tõe lubatavuse piiri nihutamise ülesande pealepanek rakendab igasuguse loomingu väga väikese koormaga vankri ette ja teeb sõnakunstistki vaid "tarbekunsti". Niipea, kui tõe määr laieneb, osutub eelmise kõrguseni küündinud teos (või isegi kogu looming) anakronismiks, kuid niipea, kui leidub (või saab kättesaadavaks) keegi, kes kirjutab tõest taevaste avaruste piirituses, ilmneb varjamatult, kuidas ka lage seni kõige kaugemale nihutanud teos on kirjutatud ikkagi laelale psühholoogiaga. Meie päevil, kus keegi ei näe, kui kõrgel lagi asub, tuleb seega vastata väga tülikale küsimusele: mida teha nende teostega, mis on sündinud pelgalt lage nihutades ja kuidas hinnata neid kirjanikke, kes on kirjutanud just lage tõe kohal nähes. Mida teha näiteks selle kirjandusega, mis käsitleb teist maailmasõda Eestimaal ning eestlaste keskel nõukogude vaatekohalt?

Mulle tundub, et J. Peegli käsitleluses oli see epohh oma tegudes ennekõike niisugune katastroof, kus ohvrile sissesõitja süüdistab alati ohvrit ettejäärmises ja peab ohvri esitust sündmuste käigust alati valeks. Kui võrd J. Peegel ise on kuulunud algusest peale ohvrite poole, on ta sõjast kirjutanud kogu aeg seisus, kus ühelt poolt tõe seegmine surve, kõigepealt omaenese läbielatud saatus, ei anna rahu, teiselt poolt aga eeldab ideoloogiline diktaator, et sedasama survet kui mitte ei pea häbenema, siis vähemasti tuleb tagasi tõugata. Aga mis lõppude lõpuks takistab kirjutamast nõnda, nagu poleks ideoloogilist dikta-

tuuri olemaski, sest niikuinii on ta ainult ajutine? Usun, et J. Peegel on selle üle korduvalt, ikka ja jälle uuesti mõelnud. Oskamata öelda, kuhu ta on oma mõtisklustes jõudnud, arvan ma, et olemisest kõneldes on J. Peegel enne kõike pidanud silmas kolme järgmist asjaolu: 1) inimene realiseerib oma õigust tõeale ainult teiste arvelt, 2) tõe kehtestamine ei tohi saada inimvaenulikuks ja 3) tõetundmisega ei edvistata. Need asjaolud näivad mulle määravama tena kui ideoloogilise diktatuuri olemasolu (ning järelilikult ka lae nihutamine tõe suhtes).

Veendumus, et tõe tundmisega ei edvistata, tähendab muu hulgas sedagi, et autobiografism ei tohi loomingus olla kunagi alasti. Primitiivsele lugejale, kes ootab aina põnevast tõtt, jääb selline keeld arusaamatuks ja talle paistab, nagu ei kirjutakski autor oma elulugu läbi. Kirjutab siiski. Nii kirjutab ka J. Peegel läbi seda ajaloolist elutunnetust, mille sisuks on konflikt elamise imperatiivi ning tegutsemise limiteerituse vahel. Selles mõttes on pealkiri "Ma langesin esimesel sõjasuvel" mitmekordse tähendusega. Sest see märgib ka ühe eetilise süsteemi langemist ja mitte ainult ideaalide kokkuvarisemise näol (see vulgaarne määratlus küll ei sobi J. Peegli romaani ja üldse loomingu paatosega, kuid ma ei leia ka hetkel paremat). See eetiline süsteem, mida 1940. a. suvel tabas juriidiline katastroof, kujutab endast veel tagantjärelegi teatavat ideaali, mille hävitamine viib halastamatult kõige elementaarsemategi kõlbeliste väärtuste langemisele. Kirjutamata (epateeriva naturalismiga) sellest, kuidas see langemine aset leiab ja mil kombel ta inimest demoraliseerib, näitab J. Peegel, missugused on need, jaolt koguni defineerimatud ning defineerimise läbi vulgariseeritavad väärtused, mida diktatuur olemuslikult eitab. See ei ole üksnes lokaalne, saaremaine patriarhaalsus või tsivilisatsiooni kandvast migratsioonist rikkumatu meretagune mõtlemisviis. See on vahest isegi ennekõike vaba inimese sundimatus, mis laseb tal olla enesega tasakaalus ja välistab põhimõtteliselt agressiivsuse. Et needsamad väärtused ning nendele rajatud eetiline süsteem osutusid Teise maailmasõja katastroofiahelas abituteks, sest diktatuurid ei kavatsenudki neid respektierida, see annabki tavalise inimese saatusele J. Peegli loomingus tragöödia sisu ka

siis, kui see on esitatud näiliselt paatosevabalt.

"Ma langesin esimesel sõjasuvel" on reekviemlik. See on mälestus maailmast, mida ei saa eitada, sest ta oli olemas ja selle maailma kallal tehtud hävitustööst, mille eesmärgiks polnud kummatigi olemise hävitamine põhjani. Kuid ühtlasi on see mälestus pihustatud omakorda maailmas, mida ju tegelikult pole olemaski ning kirja pandud selles maailmas, kus mälestuste-maailmale oli kohta üksnes inimeste sisimas. Sellisena on ta ülesehituse ja paatose poolest võrreldav K. Ristikivi mitme romaaniga, mille taga on põlvkonna- ning ideoloogilisest piirist (viimane muide, eks ole, tõmmatud vastu nii K. Ristikivi kui ka J. Peegli tahet) ja teoste kirjutamis-ilmumisajast sõltumatu ühesugune eluholak.

Kes vana asja meelde tuletab...

Heino Laulik

Kuidas see tuntud rahvalik ütlemine lõpeb, on küll igaühele teada. Aga aegajalt tuleb seda tõsiasja paratamatult trotsida ning vaatamata kõigele ikkagi vana asja meelde tuletada. Kas või näiteks praegugi, kui on üles võetud mõte rääkida niisugusest mehest nagu Juhan Peegel.

Sest seoses temaga saan ma rääkida eelkõige ikkagi meenutustest 40 aastat tagasi. Täpsemalt, alates 16. juunist 1948, kui esimest korda "Edasi" toimetuse uksest sisse astusin. Ei suuda kuidagi meelde tuletada, kas just kohe sel päeval Peeglit nägin, aga järgmisel-ülejärgmisel kindlasti.

Asi oli nimelt selles, et tol ajal moodustasid toimetuseperes üsna kaaluka osa inimesed, kes ühtlasi õppisid üle tänava (sel ajal oli sissepääs "Edasisse" Ülikooli tänavalt). Kalju Kääri, Juhan Kahk, Endel Silk, kaimond Auling, ka Juhan Peegel olid kõik statsionaarsed üliõpilased. Kääri, Silk, Auling ning Peegel samal ajal ka "Edasi" toimetuse osakonnajuhatajad. Nii nad siis ilmusidki toimetusemajja põhiliselt alles päeva teisel poolel. Juunikuus, eksamite perioodil, võis aga uustulnuk üht või teist mitte kohata.

Rääkides tolleaegsest toimetuse koosseisust, tuleb öelda, et see jagunes nagu kahte ossa. Arvukama osa moodustasid hiljuti Nõukogude Armeest demobiliseeritud mehed (nende seas ka Juhan Peegel), teise osa äsja koolipingist tulnud. Olid ka mõned kirjasaatjaist toimetuse liikmeiks võetud inimesed. Nii et üsna kirev seltskond oma ettevalmistuselt, ealt ning elukogemustelt. Ajakirjanikena küll kõik üsna rohelised. Staažierinevus kõikus kuudes.

Kui nüüd mõelda esimestele päevadele aastal 1948, siis ilmselt ei olnudki asi ainult selles, kas üks või teine mees oli kohal või mitte. Määrav oli ka see, kuidas üks või teine kolleegidest ennast teadvustas. Näiteks tuli Aleksander Siivas (ka otsapidi kirjanduse maadele astunud mees) teisel või kolmandal päeval üsna räsitud olekus töö-

le ning tundis kohe huvi, et mida see uus noormees ka tege-
ma hakkab. Kuulnud, et ega ma õieti isegi veel täpselt tea,
tunnistas, et kuigi tema juba tükk aega selles majas tööl,
ei ole tal seniajani selget pilti oma ülesandeist. Juhan
Peegel heitis vahest ainult oma rahuliku pilgu uuele kol-
leegile ning siirdus oma tööruumi, ilma et oleks vähematki
uudishimu tundnud, mida see uus nägu teeb või kes ta üldse
on.

Kõik olenes eelkõige inimese iseloomust. Arvan, et esi-
mene mulje, mis kultuuriiosakonna juhatajast Juhan Peeglist
jääb, ja mis hiljem aina uut kinnitust leidis, oligi see, et
tegemist on ülimalt rahuliku mehega. Kunagi ta ei tõtanud,
närveerinud ega tõstnud häält, just nagu oleks tal aega
olnud alati küllaga. Samas toas töötava Juhan Kahkiga olid
nad selles suhtes täiesti vastandid. Ma ei tea, kas alatasa
ringitormaval Kahkil oli kunagi mahti mantlihõlmu kinni
panna. Just nagu ei mäleta sellist juhust. Peegel, vastupi-
di, käis ringi nagu aegluubis. Ka tema jutt oli aeglane,
sekka väiksed naerumüksud. Astus ülikooli peahoonest täp-
selt mõõdetud sammudega toimetusse, kummardas natuke aega
töölaua taga, tegi mõned käigud sekretariaati, masinakirju-
tajatuppa, lausus paar naljasõna ning patseeris, portfelli
käte otsas, taas majast välja. Kõik käis kuidagi nagu muuseas,
ilma ühegi kõvema sõna või kiirema liigutusest.

Kõige selle juures oli kõige kummalisem see, et Peeg-
lil oli alati ajalt töö tehtud: omad lood kirjutatud,
teiste kirjatükid kõvasti läbi rehitsetud, uued tellitud.
Ei toimetaja, vastutav sekretär ega ükski teine asjamees
saanud kunagi kurta, et kultuuriiosakond (see oli Peegel ai-
nuisikuliselt) millegagi viivitas või midagi üle nurga te-
gi. Nüüd vist nimetaksime seda töö teaduslikuks organi-
seerimiseks või tont teab kuidas, kuid sel ajal oli see
lihtsalt peegellik tööstiil. Ja kõige selle kõrval statsio-
naarne õppimine, mees oli ka juba perekonnainimene ning ega
ta ka muidu toimetuse ettevõtmistest kõrvale jäänud.

Meenub üks ühine ettevõtmine. 1948. aasta varasügisel
tuli kolmel mehel minna Elva valda äsjaloodud "1. Mai"
kolhoosi kogemusi omandama. Et toimetuse šeflusalusel Kaa-
reperel vallas (aga muidugi ka leheveergudel) siis neid pro-
pageerida. "Brigaadi" kuulusid Juhan Peegel, Endel Silk ja
siinmeenutaja. Kõik küll pigem läbi ja lõhki linnamehed kui

põlluvirtsahvtist kuulnud. Jõudnud pärastlõunal kolhoosikontori ukse taha, kuulsime selja tagant käratust: "Mis mehed olete, mida teil vaja on?" Mees revolvriga, kes meie dokumente asus kontrollima, oli, nagu hiljem selgus, kolhoosi esimees Luisk. Kolme võõra mehe ilmumine kolhoosi territooriumile oli esile kutsunud häireolukorra. Toimetuse töötõendid sisendasid küll mingit usaldust, kuid mitte nii palju, et oleks kahtlusi täielikult hajutanud. Õõsel, kui magasime talli peal lakas, käidi meid mitmel korral kontrollimas. Et ega me äkki ühishobuseid ära ei aja või neid hukka ei saada.

Teinegi lähem kokkupuude oli seotud sēflusülesandega. Nimelt tuli meil mitmel korral käia Kaarepere vallas rahvast kultuuriliselt ja poliitiliselt teenindamas. Peegel kui Oskar Lutsu hea tuttav võttis ka rahvakirjaniku sinna kaasa. Ega napolisōnaline Luts seal eriti rahva ees suud lah- ti teinudki, kuid juba tema sealoleku fakt ise oli rahva jaoks suursündmuseks. Peegel aga andis juba sel ajal märku oma humoristisoonest. Mäletan seniajani, kui ta maarahva kokkutulekul rääkis, mismoodi kolhoosi ühismagalas hommi- kuti traktoriga suurtekk kokku rullitakse ning muudki sa- mas vaimus. Hiljem on seda motiivi sageli kasutatud, siis oli see aga esmakordselt välja öeldud ning pole raske ette kujutada, missuguseid naerulaineid see toona esile kutsus.

Sel ajal polnud keegi kuulnudki, et ajakirjandust võiks ka õppida, seda koguni ülikoolis. Ei tea, kas Peegel ise midagi sellist mõtteski mõlgutas. Kuid mõne aasta pä- rast ta igatahes toimetuse majast vastasmajja üle kolis. Aastaid hiljem, kui Peegel oli juba saatnud palju kasvan- dikke paljudesse Eestimaa toimetustesse, kutsusime ta "Ko- dumaa" toimetusse kohtuma. 1982. aasta 5. mail ilmus lehe- külg "Juhan Peegel "Kodumaa" toimetuses". Mõned meenutused sellestki.

Millal keeleteadlane Juhan Peegel ajakirjandusteadla- sele Juhan Peeglile alla jäi?

"Andrese ja Pearu moodi vägikaikavedu pole mitte ol- nud. Paljus on süüdi juhused. Kui keeletudengina "Postime- hes" palgalist kohta pakuti, võtsin selle vastu, sest sti- pendiumist elada oli raske küll. Toimetuses töötades oli võimalus "õdasi" sünni juures olla. Selle lehe esimene num- ber ilmus 1. mail 1948. aastal.

Kaks aastat pärast õpingute lõpetamist hakkasin ülikoolis õppejõuna tööle. Ja kui seal ajakirjanikke koolitama hakati, pandi mu isikule juurde "Postimehe" ja "Edasi" toimetuses saadud kogemused ja öeldi, et hakaku ma aga pihta.

Esimesed ajakirjandustudengid lõpetasid 1957. aastal - täpipealt 25 aastat tagasi..."

Keelemees, ajakirjandusteadlane, kirjanik, õpetaja. Kuidas te ise need neli kutsumust reastaksite?

"Ei oska ma ühtegi teisest paremaks arvata. Et ajakirjanik olla, peab keelt tundma, ajakirjanikuametis jälle jääb mõnikord ainet üle. Ei ole ma osanud sellega muud teha kui raamatusse kirjutada.

Hulk energiat kulub ka tudengite tagautsitamisele. Ei ole ju igaühe õpihimu võrdselt suur. Hoopis halb on, et ülikoolis tuleb täita ka neid auke, mis algharidusse sisse jäänud. Ajakirjanikke koolitades olen selle asja selgeks saanud, et asi oleneb ikka inimesest endast. Nagu iga loominguiline töö, nõuab ajakirjandustöögi kutsumust ja eeldusi. Need eeldused on tahe ja oskus elu näha ning kirjutamistarve. Võib-olla pole osanud ka päris nõnda õpetada nagu vaja. Tähtsam eksamiteadmistest on õpetada noortele suhtumist. Suhtumist töösse, elusse, üldse inimestesse."

Kui kõik see oli kirja pandud, kargas järsku pähe teadmine, et "Kodumaa" toimetuses pole mitte ühtegi Peegli akadeemia kasvandikku. Mida ütleks asjaosaline ise selle peale?

Võib-olla näiteks:

"Eks see ole lehest kohe näha."

Kolmandat korda (kordamistega)

August Luur

On juhtunud nõnda, et ka kahel eelmisel Juhan Peegli juubelil, vastavalt siis kakskümmend ja kümme aastat tagasi, tekkis juhusega oma õpetajast kirjutada. Esimene kord kuulus mulle üheteistkümnendik osa (täpselt nii palju töötas 1969. aasta maikuus "Edasi" toimetuses tema õpilasi) "Edasis" pealkirja all "Peotäis Peeglikilde" ilmunud juubeliloost, teine kord, 1979. aastal tegi sellekohase ettepaneku "Sirp ja Vasar". Ja kuidas sa ära ütled, kui tegemist on Peegli endaaga. Ei suutnud loobuda praegustegi ridade kirjapanekust, ehkki kordamise oht kogu aeg hirmutavalt pastaka ja paberi vahel seisis. Sest ega ju midagi välja mõtlema ka ei saa hakata ja viimase kümne aasta jookul on meie kokkusaamised kahjuks kaunis hõredad olnud (ikkagi ligi 200 kilomeetrit vahet), nii et täienduseks päris uut ka napilt. Siis aga mõtlesin, et kellel need aastatetagused ajalehelood ikka meeles on. Lisaks tulid meelde kunagise "Edasi"-kolleegi Leo Metsari kuldsed õpetussõnad, et kõige kindlam on iseenda pealt mahakirjutamine - keegi ei saa teada ja kellelgi pole põhjust süüdistusteks.

Alustangi väikese tsitaadiga kümne aasta vanusest juubeliloost (edaspidi püüan vahetut tsiteerimist võimalikult vältida, mõtete ja faktide kordusest vist siiski ei pääse):

"On Eestimaal olnud mehi, kelle teened meie ajakirjanduspõllu kündmisel eriti esile küündima ulatuvad. XVIII sajandist P.E. Wilde ja A.W. Hupel, XIX sajandi algupoolelt O.W. Masing, hiljem kaks kanget - J.W. Jannsen ja C.R. Jakobson. Võiks ju seda rida veelgi pikendada, aga üks on kindel, selle lõppu kuulub raudselt J. Peegli nimi. Tal pole küll oma kuulsate eelkäijate kombel teist initsiaali, kuid see üks ja ainuke alustab nime, mida meil tõsiseks töömehenimeks on harjutud pidama - Juhan.

Ja töömees on Juhan Peegel kõva. Ma tean küll, et tal on igasugune kiitmine üks ebamugav ja ülearune asi, aga ma tean ka seda, et kui mitte mina, siis keegi teine oleks

selle töö ära teinud. Niipalju ikka ajakirjandust ja tema telgitaguseid tunnen. (Kas seda just Juhan Peegel õpetas, ei usu.) Olgu see vabanduseks ja järgnevate ridade õigustuseks."

Kirjutatut üle lugedes ei leidnud, et selles peaks täna midagi muutma. Ehkki nimeliselt võinuks ka Jaan Tõnissoni ja võib-olla mõne teisegi mehe ära märkida. Aga see on juba omaette jutt.

Kui ülikoolis 1954. aasta sügisel ajakirjandust õpetama hakati, alustati peaaegu tühjalt kohalt. Meil oli ju küll, vähemalt tolle aja mõttes, kõvu praktikuid-lehemehi, aga teooriaga olid lood nullilähedased. Peaaegu läbi töötamata oli eesti ajakirjanduse ajalugu. Kümme tudengit ootasid aga tarkust ja Juhan Peegel pidi seda meile andma. Andiski. Hiljem on ta ise lausunud, et mõnigi kord oli kõigest loenguaja meist ees. Ja kurtnud: "Kahju, et ma teile nii vähe suutsin anda!" Viimane väide kuulub siiski vaidlustamisele. Minu (aga siinkohal võin vist julgelt meie-vormi tarvitada) arvates suutis Juhan Peegel anda meile kõige olulisemat - armastust eriala vastu ja ausat meelt. Ja seda küllaga. Vähemalt nii palju, et need, kes oma õpetaja juhtnööre mõnikord unustama kipuvad, end vähemalt t e m a palge ees ebamugavalt peavad tundma.

Tagantjärele õpinguaastaille mõeldes meenub üks meie ühine ettevõtmine (aga ju vist Peegli roll selle juures ikka määrav oli) - ÜTÜ žurnalistikaring. Selle esimeseks esimeheks sai kursusekaaslane Endel Mallene. Ringi koosolekutel oli alati erakordselt palju rahvast, sealhulgas teistestki teaduskondadest. Küllap osalt sellepärast, et lisaks tõsis-tele uurimustele kandsime ette lõbusaid vahelugemisi endis- aegsest ajakirjandusest. Polnud muidugi juhus, et elava aja- lehe nimeks oli "Juku". Ja sinna ei saanud Juhan Peegel mi- dagi parata!

Veel Leo Metsari järgides:

"Kui nüüd tagantjärele mõelda, siis - ega mingist e r i l l i s e s t õpetamismeetodist me Juhan Peegli puhul rääkida saa. Võiks ehk mainida rahulikkust, usaldavust, ausust. Tema juurde arvestusele või eksamile minna ilma ainet teadmata oli lausa põrgupiin. Häbi oli. Nii võikski ehk lei- da ka selle e r i l l i s e meetodi. Nimetaksin seda isik- likuks eeskujuks. Ta ei teeselnud kõiketeadjat. Kui midagi ei teadnud, ütles selle kohe ka ära autoriteedile mõtlemata.

Ja see ei kannatanud põrmugi. Muide, niisugune on Juhan Peegel olnud küll kogu oma ajaliku elu kestel.

Võiks arvata, et nii rahulik mees erilist võitlusvalmidust ei ilmuta. Niisugune arvamus oleks aga sulaselge eksitus. Ei rahuldanud esialgsed õppeprogrammid: tuli iga hinna eest taotleda nende parendamist-täiendamist. Juhan Peegel selgitas, veenis, tõestas. Vähe oli tulevastel ajakirjanikel erialapraktikat. Juhan Peegel tõestas, veenis, selgitas."

Imestama pani aga, et kõigeks, selleks nii palju vaeva tuli näha. Kes vähegi Juhan Peeglit tunneb, teab ka seda, et ta ilma ilmselge põhjusega või vajaduseta mingit asja ajama ei hakka. Ja kui siis need loogika põhja peal paika pandud taotlused vastu mõistmatuse müüri põrkusid, mida pidi siis selle tõsise eesti mehe süda ütleva. Jääb üle vaid õnnelik olla, et saarlase visadus ei lubanud ettevõtetut pooleli jätta. Et ajakirjanduse õpetamise tase ülikoolis praegusel järjel on, on suurelt jaolt Juhan Peegli teene. Kolmkümmend viis aastat kestnud töö ajakirjanike koolitamisel on head vilja kandnud. Hulk õpilasi üldtuntud mehed-naised meie ajakirjanduses, televisioonis, raadios. Uusi ajakirjanikke koolitavad ülikoolis Juhan Peegli kasvandikud. Nii et - koolkond!

Siia üks väike meenutus. Palju aastaid tagasi Moskvas komandeeringus olles kohtasin Gorki tänaval ei kedagi muud kui Juhan Peeglit ennast. Tundis huvi, mis mul sellesse linna asja. Selgitasin ja pärisin omakorda sedasama vastu.

"Ah, käisin ülikoolis..."

"Mida seal?"

"Ah, töö pärast..."

"Millise töö pärast?" ei jätnud mina järele.

"Ah, selle doktoritöö pärast," lausus Peegel kuidagi vastutahmtist. Ja siis, nagu ootamatult päästerõnga leidnud:

"Noh, poisid käisid peale, et tee ära, siis neil hiljem hõlpsam kandidaadiks saada..."

Poisid - need olid tema enda õpilased, kes ajakirjandusteaduse tegemisel juba nii kaugele jõudnud, et Peeglil tuli neile uued tähised püstitada.

Imetabane näide Juhan Peegli tagasihoidlikkusest!
Veel ühest tänavavestlusest.

Juhan Peegli eelmise juubeli künnisel leidis Tartus ülikooli lähistel aset järgmine dialoog.

Tema: "Saan kuuekümneseks, kohe pensionile!"

Mina: "Ei usu!"

Tema: "Ei-noh, täitsa kindlasti!"

Mina (ebalevalt): "Kui tõesti nii, siis jääb rohkem aega kirjatöö jaoks."

Tema: "Ei kirjuta ka enam. Lähen Saaremaale ja hakkan õlut tegema."

See on ka ainuke juhtum, mille kohta võin öelda, et Juhan Peegel ei pidanud sõna. Ei läinud ta ülikoolist kuhugi (pole praegugi läinud). Õlletegemise juttu uskusin siis ja usun praegugi. Aga et kirjutamise jätab, ei uskunud ega usu kunagi.

Et nüüd jutt kirjutamise peale läks, tahan päris lõpuks ära öiendada ühe ammuse vea.

Oli aasta 1970. Kirjanik Juhan Peegli sulest oli juba "Üks kaunis jutu- ja õpetuseraamat". Ilmumata olid veel "Kõlm tahedat lugemist", "Teed ja ristteed" ning "Ma langesin esimesel sõjasuvel". Aga just sel aastal jõudsid lugeda kätte tema "Lühikesed lood". Võtsin siis kogu oma julguse kokku ning otsustasin kirjutada raamatu kohta arvustuse. Suhtusin ülesandesse üpris tõsiselt, sest kui juba muna tahab kana õpetama hakata, siis... Arvustus sai valmis, lugesin kirjutatu korduvalt üle, silusin, kärpisin, kirjutasin juurde. Aga midagi nagu häiris. Läbis siis lugu oma tavalise teekonna - masinakiri, keeleteimetaja, toimetaja, trükikoda. Jõudis kirjanduse ja kunsti leheküljele. Õntul olin ise toimetuses, lugesin loc veel korra, teise korra läbi. Kõik oleks nagu korras, aga midagi ikka häiris. Enam polnud siiski midagi teha, läks nagu läks! Ootasin toimetuses ära ka värake lehenumbri, läksin sellega koju ja lasksin silmad veel kord kirjutatust üle - ei midagi! Uni tuli kuidas ta tuli. Aga hommikul ärgates nagu plahvatas - viga oli käes, aga hilja. Mustvalgel oli minu allkirja kandvas arvustuses kirjas lause: "'Ootajat' lugedes meenuvad heas mõttes Punasoo Mari ja see naine, kes paberile "vana reheahi" kirjutas"! Kõik oluks korras, kui see naine poleks kirjutanud mitte "suur reheahi".

Kuigi Juhan Peegel oma delikaatsuses pole sellele apu- le kordagi vihjanud, on mingi süütunne mind üheksateist aastat saatnud. Otsustasin ise südamealt ära öelda, ehk hakkab kergem. Muus osas aga ei pruugi häbeneda, jään tollal kirja- pandu juurde praegugi (lugesin selle veel kord läbi, ega küll küllale liiga tee).

Modus vivendi

Ülo Tuulik

Kui pruukida inimese nimesse kätketud puht-filoloogilisi võimalusi, siis ütleme sedamoodi: Juhan on kui Peegel, mis räägib meile temasse kui inimesesse kodeeritud-kätketud headusest ja heasoovlikkusest, mõistmisest ja mõistlikkusest, sirgest meelest ja selgest mõttest, aususest, lihtsusest ja pretensioonitusest, maa lähedusest, aga valmisolekut eelarvamuste-vabalt taevastestki asjadest arusaamiseks, kui ühel kaunil päeval selliste olemasolu kindlaks tehakse.

Juhan Peegli mõju teistele inimestele on salapärane, ütles kord Marju Lauristin, kui üritasime piiritleda või sõnastada Peegli rolli meie isiklikus kujunemisloos, inimeseks saamise teel.

Ei saa meie, kes me Tartu suurkoolis käisime Hrustšovi-aegse ühiskondliku sula-aja ilmastikus, kurta isiksuste nappuse üle meie karmide ja teadlike koolitajate hulgas. Paul Ariste ja Villem Althoia ei vaja oma nimede kõrvale ühtki kommentaari. Ei Richard Kleiski või Valmar Adams.

Kui aga keegi küsib meilt, kes me praegu Juhan Peegli õpilastena "haldame-valdame" suurt territooriumi eesti ajakirjanduses ja kirjanduses, mida konkreetsetelt õpetas meile Juhan Peegel ise, siis jääme natuke nõutuks.

Puht-isikliku seisukoha sõnastaksin nii: Juhan Peeglit saadu hulgas ei ole hilisemas elus primaarsed olnud mitte puhtprofessionaalsed oskused, vaid see - "kuidas olla inimene". Modus vivendi, kui soovite. Kodaniku, kolleegi, kultuurse inimese, eestlase, haritud eurooplase roll.

(Aga võta kinni: ehk just see ongi määrav ka professionaalsete oskuste juures, kõrval, sees?)

Suurtest meestest, kes elavad praegu Tartus, on minu meelest Juri Lotman ja Juhan Peegel kõige lihtsamad, tagasihoidlikumad, pretensioonitumad.

Need kaks meest, nii erinevad kui nad ongi, on vähemasti enda jaoks suutnud otse kui olematuks teha meie sotsialistlikule eluetapile nii omase kärsituse, kiirustamise,

kätku kaelast ärasaamise, hetke-pealt-sündinud resultaaside kättesaamise. Need mehed on väheseid silmapaistvaid materialistide ühiskonnas, mis end aina väitnud marksistlikult materialistlikku ilmavaadet järgivat, enamjuhtudel ometigi kas voluntarismist või suisa platoonilisest idealismist tõugata olnud.

On väga suur mehisus elada elu nagu Lotman või Peegel.

Kui Juhan Peegel sai 60, pidasin talle kõne Tallinnas Kirjanike Majas.

Tookord juubilari elufilosoofiat sõnastada püüdes pruukisin sellist sõnastust: tööga ei pea inimene mitte ilmtingimata au, kuulsust ja varandust taga ajama, vaid töö on ainus, mis ei lase meil logeldes raisku minna, ja selline töö on pikk, ta kestab kogu inimese elu, ja kui inimene on õigesti kasvatatud oma lapsi, teevad nemadki samasugust tööd edasi.

Juhan Peegel doktoreerus eesti ajakirjanduse ajalugu uurides. Ta pani ka korraliku vundamendi ajakirjanike koolitamisele, rajades ja suunates TRÜ žurnalistikakateedrit. Selle kõrval võib julgesti väita, et veel ühes valdkonnas, s.o. oma rahva keele ja rahvaluule tundmises on Juhan Peegel päris esimeste hulgas meie Kirjanike Liidu liikmeskonnas. Peegli emakeel on nauditav nii kirjas kui keeles.

Nende ridade kirjutajal on veel üks eraldi suhe Peegliga - me oleme sugulased.

Nimelt: 11. oktoobril 1870 abiellus Jaan Peegli tütar Kadri Jüri Tuulikuga. Neil oli kokku 12 last, sealhulgas Juhan Smuuli ema Ruudu (s. 1882) ning Jüri ja Ülo Tuuliku isa Kaarel (s. 1893). Sel kombel on ühendunud Peeglid ja Tuulikud.

On tõepoolest see ja uhke ütelda: olen Juhan Peegli sugulane.

Kui vaim oli vardas

Kart Hella

Ühiskonnas, kus meil on antud elada, on üle seitsmekümne aasta kehtinud loosung: kõik inimese heaks, kõik inimese õnne nimel. Ometi on üha kaugenetud sellest ideaalist. Nii kaugele, et tagasiteed justkui ei olegi enam. Aga ilus oli lugeda: kõik inimese heaks. Meie põlvkonna jaoks hakkasid sadasorti loosungid kõlama esiti lõikava irooniana, seejärel sünge margina totaalsest võõritusest, ühiskonna normseisundist.

Oma lühikeses elus oleme näinud piisavalt palju ažiotaaze ja demagoogiat, nii et suur osa meie hulgast on hakanud elu võtma lihtsalt ja merkantiilselt. Nõnda vist lähebki, kui loovust ühiskonnas nõnda vähe hinnatakse kui meil. Hariduse ja loovuse järjekindel alaväärtustamine kannab tegelikult juba oma mürgist vilja - inimeste hinged on laastatud, rääkimata vägivallast maa kallal, mis meid kannab. Ja kui väärtused on segi pööratud, jääb üha vähemaks neid, kes kultuuri edasi kannavad. Aga üksnes nende peale on meil loota.

Mis meid - ja ka meie kursust - siis kõige paremini iseloomustab? Kõigepealt väga selgepiiriline polariseerumine. Ühed, kes kiiresti sobitusid olemasolevasse, võtsid omaks reeglid, mis hetkel toimisid. Komsomolitöö ja parteissekuuluvus meelitasid, sest see oli tee, mis andis eeliseid töökoha valikul, võimaldas välismaal käia, sõnaga - avardas tegevussfääri. Tehti seda, mis võis ja pidi, et elus edasi jõuda. Vaiksemates seltskondades aga kuulutasid needsamad näiliselt edukad, kohanenud, äärmiselt küüniliselt, et nad tegelikult ei usu millessegi ja teevad näo, et see, millesse nad end mässinud on, neid ka köidab. Teeseldi selleks, et vee peal püsida. Tõesti, tagantjärele tundub, et ajal, kui meie ülikoolis käisime, maksid osavus ja kohanemisvõime kõige rohkem. Ülemäärane tarkus oli kahtlane asi. Nüüd õnneks maksab tarkus ja asjade adekvaatne mõtestamine natuke ka avalikus elus. Meie ajal oli vaim vardas ja väntas härg, varjatult ja pealetükkivalt.

Meie põlvkonna "mittekohanejad" on alles praegu saanud võimaluse end näitama hakata. Jah, paljud, kellest midagi loodeti, hakkasid ju jooma, jätsid õpingud pooleli või vedas alt närvikava. Jeda rõõmustavam on näha, et nii mõnigi andekas inimene, kes aastaid piltlikult öeldes deliiriumis viibis, on siiski seemiselt nii tugev, et aega, mis tema jaoks on nüüd tulnud, ära suudab kasutada. Meie põlvkonna parim osa on hakanud alles nüüd avanema. Hiljem tulnud kulsustel on tublisti kergem olnud. Nad ei ole pidanud end nii palju vaevama ja kulutama, nende mängumaa on algusest peale laiem olnud.

Juhan Peegel oli meie kursuse juhendaja. Tal oli meiega raske. Olime naiivsed ja põikpäised maailmaparandajad, meiega juhtus üntelugu igasuguseid asju. Ta pidi meid ikka ja jälle noomima ja kasvatama. Aga me pidasime temast lugu ka vaatamata sellele, et ta meiesugune maksimalist ei olnud. Kui ta oleks ägedam olnud, oleks žurnalistika kateeder võidud laiali saata. Ilmselt olime alguses ülikoolis üsna noatera peal, aja vaim oli ju selline, et teravalt hoiti silma peal kohtadel, kus võidi liiga palju mõtlemisega tegelda. Üksnes aasta enne žurnalistikaosakonna asutamist oli ju likvideeritud sotsioloogialabor (1975). Seal tuli ka meie kõige kardetum õppejõud Marju Lauristin. Nii et ülikooli juhtkonnal olime me kindlasti algusest peale natuke pinnuks silmas ja sel taustal mõistan nüüd hästi ka Juhan Peegli vaiksusi, meid korrale kutsuvaid sõnavõtte. Mida tal päris tihti tuli pidada. Kuigi talle see üldse ei meeldinud. Ta kannatas meie pärast, aga püüdis siiski kõike temale nii omase sooja huumoriga võtta.

Oleme Peeglile palju tänu võlgu. Temas on turvalisust ja kindlust. Ta ei heitle ega võngu - vähemalt teiste silma all mitte. Temast saime ikka tuge.

Siiski oli ülikool see pesa, mis meile turvalist äraolemisvõimalust pakkus, nõudes meilt muidugi ka mõningaid pingutusi ja pahuksisolekuid. Alles hiljem oleme taibanud, missugust väärtust kujutasid endast need inimesed, kellega ülikooliajal päevast päeva suhelda võisime. Praegu, kui kõik üha kaugemale jääb ja me kogu aeg üha uute ja uute põletavate päevaküsimustega vastamisi seisame, tuleb tunnistada elu ajalikkuse traagikat: kui palju me siiski juba unustanud oleme ja kas me mõndagi pole juba ühter hinnenud ...

Kindlasti oleme. Nii mõnedki meie hulgast kasvatavad

peete või lilli või valmistavad müügiks nipsasjakesi. Ja seda võetakse pikapeale normaalse pähe. Nägin kord lihaposes, kuidas kaks Kirjanike Liidu liiget viimast kärbatanud lihatükki vaadates üksteisele viisakalt eesõigust püüdsid anda. See oli kurb vaatepilt. Nagu seegi, kui Lasnamäe kaugeimas nurgas tuleb mulle vahel vastu meie põlvkonna üks armastatuid poetess, kaks ilmatusuurt taarakotti käe otsas.

Jah, olme on meid rüsunud. Vaatan, et viimasel ajal on isegi parimate naljameeste naljad väga virilaks muutunud.

Niisugust tausta arvestades olen vahel mõelnud ajakirjaniku rolli üle. Kes ta on? See, kel on pidevalt asja teistega, igasuguste väliste muutuste, sündmuste, kommetega. See, kes lahkab probleeme, ühiskonnas, inimsuhetes jne. Pikapeale see tüütab. Pealegi kui see kõik ühte ja sama allteksti kannab - kui valesti me elame. Võrdled end prostituudiga, kel ükskõik, kellega ühte heidab - peaasi, et tasust ilma ei jää. Tugevneb soov kirjutada üksnes iseendast, sest see näib kõige ausam. Siis on mind vaevanud küsimus: kas ajakirjanikutöö ikka on looming? Kas pole meie tegevus ikka rohkem reprodutseeriva koega? Ajakirjanik fikseerib ja tõlgendab - ta võib seda teha küll kaunilt ja efektselt, aga tõuge tuleb ju kusagilt mujalt, ei lähtu temast endast. Ja kas on looming see, mis ei lähtu sinust?

Ühiskonna kriis on ka ajakirjanduse kriis. Siiski austan ma oma elukutset. Mis sellest, et ta nii palju sisekonf-

Peegli ees

Mart Ummelas

Eks ole, meile kõigile meeldib möödanik. Seepärast, et ta on möödas ja püsiv. Temale võib mõelda, ilma et ta liialt ligi tikuks või tuleks häälekalt oma õigusi nõudma. Me võtame temalt just nii palju, kui parajasti vajame, ja jätame muu igaks juhuks varuks. Kuni jälle tarvis läheb. Seda kartust pole, et teda vähemaks jääb, pigem tuleb juurde. Eriti veel siis, kui kaugeneme temast. Nii ajas kui ruumis.

Juhan Peegel on minu möödanikus. Mitmel kujul, mitmes seoses, mitme tähendusega. Rohkem kui lihtsalt füüsiline inimene, rohkem kui põgusad kohtumised ja vestlused, naeratused või näpunäited, temalt saadud mõtted (kas oskan neid omadest enam eraldadagi?!) või saamata jäänud etteheited.

Ta on seal. Ma võin teda sealt iga hetk välja kutsuda ja tal on alati mingi osa, ehkki ma enamasti ei tea, missugune nimelt. Küllap see ongi alateadvus, millest ajakirjanduses palju ja põnevalt kirjutatakse.

Alati, igal juhul, kõigest hoolimata, kuidas me ka ei püüaks, ikka jääb meil midagi tegemata. See on paratamatu. Ja siiski on sellest kahju. Mul on kahju, et mul jäi tegemata see lõputöö, mida professor Peegel minult ootas. Et mul jäi selgeks õppimata läti keel, mida ta mind õppima saatis. Et ma sundisin diplomitöö kaitsmise ajal oma demagoogiliste õigustustega tal minu pärast piinlikkust tundma.

Võib-olla see ei olnud kõik just nii, võib-olla see näis mulle ainult nii, võib-olla see on mingi rumal pihtimus (miks rumal?), aga ka see on osa, osa, mis TAL on minu tänases minas. Praegu me alles hakkame aru saama, mis on ajakirjandus. Kõik meie, välja arvatud TEMA. Peegel on alati teadnud või õigupoolest olnud ajakirjandus. Tähendab, me hakkame TEMAST aru saama. Alles nüüd. Et need lihtsad toed uudisest ja intervjuust, reportaažist ja pealkirjast, kõik see, millest TEMA kunagi rääkis, on kõik olemas, kõik võimalik, kõik. Et see ei olnud loeng, vaid tõsi. Et see oli, on ja saab olema ajakirjandus.

"Juhan Peegel on meie jaoks kogu aeg olemas,"

ütleb üks tema Eesti Raadios töötavaid õpilasi. Meie ringhäälingus on neid praegushetkel ligi nelikümmend.

Kolmkümmend aastat tagasi, 1958, tuli ülikoolist siia ametisse Martti Soosaar;

"Juhan Peegel ja Villem Altoa olid õppejõud, kelle ees oli piinlik. Piinlik jätta seminariks ette valmistamata, piinlik unustada tähtajad, piinlik olla loll. Seejuures polnud neid õppejõude vaja karta. Juhan Peegel ei laskunud kunagi karistamiseni, harva kui tõreles. Nõrdimus võis pühkida muheda naeratus, mitte rohkem. Juhan Peegel püüdis meile sisendada sõna, praktika ja isikliku eeskujuga, et hea ajakirjandus peab ka kirjandus olema."

Herkki Haldre (diplom 1986): "Ma olen üsna hiljuti tema käe alt välja tulnud. Ta oli siis veel kateedri juhataja. Kui ma ülikooli astusin, olin temast ainult kuulnud ja lugenud, aga ma tundsin ta kohe ära: niisugune sõliidne vanahärra, kellest õnkub tõelist saarlase mõnusest! Oli võimatu eksida."

Peamine tarkus, mida professor Peegel õpetas ja mis on eriti hästi meelde jäänud: ajakirjanik ei tohi karta esitada rumalaid küsimusi. Kui ajakirjanik hakkab näitlema, et ta on targem kui tegelikult, saadakse sellest kohe aru ja ta kukub läbi."

Heidi Tammar (diplom 1971):

"Esimene asi, mis Peegli õpetustest kogu aeg meeles on: kui sul midagi öelda ei ole, siis jätta ütlemata."

Ta on igal ajal olnud aus inimene. Meie ju ei õppinud ülikoolis sel kõige ausamal ajal ...

Peegel ei ole kunagi tahtnud teravat, tigatedat nalja teha, aga on öelnud väga tõsisel asju läbi naeru või - ohkamise."

Toivo Aare (1970):

"On väga raske öelda kolme sõnaga, mis või kes on ju mal".

Silvia Karro (1975):

"Tema heatahtlik usk inimesse on mind silamaani aidanud. Juhan Peegel on minu jaoks kogu aeg olemas, kuigi pärast lõpetamist me ei ole suhelnud. Aga iga kord, kui ma teda näi-

nud olen, mul on tunne, et ta mäletab mind, nagu ta mäletab
igat oma õpilast, ma arvan."

Riina Eentalu (1971):

"Juhan Peegli najal olen mina saanud kinnitust ühele
asjale, mis mind väga rõõmustab, et ka kõige tõsisema asja
kõrvale elus mahub terake nalja. Läbi nalja on põhimõtteli-
si asju ehk lihtsangi selgeks teha. Mina olen ikka imetle-
nud, et kuidas tema oskas õpetada siis, kui tema üldse ei
õpetanud! Pedagoogiks peab sündima, see anne peab olema. Mi-
na ei taha temale ilmaski häbi teha.

Juhan Peegel on rääkinud nii: kui teadlased tõestavad,
et Saaremaa kasvab tasapisi mandriga kokku, siis seda ei
sünni, kuni mina olen olemas. Ma võtan labida ja lükkan või
kraavi vahele."

Reet Valing (1972):

"Harva käin Saaremaal. Ja kui ma näen Põlde teeristi,
siis mõtlen, et siit läheb tee Peegli juurde.

Ma ei saa talie öelda sina, kuigi ta lõpetamise kevadel
teeb kõikidele selle ettepaneku. Mingi eriline aukartus ta-
kistab mul temale sina ütlemast. Ja ometi saan temalt igal
aastal uusaastakaardi.

Ma mäletan, kuidas ta ütles: "Kui keegi teist ometi oma
elus peaks leidma selle eesti kõige esimese ajalehe, selle
Tartumaal välja antud ajalehe! Kui suur varandus see oleks
eesti rahvale!"

Aime Napa (1975):

"Noore inimese elu alguses peab olema autoriteete. Ju-
han Peegel oli minu jaoks just niisugune, oli erudiit, kes
oskas oma tarkust noortele nõnda serveerida, et seda ei ol-
nud raske vastu võtta. On meeles ta õpetus: ole loomulik!"

Erkki Berends (1981):

"Ta ei õpetanud kunagi mingite sunni- või represseeri-
misvahenditega, ta tegi seda kuidagi "läbi naha", see jõu-
dis sinuni hoopis isemoel, võib olla alles siis, kui teda
ennast kõrval ei olnud.

Kui eraldi kateedri loodi ja pandi sellele väga suuri
lootusi, et nüüd alles hakkab tulema häid ajakirjanikke,
siis see suutumine Peeglit minu meelest natuke ahistas. Ja
meie kursust ka. Aeg läks, ja viljad pole ju kerged tulema.
Aga kui nüüd tagantjärele vaadata, siis usun küll, et Juhan
Peegel võib rahulik olla. On lõppenud kunagine närvilisus,
kõmu ja intrigeerimine selle kateedri ümber ja need, kes

ajakirjanduses tööd teevad, teevad seda inimlikult.

Pikka aega oli hirmsasti devalveerunud üks sõna: Inimene. Aga äkki just Peegli-papa ongi see Inimene? Inimlikkust ju õppisime tema käest kõige rohkem."

Jaana Padrik (1982):

"Teadmine, et mind on õpetanud Juhan Peegel, on andnud tugeva aluse missioonitundele. Ja see ei ole lubanud reeta rasket elukutset, mida on nii keeruline sobitada perega ja lastega."

Helju Jüssi (1959):

"Olen žurnalistide kolmandast lennust. Ajakirjanikuametit ei peibutanud valima tolleaegsed ajalehed ega entusiastide marsse laulev raadio, see oli hoopis Juhan Peegli süü. Ta oskas viiekümnendate aastate teisel poolel enda ümber koondada sõpruskonna, mis võiks olla võrreldav tollal unustatud ja praegu taasleitud üliõpilasseltsidega."

Peeter Hein (1963):

"Mis asi üldse on see Peegli fenomen? Kas müüdi temast on loonud Peeglit ümbritsev seltskond, kellel on - ajakirjanikena - olnud võimalus müüti levitada? Mul on tunne, et J. P. olemuses on mingi renessanslik alge. Saab siis ühes inimeses, ja eriti eesti inimeses, olla koos mõnus seltskonna-inimene ja teadlane, kes istub arhiivides ja raamatukogudes? Peegli näide tõestab, et saab. Ja sellepärast ta just erakordne inimene ongi. Seda on püütud seletada Saaremaa päritoluga. Võib-olla, et selleski on mingi tõetera. Küllap Peegel, loomult sümpaatne, tark, ilus inimene, sai ajapikku oma mõjust ehk ise teadlikuks, ja lisas õppejõuna veidi näitlejameisterlikkust, aga praegu on tema aeglased liigutused ja tasased professorile kohased puhkimised päris loomulikud. Aga see on oletamisi. Tegelikult on Peegel harvaesinev nähtus. Peegel on Peegel, ja selleks ta jääb."

Kaaslaste mõtted pani paberile
Mari Tarand (lend 1963)

Autoritest

Marju Lauristin	Tartu Ülikooli žurnalistika kateedri juhataja, filol. kand., dotsent
Tiit Rosenberg	Tartu Ülikooli NSVL ajaloo kateedri dotsent, ajalookandidaat
Halliki Harro	ENSV Ajakirjanike Liidu täiendusosakonna juhataja
Epp Lauk	Tartu Ülikooli žurnalistika kateedri vanemõpetaja
Sulev Uus	Tartu Ülikooli žurnalistika kateedri dotsent
Ülo Tedre	Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori juhataja, filol. kand.
Huno Rätsep	Tartu Ülikooli eesti keele kateedri juhataja, filol. dr., professor
Peeter Olesk	Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õpetaja
Heino Lauulik	Ajalehe "Kodumaa" korrespondent
August Luur	Kirjastuse "Kunst" direktor
Ülo Tuulik	kirjanik
Kärt Hellerma	Ajakirja "Noorus" publitsistikaosakonna toimetaja
Mart Ummelas	ENE peatoimetuse kirjanduse ja kunsti toimetuse toimetaja
Mari Tarand	Eesti Raadio kirjandussaadete vanemtoimetaja

ФАКТ, СЛОВО, ОБРАЗ XII.
На эстонском языке.
Тартуский университет.
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Дликооли, 18.
Vastutav toimetaja E. Lauk.
Paljundamisele antud 1.06.1989.
MB 01553.
Formaat 60x84/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Tingtrükipoognaid 6,98.
Arvestuspoognaid 7,02. Trükipoognaid 7,5.
Trükiarv 500.
Tell. nr. 440.
Hind rubl. 1.40.
TÜ trükikoda. ENSV, 202400 Tartu, Tiigi t. 78.

Rbl. 1.40

ISSN 0494-7304

A

25702

171630